

अर्जुन पराजुलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय नेपाली केन्द्रीय
विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

प्रतिभा अधिकारी

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७३

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम.ए. दोस्रो वर्षकी छात्रा प्रतिभा अधिकारीले अर्जुन पराजुलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले निकै परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७३/०४/२७

.....
उपप्रा. राजुमान डडगोल

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागकी छात्रा प्रतिभा अधिकारीले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको अर्जुन पराजुलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व नामक शोध पत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
विभागीय प्रमुख

.....

२. उपप्रा. राजमान डडगोल
शोध निर्देशक

.....

३. प्रा. केशव सुवेदी
बाह्य परीक्षक

.....

मिति : २०७३/०५/२६

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत अर्जुन पराजुलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु उपप्रा. राजुमान डङ्गोलज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । शिक्षण तथा विविध व्यावहारिक कार्यको व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि मलाई आफ्नो अमूल्य समय दिई शोध कार्यमा अभिप्रेरित गर्नुका साथै सचेत र सजग गराउँदै निरन्तरता प्रदान गरी प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन समुचित मार्ग निर्देशन गर्नु हुने शोध निर्देशकप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध शीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रको तयारीका सिलसिलामा यथाशक्य सामग्री उपलब्ध गराउनुका साथै व्यस्त जीवनमा पनि आवश्यक सूचना प्रदान गरी आफ्नो महत्त्वपूर्ण विचार व्यक्त गरिदिनु हुने आदरणीय शोध नायक अर्जुन पराजुलीको उल्लेखनीय सहयोगप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी शोध नायकका बारेमा महत्त्वपूर्ण विचार र सामग्रीहरू सङ्कलनमा सहयोग गर्ने शोधनायकको परिवारप्रति पनि आभारी छु ।

मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म पनि सदैव प्रेरित गर्ने तथा आर्थिक सेवा पुऱ्याउनु हुने मेरा आदरणीय पिता मेघराज अधिकारी, ममतामयी माता जमुना अधिकारी र सासूआमा पवित्रादेवी नेपालप्रति ऋणी छु । त्यसैगरी अध्ययनको क्रममा आर्थिक तथा हार्दिक सहयोग गर्नुहुने मेरा जीवनसाथी देवराज नेपालप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । मेरो अध्ययनमा निरन्तर चासो राख्ने मेरी बहिनी प्रतीक्षा तथा भान्जा माधव र पुत्र प्रदेशको सहयोग म कहिल्यै बिर्सने छैन । साथै यो शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा शोध लेखनको आवश्यक परिष्कार तथा परिमार्जन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने आदरणीय शिक्षक रामकृष्ण भण्डारीप्रति आभार प्रकट गर्दछु । अन्त्यमा आफ्नो व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि लगनशीलतापूर्वक शोधकार्यलाई छिटो छरितो शुद्ध एवम् स्पष्टताका साथ टड्कण गरी सहयोग गर्नु हुने युनिभर्सल फोटो कपी एन्ड कम्प्युटर सेन्टर कीर्तिपुरका सुभाष खत्री र जनकबहादुर सामरीप्रति हार्दिक

धन्यवाद प्रकट गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६८/०६९

परीक्षा क्रमाङ्क : २८०३१५

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-२८८-२३७-२०००

मिति : २०७३/०५/२६

शोधार्थी

प्रतिभा अधिकारी

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

विषयसूची

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	४
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.७ शोध विधि	४
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	४
१.७.२ शोधको सैद्धान्तिक ढाँचा	५
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५

परिच्छेद दुई

अर्जुन पराजुलीको जीवनी

२.१ विषय परिचय	६
२.२ जन्म र जन्मस्थान	६
२.३ नामकरण	७
२.४ उपनयन	७
२.५ पुख्र्यौली	७
२.६ बाल्यवस्था	८
२.७ शिक्षा-दीक्षा	८
२.८ विवाह, दाम्पत्य जीवन र छोराछोरी	९
२.८.१ विवाह र दाम्पत्य जीवन	९
२.८.२ छोराछोरी	९
२.९ आर्थिक अवस्था र बसोवास	१०
२.९.१ आर्थिक अवस्था	१०

२.९.२ बसोवास	१०
२.१० पारिवारिक वियोग	११
२.११ जागिरे जीवन	११
२.१२ सामाजिक एवम् राजनीतिक जीवन	१२
२.१३ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश तथा लेखन र प्रकाशन	१३
२.१३.१ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेशका निमित्त प्रेरणा र प्रभाव	१३
२.१३.२ लेखन र प्रकाशनको आरम्भ	१४
२.१४ व्यक्तिगत सम्मान र पुरस्कार	१५
१.१५ व्यक्तिगत रुचि तथा स्वभाव	१६
२.१६ जीवनमा घटेका अविस्मरणीय घटना	१७
२.१७ साहित्यिक मान्यता र जीवन दर्शन	१७
२.१८ निष्कर्ष	१८

परिच्छेद : तिन

अर्जुन पराजुलीको व्यक्तित्व

३.१ विषय परिचय	१९
३.२ शारीरिक व्यक्तित्व तथा स्वभाव	१९
३.३ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू	२०
३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	२०
३.३.२ गीतकार व्यक्तित्व	२२
३.३.३ कवि व्यक्तित्व	२२
३.३.४ सम्पादक/प्रकाशक व्यक्तित्व	२३
३.३.५ शिक्षक व्यक्तित्व	२३
३.३.६ प्रशासनिक व्यक्तित्व	२३
३.३.७ सार्वजनिक व्यक्तित्व	२४
३.३.८ बहुभाषी व्यक्तित्व	२४
३.३.९ सामाजिक व्यक्तित्व	२४
३.३.१० संस्थापक जीवन	२४

३.४ आधुनिक नेपाली कविता परम्परामा पराजुलीको आगमन	२५
३.५ अर्जुन पराजुलीको साहित्य यात्रा र चरण विभाजन	२६
३.६ व्यङ्ग्य कविता लेखनको कारण	२८
३.७ जीवनी, व्यक्तित्व र लेखनका बिच अन्तर्सम्बन्ध	२८
३.८ निष्कर्ष	२९

परिच्छेद चार

‘आन्द्रालोक’मा सङ्कलित कविताको विश्लेषण

४.१ विषय परिचय	३०
४.२ ‘लौ आ बूढी बोर्डिड खोलौं’ कविताको विश्लेषण	३१
४.३ ‘लक्ष्मीप्रसाद को ?’ कविताको विश्लेषण	३३
४.४ ‘कठै विचरा ! प्रज्ञा-प्रतिष्ठान’ कविताको विश्लेषण	३६
४.५ ‘भुक्क दे !’ कविताको विश्लेषण	३८
४.६ ‘पास भो ! पास भो !’ कविताको विश्लेषण	४०
४.७ ‘आन्द्रालोक’ कविताको विश्लेषण	४३
४.८ ‘वाह ! हाइसन्च !’ कविताको विश्लेषण	४५
४.९ ‘दे दे लडा’ कविताको विश्लेषण	४८
४.१० ‘क्या हो काठमाण्डू ? !’ कविताको विश्लेषण	५१
४.११ ‘लुट, लुट ! खोस्, खोस् !’ कविताको विश्लेषण	५३
४.१२ ‘थुकदानी’ कविताको विश्लेषण	५७
४.१३ ‘वकिल गन्हाउँदा पो !’ कविताको विश्लेषण	५९
४.१४ ‘यो मेरो प्रमाणपत्र हो !’ कविताको विश्लेषण	६२
४.१५ ‘खसाइदिऊँ’ कविताको विश्लेषण	६४
४.१६ ‘मेरो कपुरी ‘क’ !’ कविताको विश्लेषण	६७
४.१७. ‘कोही छ घरज्वाइँ बस्ने ?’ कविताको विश्लेषण	७०
४.१८ ‘तँलाई उठी उठी पाउँछु’ कविताको विश्लेषण	७३
४.१९ ‘भुँडी करायो’ कविताको विश्लेषण	७५

परिच्छेद पाँच

'मान्छे बनौँ' बालगीत सङ्ग्रह र केही फुटकर कविताको विश्लेषण

५.१ विषय परिचय	७९
५.२ 'मान्छे बनौँ' गीतको विश्लेषण	७९
५.३ 'बा आमाले' गीतको विश्लेषण	८३
५.४ 'हामी केटाकेटीले' गीतको विश्लेषण	८६
५.५ 'आफूले ला'का लुगा' गीतको विश्लेषण	९०
५.६ 'कखगघ' गीतको विश्लेषण	९३
५.७ 'गैरी गाउँले किसानका' गीतको विश्लेषण	९७
५.८ 'नयाँ नेपाल' गीतको विश्लेषण	१००
५.९ 'बन्दिनँ म बन्दिनँ' गीतको विश्लेषण	१०४
५.१० 'कोखभित्रै' गीतको विश्लेषण	१०७
५.११ फुटकर कविताहरूको विश्लेषण	१०९
५.१२ 'सत्रसाल भाग दुई' कविताको विश्लेषण	११०
५.१३ 'मेरो नाममा एक मिनेट' कविताको विश्लेषण	११३
५.१४. 'हामी' कविताको विश्लेषण	११५
५.१५ 'राजाहरू बिक्रीमा छन्' कविताको विश्लेषण	११७

परिच्छेद छ

उपसंहार तथा समग्र निष्कर्ष

६.१ उपसंहार	१२०
६.२ निष्कर्ष	१२६

सन्दर्भग्रन्थ सूची

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

अर्जुन पराजुलीको जन्म बाबु होमनाथ पराजुली र आमा यदुकुमारी पराजुलीको पुत्रका रूपमा २०२० साल साउन ५ गते बागमती अञ्चल अन्तर्गत काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको ज्याम्दी गाउँ विकास समिति वडा नं. १ भतेरे भन्ने ठाउँमा भएको थियो । उहाँको बाल्यकाल निम्न वर्गीय पारिवारिक पृष्ठभूमिमा बितेको थियो । स्नातक तहसम्मको औपचारिक अध्ययन गरेका पराजुली २०५१ सालदेखि हालसम्म 'भुँडीपुराण' प्रकाशनमा संस्थापक रहनु भएको छ भने २०५५ सालदेखि 'सिसुनोपानी नेपाल' का संस्थापक समेत रहनु भएको छ । त्यसैगरी पराजुली 'हास्यव्यङ्ग्य समाज नेपाल' का सदस्य 'जनमत' साहित्यिक मासिक पत्रिकाको संरक्षणका सदस्यका साथै 'सुनकोशी साहित्यिक प्रतिष्ठान' को आजीवन सदस्य समेत रहनु भएको छ ।

बाल्यावस्थादेखि नै फुटकर कविताहरू लेख्दै आउनु भएका अर्जुन पराजुलीले २०५४ सालमा **आन्द्रालोक** कवितासङ्ग्रह प्रकाशन गरी साहित्यका क्षेत्रमा प्रवेश गर्नु भएको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त उहाँका **मान्छे बनौं** बालगीतका साथै विभिन्न पत्रिकाहरूमा फुटकर कविताहरू एवम् व्यङ्ग्य लेखहरू समेत प्रकाशित भएका छन् । विशेष गरी पराजुलीको सिर्जनात्मक लेखन हास्यव्यङ्ग्य कविताको क्षेत्रमा खारिएर अगाडि बढेको पाइन्छ । २०६२/०६३ सालको महान् जनआन्दोलनमा समर्पित भएका नेपाली साहित्यकारहरूमध्ये अर्जुन पराजुलीले निर्वाह गर्नु भएको भूमिका अविस्मरणीय रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा उहाँको साहित्यिक तथा सम्पादकीय व्यक्तित्वका साथै जीवनी र कृतित्वलाई प्रकाश पारिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

नेपाली साहित्यिक जगत्मा हास्यव्यङ्ग्य कवितातर्फ सक्रिय कवि पराजुलीले कविताका अतिरिक्त केही बाल गीतहरू समेत रचना गरेको पाइन्छ । २०६२/०६३ सालको महान् जनआन्दोलनमा उहाँका कविताहरू अत्यन्त लोकप्रिय बन्न पुगे पनि आजसम्म साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन र विश्लेषण समेत भएको देखिँदैन । नेपाली साहित्यको

भण्डारलाई फुलाउने अर्जुन पराजुलीको जीवनी व्यक्तित्व, साहित्यिक यात्रा, कृतित्व तथा प्रवृत्ति आदि विषयमा गहन अध्ययन हुन सकेको छैन । यसर्थ प्रस्तुत शोध कार्यमा यिनै मूलभूत समस्यासँग सम्बद्ध निम्नानुसारका समस्याहरू बुँदागत रूपमा रहेको छ :

- (क) अर्जुन पराजुलीको जीवनी के कस्तो रहेको छ ?
- (ख) अर्जुन पराजुलीको व्यक्तित्वका पक्षहरू के कस्ता छन् ?
- (ग) अर्जुन पराजुलीका साहित्यिक कृतिहरू के कति र के कस्ता छन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

उपर्युक्त समस्याहरूमा केन्द्रित रही साहित्यकार अर्जुन पराजुलीको समग्र जीवनी उहाँका जीवनमा घटेका विभिन्न घटनाहरू तथा तिनबाट उहाँको जीवनमा परेको प्रभाव, जीवनदृष्टि र साहित्यतर्फ उन्मुख हुनमा उहाँलाई प्राप्त भएको प्रेरणा आदि पहिल्याउनु प्रस्तुत शोध कार्यको उद्देश्य रहने छ । अतः समस्या कथनमा आएका प्रश्नसँग सम्बन्धित यस शोधकार्यका उद्देश्यहरूलाई निम्नलिखित बुँदामा समेटिएको छ :

- (क) अर्जुन पराजुलीको जीवनी प्रस्तुत गर्नु,
- (ख) अर्जुन पराजुलीको व्यक्तित्वका पक्षहरू प्रस्तुत गर्नु,
- (ग) अर्जुन पराजुलीका साहित्यिक कृतिहरूको विश्लेषण गर्नु,

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

अर्जुन पराजुली नेपाली साहित्यको कविता विधाका क्षेत्रमा हास्यव्यङ्ग्य कविका रूपमा प्रख्यात रहेका छन् । २०५४ सालमा उनको **आन्द्रालोक** कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ । उनको **मान्छे बनौं** शीर्षकको बाल गीतसङ्ग्रह समेत प्रकाशित भएको छ भने विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा, बालगीत, फुटकर कविता लगायत व्यङ्ग्य लेखकहरू समेत प्रकाशित भएका छन् । पराजुलीका यिनै कृतिहरूका बारेमा विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न समयमा छिटपुट रूपमा चर्चा गरेका छन् । आजसम्म उहाँको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा विस्तृत रूपमा अध्ययन नभई फाटफुट चर्चा मात्र भएका छन् । उनका बारेमा विभिन्न विद्वानहरूले गरेका चर्चा परिचर्चालाई पूर्व कार्यको समीक्षाका रूपमा यहाँ सङ्क्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै पराजुलीद्वारा लिखित **आन्द्रालोक** (२०५४) कवितासङ्ग्रहका बारेमा केही विद्वानहरूले लेखेका टीका टिप्पणीहरूलाई समेत पूर्वकार्यको रूपमा प्रस्तुत गर्नु श्रेयस्कर ठानी पूर्वकार्यका रूपमा छोटकरीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

रामकुमार पाँडेले **आन्द्रालोक** (२०५४) कवितासङ्ग्रहको भूमिकामा अर्जुन पराजुलीको कविताको मूल्याङ्कन प्रस्तुत गरेका छन् । उनले यस कवितासङ्ग्रहको भूमिकामा पराजुलीलाई जूनको संज्ञा दिएका छन् । उनले पराजुलीलाई “व्यङ्ग्य कविता फाँटको माली बनून्” भन्ने शुभेच्छा प्रकट गरेका छन् । त्यसैगरी पाँडेले “आजभोलि हाँस्ने हँसाउने रचना लेख्नु र स्यालको सिङ्ग देख्नु बराबर छ” भनी पराजुलीको कवितामा पाइने हास्यव्यङ्ग्य शैलीको प्रशंसा र चित्रण गरेका छन् ।

रामप्रसाद ज्ञवाली (जनमत, वर्ष २३, अङ्क ९, २०६३) ले ‘कवि अर्जुन पराजुलीको हास्यव्यङ्ग्य कविता यात्राको सङ्क्षिप्त अध्ययन’ भन्ने शीर्षक राखेर पराजुलीको कविताहरूको मूल्याङ्कन गरेका छन् । उनका विचारमा कवि अर्जुन पराजुली जीवन भोगाइले घनीभूत भएर अनुभूतिले परिपक्व भएर बनेका स्रष्टा हुन् । प्रारम्भतिरका यिनका कविताले सामाजिक विसङ्गतिलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएका छन् भने पछिल्लो चरणका कविताले राजनीतिका असङ्गत र लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको चेतनालाई मुख्य विषयवस्तु बनाएर रचना गर्ने कविताको रूपमा उभ्याएका छन् । ज्ञवालीले पराजुलीलाई नेपाली कविताको इतिहासमा सबैभन्दा बढी स्रोताले प्रत्यक्ष देखेर सुनेको कवि कोही छ भने अर्जुन पराजुली नै छ भनी पराजुलीको कवित्वको प्रशंसा गरेका छन् । त्यसैगरी ज्ञवालीले पराजुलीलाई सरल, आक्रामक, विद्रोही, निष्ठावान् र स्वतन्त्रताप्रेमी हास्यव्यङ्ग्य कविका रूपमा चिनाएका छन् भने समाज, जनता, राष्ट्र र मानवता विरुद्ध काम गर्नेहरू माथि निर्भिकतापूर्वक व्यङ्ग्य गर्नु र हास्य शैलीलाई उपयोग गर्नु नै उनको कविताको मूल प्रवृत्ति हो भनी पराजुलीको कविताको मूल्याङ्कन प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।

मित्रलाल पंजानी (जनमत वर्ष २३, अङ्क ९, २०६३) ले ‘अर्जुन पराजुली’ भन्ने शीर्षकमा पराजुलीका कविताका बारेमा चित्रण गरेका छन् । उनका अनुसार पराजुलीका कविताहरूमा बासी शब्द प्रयोग गरिँदैन, ताजा शब्द खोजेर ल्याइन्छ । जसरी पातमा प्राकृतिक तवरले हरियोपन आए भैं उनका कवितामा हास्य आफैं आउँछ र उनका कविताले मानव हृदय हुन्छ भन्दै अर्जुन पराजुलीका कवितामा समालोचकको आवश्यकता पर्दैन, लोक नै सर्वेसर्वा रहने अभिव्यक्ति प्रकट गरेका छन् ।

अमृत भादगाउँलेले (कोसेली, २०६२, असोज) पराजुलीका कविताहरूमा बासी शब्द प्रयोग गरिँदैन, ताजा शब्द खोजेर ल्याइन्छ । जसरी पातमा प्राकृतिक तवरले हरियोपन आए

भै उनका कवितामा हास्य आफैँ आउँछ र उनका कविताले मानव हृदय हुन्छ भन्दै अर्जुन पराजुलीका कवितामा समालोचकको आवश्यकता पर्दैन, लोक नै सर्वेसर्वा रहने अभिव्यक्ति प्रकट गरेका छन् ।

अर्जुन पराजुलीका बारेमा आजसम्म गरिएका फाटफुट चर्चा यिनै हुन् । यस बाहेक अभैसम्म उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका सम्बन्धमा गहन र व्यवस्थित अध्ययन हुन सकेको छैन । यही अभावको परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले गर्न लागिएको प्रस्तुत शोध कार्यमा अर्जुन पराजुलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विवेचना गरिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

प्रस्तुत शोधकार्यद्वारा अर्जुन पराजुलीलाई नेपाली साहित्य जगत्का माध्यमबाट सबैमा चिनाउने प्रयास गरी उनले पुऱ्याएको मुख्य योगदानको चर्चा गर्दै उनको जीवनी र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित भई अध्ययन विश्लेषण एवम् मूल्याङ्कन गरिने हुनाले आउने पिढीलाई उनको जीवनका बारेमा तथा कृतित्वका बारेमा वस्तुगत जानकारी उपलब्ध हुनेछ । यसले गर्दा उनका बारेमा अध्ययन गर्ने अध्येताहरूका लागि मार्ग निर्देशन गर्न पनि प्रस्तुत शोधकार्य सहयोगी बन्न सक्ने छ । यी विविध दृष्टिकोणले यो शोधपत्र औचित्यपूर्ण हुनेछ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोध अर्जुन पराजुलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । यसमा उनका जीवनका आरोह अवरोह एवम् व्यक्तित्वका विविध आयामलाई स्पष्ट पार्दै उनीद्वारा नेपाली भाषामा लेखिएका २०७२ सालको अन्त्यसम्म प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरूको मात्र विश्लेषण गरिएको छ । यो नै यस अध्ययन कार्यको सीमा रहेको छ ।

१.७ शोध विधि

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

अर्जुन पराजुलीको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययनको क्रममा शोध नायक, शोध नायकसँग सम्बन्धित र परिचित व्यक्ति, उनका परिवार तथा नातेदारसँग सम्पर्क गरी अन्तर्वार्ता विधिद्वारा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यसैगरी साहित्यकार अर्जुन पराजुलीको विचार र परिचय लिनका लागि अन्तर्वार्ता र प्रश्नावली विधिको प्रयोग गरिएको छ । उनको

जीवनी अध्ययनको क्रममा जीवनीपरक समालोचनालाई आधार मानिएको छ । साथै कृतिको अध्ययनको क्रममा पुस्तकालयीय पद्धति अपनाई सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्दा आवश्यक सामग्री प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतबाट पराजुलीका कृतिहरूलाई लिइने छ भने द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उनका बारेमा भएका खोज अनुसन्धानलाई लिइने छ । साथै सम्बद्ध क्षेत्रका जानकार व्यक्तिहरूबाट पनि आवश्यक जानकारी सङ्कलन गरिएको छ ।

१.७.२ शोधको सैद्धान्तिक ढाँचा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित गर्नका लागि सङ्कलित सामग्रीलाई वर्णनात्मक एवम् विश्लेषणात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । यसका साथै अर्जुन पराजुलीका साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन गर्दा समीक्षात्मक तथा व्याख्यात्मक दृष्टिकोण समेत अँगालिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सङ्गठित तथा सुव्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नको लागि ५ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । यस क्रममा आवश्यकताअनुसार मूल शीर्षकलाई विभिन्न उपशीर्षकमा समेत राखेर शोधपत्र तयार पारिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रका परिच्छेद विभाजनका शीर्षकहरू निम्नअनुसार रहेको छ :

परिच्छेद एक	:	शोध परिचय
परिच्छेद दुई	:	अर्जुन पराजुलीको जीवनीको अध्ययन
परिच्छेद तिन	:	अर्जुन पराजुलीको व्यक्तित्वको अध्ययन
परिच्छेद चार	:	अर्जुन पराजुलीको आन्द्रालोक कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण
परिच्छेद पाँच	:	अर्जुन पराजुलीको मान्छे बनौँ बालगीत सङ्ग्रह र केही फुटकर कविताको विश्लेषण
परिच्छेद छ	:	उपसंहार र समग्र निष्कर्ष
सन्दर्भ सामग्री सूची		

परिच्छेद दुई

अर्जुन पराजुलीको जीवनी

२.१ विषय परिचय

नेपाली हास्यव्यङ्ग्य साहित्यका सशक्त, लोकप्रिय एवम् कुशल व्यक्तित्व अर्जुन पराजुली सिङ्गो नेपाली साहित्यकै एक स्तम्भ हुन् । २०२० साल साउन ५ गते बागमती अञ्चलअन्तर्गत काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लामा बाबु होमनाथ पराजुली तथा आमा यदुकुमारी पराजुलीको जेष्ठ सुपुत्रको रूपमा उनले यस संसारमा पहिलो पाइला टेकेका हुन् । सानैदेखि स्वच्छन्द, स्फूर्त, सौखिन, रोमाञ्चक, ख्यालठट्टा र हाँसखेलमा रुचि राख्ने पराजुली अन्ततः हास्यव्यङ्ग्य साहित्यमै समर्पित हुन पुगे । नेपाली समाजमा देखिएका विविध मानवीय कमजोरी विकृति विसङ्गतिलाई जस्ताको त्यस्तै टिपेर हास्य र व्यङ्ग्यको माध्यमबाट कलात्मक रूपमा पस्किनु उनको साहित्यिक वैशिष्ट्य हो ।

२०२८/०२९ सालमा **खसी बोकाको बिलौना** शीर्षकको फुटकर कविता लेखेर साहित्यको क्षेत्रमा प्रवेश गरेका पराजुली नेपाली साहित्यका लेख, रचना, फुटकर कविता आदि विधामा कलम चलाउँदै हास्यव्यङ्ग्यको क्षेत्रमा स्थापित हुन पुगेका उनका **आन्द्रालोक** (२०५४) हास्यव्यङ्ग्य कविता सङ्ग्रह तथा **मान्छे बनाँ** बालगीत सङ्ग्रहका साथै **जनमत साहित्य मासिक** (२०६३) पत्रिकामा केही फुटकर रचनाहरू समेत प्रकाशित छन् । भुँडी पुराण प्रकाशनका संस्थापक पराजुली हास्यव्यङ्ग्य कवि, लेखक, रचनाकार, सम्पादक, गीतकार एवम् बालसाहित्यकार आधारका रूपमा सुपरिचित छन् । यस परिच्छेदमा पराजुलीको जीवनका विविध पक्षहरूको संक्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ । ती क्रमशः यसप्रकार रहेका छन् :

२.२ जन्म र जन्मस्थान

अर्जुन पराजुलीको जन्म २०२० साल श्रावण महिनामा भएको हो । उनी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको ज्याम्दी गाविस वडा नं. १ भतेरेमा निम्न वर्गीय परिवारमा जन्मेका थिए । (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी)

२.३ नामकरण

अर्जुन पराजुलीको न्वारानको नाम हरिप्रसाद पराजुली हो । पछि उनका आमा बाबुले अर्जुन पराजुली नाम राखेका थिए । साहित्यमा संलग्न व्यक्तिहरूले आफ्नो वास्तविक नामको सट्टा उपनाम राख्नु पुरातन चलन नै हो । उनी पनि साहित्यको क्षेत्रमा दाही नम्बर-२ उपनामले चर्चित छन् । उनी आफैले आफ्नो उपनाम नराखी साहित्यकार बासुदेव लुईटेलले दाही नं. २ उपनाम राखिदिएको बताउँछन् । (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) दाही नं. २ उपनाम राख्नुको कारणबारे प्रष्ट पाउँँ शोधनायक भन्छन् : “म आफैले आफ्नो साहित्यिक नाम राखेको होइन । हाँस्यव्यङ्ग्य क्षेत्रका उत्कृष्ट साहित्यकार बासुदेव लुईटेलले राखिदिएका हुन् । उनले मलाई दाही नं. २ उपनाम दिनुको विशेष कारण छैन । मलाई दाही नं. २ उपनाम राख्नु भन्दा अघि कसैलाई दाही पालेकै आधारमा दाही नम्बर -१ राखिदिनु भएको हुनुपर्छ । मैले पनि दाही पाल्ने गरेकोले नै मेरो साहित्यिक उपनाम दाही नं. २ राख्नु भएको हो ।” त्यसैले नेपाली हाँस्यव्यङ्ग्य साहित्यको क्षेत्रमा पराजुली दाही नं. २ उपनामले परिचित छन् ।

२.४ उपनयन

हरेक मानिसको जन्म पश्चात् आ-आफ्नो जाति, धर्म, संस्कृति, परम्परा, रीतिरिवाज आदिको आधारमा विभिन्न कर्महरू गर्ने प्रचलन रहेको छ । ती विविध कर्महरू मध्ये उपनयन ब्राह्मण जातिको प्रमुख कर्म हो । अर्जुन पराजुलीको पनि आफ्नो जाति, धर्म, संस्कृति तथा परम्पराको आधारमा ११ वर्षको उमेरमा नै उपनयन कार्य सम्पन्न भएको थियो ।

२.५ पुख्यौली

अर्जुन पराजुलीको पुर्खा जातले ब्राह्मण हुन् । पुख्यौली थलो तथा पुर्खाको बारेमा लामो इतिहास नपाइए पनि उनका पुर्खा लामो समयदेखि दैलेखबाट बसाई सरी ज्याम्दीमा बसोबास गर्न थालेका भन्ने भनाइ छ । टीकाराम पराजुलीको जेठो सन्तान होमनाथ पराजुली र यदुकुमारी पराजुलीको पहिलो सन्तानका रूपमा अर्जुन पराजुलीको जन्म भएको हो ।

पराजुली थर कसरी रहन गयो भन्ने बारेमा एउटा किंवदन्ती प्रचलित रहेको छ । दैलेख जिल्लामा पराजुल भन्ने ठाउँ रहेको र उक्त ठाउँमा बसोबास गर्ने हुनाले पराजुली थर रहन गएको हो । (शोध नायकसँगको प्रत्यक्ष कुराकानी) हाल ज्याम्दी गा.वि.स.मा विभिन्न पेशा र व्यवसायमा संलग्न लगभग २०० परिवार पराजुलीहरू रहेका छन् ।

२.६ बाल्यवस्था

काभ्रे जिल्लाको ज्याम्दीमा जन्मिएका अर्जुन पराजुलीको बाल्यकाल ज्याम्दी मै बितेको थियो । निम्न वर्गीय परिवारमा जन्मेका पराजुलीको बाल्यकाल अभावै अभावमा खट्टकिएको थियो । छ महिनामात्र आफ्नो खेतीपातीबाट खान पुग्ने उनको परिवारलाई अरूको जग्गाजमिन कमाउनु पर्ने बाध्यता थियो । (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) नयाँ कपडा लगाउन र चामलको भात खान समेत दशैं पर्खिनु पर्ने तथा विद्यालयमा पढ्न जाँदा खाजाको व्यवस्था नहुने आदि जस्ता समस्याबाट उनी पीडित रहेका थिए । कापी कलमको व्यवस्था विद्यालयका शिक्षकहरूले गरिदिन्थे । हजुरआमा टीकामाया पराजुलीको हेरचाहमा हुर्किएका पराजुलीले आफ्नी आमा र बाबुबाट भने पर्याप्त माया पाएका थिए । आर्थिक रूपमा विपन्न परिवारमा हुर्किएका पराजुलीले आफ्नो साथीहरूका साथ गट्टा, डण्डिबियो, बाघचाल र बदामको खोपी खेल्दै आफ्नो बाल्यकाल बिताएका थिए । (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) समग्रमा पराजुलीको बाल्यकाल दुःख र अभावमा नै बितेको थियो ।

२.७ शिक्षा दीक्षा

पाँच वर्षको उमेरमा आफ्ना बाबु होमनाथ पराजुलीबाट अक्षरारम्भ गरेका अर्जुन पराजुलीले कक्षा पाँचसम्मको प्राथमिक शिक्षा काभ्रेको वागदेवी प्राथमिक विद्यालय ज्याम्दीबाट प्राप्त गरेका थिए । घरबाट नजिक नि.मा.वि. तहसम्मको शिक्षा हासिल गर्ने विद्यालय नभएकोले उनले २/३ घण्टाको बाटो हिँडेर छिमेकी गा.वि.स. चण्डेनीमा अवस्थित उमाशह शिक्षालय काभ्रेमा कक्षा ६ मा भर्ना भई आफ्नो नि.मा.वि. तहको शिक्षा पूरा गरेका थिए । विद्यालय तहको शिक्षा हासिल गर्ने क्रममा पराजुलीले पटक-पटक विद्यालय परिवर्तन गर्नुपरेको थियो । २०३४ सालमा काभ्रेको अलेकोट भनेर चिनिने सर्वमङ्गला मा.वि.मा भर्ना भएका उनले त्यहीँबाट २०३७ सालमा एस.एल.सी. परीक्षा द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरे (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) ।

२०३९ सालमा सरस्वती क्याम्पसमा व्यवस्थापन सङ्कायमा भर्ना भई उच्च शिक्षा आरम्भ गरेका उनले २०४२ सालमा द्वितीय श्रेणीमा आई.कम. उत्तीर्ण गरे । बी.कम. पढ्नको लागि उनी २०४३ सालमा पब्लिक युथ क्याम्पस काठमाडौंमा भर्ना भए । उक्त क्याम्पसबाट उनले २०४५ सालमा द्वितीय श्रेणीमा बी.कम. उत्तीर्ण गरेका थिए । अध्ययनलाई अगाडि बढाउने क्रममा २०४६ सालमा उक्त क्याम्पसमा व्यवस्थापन सङ्कायअन्तर्गत नै रहेर उनी स्नातकोत्तर तहमा भर्ना भए तापनि २०४६ सालको जनआन्दोलनमा सक्रिय रहेकाले यसपछिको पढाइलाई निरन्तरता प्रदान गर्न सकेनन् (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । अध्ययनका क्रममा विभिन्न उतारचढावलाई सामना गर्दै लक्ष्यमा अगाडि बढेका पराजुलीले आफ्नो तीक्ष्ण बुद्धि र मिहिनेतको परिणाम स्वरूप आफन्तको सहयोग र गुरुहरूको प्रेरणा बटुल्न सफल भए ।

२.८ विवाह, दाम्पत्य जीवन र छोराछोरी

२.८.१ विवाह र दाम्पत्य जीवन

अर्जुन पराजुलीको विवाह २०४० सालमा बीस वर्षको उमेरमा भएको थियो । काठमाडौं जिल्लाको धर्मस्थली गा.वि.स.निवासी विष्णुप्रसाद घिमिरेकी छोरी उर्मिला घिमिरेसँग हिन्दु परम्पराअनुसार उनको विवाह भएको थियो (शोध नायककी पत्नी उर्मिला घिमिरेबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । एस.एल.सी. सम्मको औपचारिक अध्ययन पूरा गरेकी घिमिरेले २०३७ सालदेखि आजसम्म स्थानीय विकास मन्त्रालयमा नोकरी गर्दै आएकी छिन् (शोध नायककी पत्नी उर्मिला घिमिरेबाट प्राप्त जानकारी) । पराजुलीको दाम्पत्य जीवन उनै विवाहित धर्मपत्नी उर्मिलासँग परस्पर सहयोगात्मक रूपमा अहिलेसम्म सुमधुर रहेको छ ।

२.८.२ छोराछोरी

अर्जुन पराजुलीका दुईजना छोराछोरी छन् । तिनीहरूमा एकजना छोरा एकजना छोरी रहेका छन् । पहिलो सन्तान छोरी विमला पराजुली हुन् भने दोस्रो सन्तानका रूपमा छोरा विवेक पराजुलीको जन्म भयो (उर्मिला घिमिरेबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । अर्जुन पराजुलीकी छोरी विमला पराजुलीको जन्म २०४० सालमा भएको हो । एम.बी.बी.एस. सम्मको अध्ययन पूरा गरेकी विमला पराजुली दाइ निवासी डा. चूडामणि गिरीसँग विवाह बन्धनमा बाँधिँएर हाल आफ्ना श्रीमान्सँग अमेरिकामा बस्दै आएकी छिन् ।

अर्जुन पराजुलीको एक मात्र छोरा विवेक पराजुलीको जन्म २०४१ सालमा भएको । उनले वायो केमेस्ट्रीमा मास्टर डिग्री गरेका छन् । चितवन जिल्ला निवासी इन्जिनियर रश्मी पोखरेलसँग विवाह बन्धनमा बाँधिएका उनी हाल आफ्नी श्रीमतीका साथ अष्ट्रेलियामा बस्दै आएका छन् (विवेक पराजुलीबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) ।

यसरी अर्जुन पराजुलीको वैवाहिक जीवन सुखमय देखिन्छ । सन्तानहरू हुर्किसकेका र आ-आफ्ना खुट्टामा उभिन सक्षम भइसकेकाले पारिवारिक जीवन सुखी र सन्तोषप्रद देखिन्छ ।

२.९ आर्थिक अवस्था र बसोवास

२.९.१ आर्थिक अवस्था

आर्थिक रूपमा विपन्न र कम जग्गा जमिन भएको परिवारमा जन्मिएकाले अर्जुन पराजुलीले बाल्यकालमा आर्थिक अभाव भेल्नु पर्यो । माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा अध्ययन गर्ने क्रममा उनले विभिन्न आर्थिक समस्याको सामना गर्नु परेको थियो । तर एस.एल.सी. दिएपछि २०३७ सालदेखि नै जागिरे जीवनको आरम्भसँगै उनले आर्थिक कठिनाइसँग जुध्नु परेन । नोकरी गर्दै उच्च शिक्षा अध्ययन गरेका उनलाई उच्च शिक्षा अध्ययनको क्रममा समेत आर्थिक अभावको महसुस भएन । बाल्यकालमा आर्थिक अभावको सामना गर्नु परे पनि हाल उनको आर्थिक अवस्था त्यति कमजोर देखिँदैन । आफू र आफ्ना भाइहरूको मिहिनेतको कमाइले काठमाडौँको बालाजुमा एउटा पक्की घर, एक रोपनी जग्गा र बागबजारमा एघार आना जग्गा उनको संयुक्त परिवार भएकोले संयुक्त रूपमा रहेको छ । त्यसैगरी उनको पुर्ख्यौली थलो ज्याम्दीमा ५ रोपनी जति जग्गा जमिनका साथै काठमाडौँमा एक छापाखाना समेत सञ्चालित छ । घर, जग्गा र छापाखानाका धनी उनी आफ्नी श्रीमतीको नोकरी र छोराबुहारीको समेत रोजगारीको कारण गाँसबासको समस्याबाट पीडित छैनन् (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । समग्रमा उनको आर्थिक अवस्था सबल नै मान्न सकिन्छ ।

२.९.२ बसोवास

काभ्रे ज्याम्दीमा जन्मिएका अर्जुन पराजुलीले बसोवासका क्रममा विभिन्न स्थानमा बस्नु परेको थियो । २०२० सालदेखि २०३८ सालसम्म परिवारका साथ ज्याम्दीमा बसेका उनी उच्च शिक्षा अध्ययनको क्रममा २०३९ सालमा काठमाडौँ आएका थिए । २०३९

सालदेखि २०४२ सालसम्म आफ्नी श्रीमती र छोराछोरीका साथ नागपोखरीमा डेरामा बिताएका थिए । २०४३ सालमा जागिरे जीवन र अध्ययनको क्रममा ७ महिना जति काठमाडौँ रातो पुलमा बसेका थिए । २०४४ सालदेखि २०४७ सालसम्म पुनः नागपोखरीमा बिताएका पराजुलीले २०४८ सालदेखि २०४९ सालसम्म काठमाडौँ ठैटीमा डेरामा नै बिताएका थिए । यसरी बसोवासको क्रममा पराजुलीले २०५० सालदेखि २०५२ सालसम्म काठमाडौँ स्वयम्भूमा पनि आफ्ना परिवारका साथ दिनहरू बिताएका थिए । यसै क्रममा २०५३ सालदेखि २०५४ सालसम्म काठमाडौँ बालाजु र २०५५ सालदेखि २०५६ सालसम्म काठमाडौँ ताहाचल डेरामा बसेका उनले आफू, आफ्ना भाइहरू र श्रीमतीको कमाइले २०५७ सालमा काठमाडौँ बालाजुमा घर बनाउन सफल भए (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । पराजुली हाल सोही घरमा परिवारका साथ बस्दै आएका छन् ।

२.१० पारिवारिक वियोग

अर्जुन पराजुलीले जन्मदेखि नै आफूलाई असीम माया र ममता प्रदान गर्दै आउनु भएकी ममतामयी हजुरआमाको २०५७ सालमा निधन भएपछि पारिवारिक वियोग भोग्नु परेको थियो । २०६१ सालमा आफ्नी आमा गुमाउन पुगेका उनी आमाको ममताबाट पनि विमुख हुनु पर्थ्यो (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । अन्य परिवारका सबै सदस्यहरू जीवित रहेकाले उनले त्यस्तो पारिवारिक वियोग सहनु परेको छैन ।

२.११ जागिरे जीवन

अर्जुन पराजुलीको जागिरे जीवन २०३७ सालदेखि प्रारम्भ भई २०५० सालसम्म रह्यो । २०३७ सालमा एस.एल.सी. परीक्षा दिएपछि श्री वागदेवी प्राथमिक विद्यालय काभ्रेमा शिक्षण पेशामा संलग्न भएपछि उनको जागिरे जीवनको प्रारम्भ भयो । २०३७ सालदेखि २०३९ सालसम्म उक्त विद्यालयमा अध्यापनरत रहेरसेवा गरेका २०३९ सालमा लोकसेवा आयोगले लिने परीक्षामा खरिदार पदमा एक नम्बरमा नाम निकाले । २०३९ सालमा उनलाई क्षेत्रीय अदालत काठमाडौँमा खरिदार पदमा नियुक्ति गरियो । २०३९ सालदेखि २०५० सालसम्म पराजुलीले उक्त पदमा रहेर सेवा प्रदान गरे । २०५० सालमा पराजुलीले क्षेत्रीय अदालत काठमाडौँको खरिदार पदमा राजीनामा दिएर आफ्नो जागिरे जीवनबाट विश्राम लिए ।

सरकारी जागिरमा देखा पर्ने घुसखोरी, भनसुन तथा भ्रष्टाचार जस्ता विकृतिप्रति घृणा भाव पैदा भएका कारण पराजुलीले जागिरबाट राजीनामा पत्र बुझाए (ज्ञवाली, रामप्रसाद, जनमत, वर्ष २३, अङ्क ९, २०६३) । २०४६ सालमा भएको कर्मचारी आन्दोलनका कारण तथा उनको स्वभाव र जागिरको बीचमा तालमेल नमिलेका कारण २०५० सालमा पराजुलीले सरकारी जागिरबाट हात धोएका थिए (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । जागिरबाट राजीनामा पत्र बुझाएपछि पनि उनले आफ्नो जीवन निर्वाहको लागि छोटो समय गलैचा कारखानामा एकाउन्टेन र ऊन रङ्गाउने ठाउँमा समेत नोकरी गरेका थिए । २०३७ सालमा वागदेवी प्राथमिक विद्यालय काभ्रेमा डेढ वर्ष जति शिक्षण पेसामा संलग्न रहेर २०३९ सालदेखि २०५० सालसम्म क्षेत्रीय अदालत काठमाडौँमा सेवा प्रदान गरेका पराजुली हाल भुँडीपुराण प्रकाशनको संस्थापकको रूपमा रहेर काम गर्दै आएका छन् । काठमाडौँको मुटु बानेश्वरमा आफू र आफ्ना साथीहरूको सहयोगमा स्थापना भएको पाठशाला विद्यालयमा उनी हाल संलग्न रहेका छन् भने घरैमा स्वअध्ययन र लेखन कार्यमा संलग्न छन् (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । आफ्नो १३ वर्षे जागिरे जीवनमा पद र पैसाका निम्ति कसैका सामु घुँडा नटेकेको बताउने उनको मुख्य कमजोरी कर्तव्यप्रतिको इमानदारी नै बन्यो । भ्रष्ट कर्मचारी तन्त्रको माझमा आफूलाई कलङ्कको टीका लाग्न नपाएकोमा उनी गौरव गर्छन् ।

यसरी २०३७ सालमा वागदेवी प्राथमिक विद्यालय काभ्रेबाट जागिरे जीवन प्रारम्भ गरेका उनले २०५० सालसम्म क्षेत्रीय अदालत काठमाडौँमा खरिदार पदमा रहेर सेवा प्रदान गर्दै एउटा दक्ष कर्मचारी तथा कुशल शिक्षकका रूपमा आफूलाई स्थापित गराउन सफल भए । समग्रमा उनको जागिरे जीवन त्यति सफल नदेखिए तापनि जागिरे जीवनको अवधि भने सफल रह्यो भन्न सकिन्छ ।

२.१२ सामाजिक एवम् राजनीतिक जीवन

अर्जुन पराजुलीको सामाजिक जीवन पनि महत्त्वपूर्ण छ । उनले समाज विकासको विभिन्न क्रियाकलापमा रुचिपूर्वक भाग लिँदै आएका छन् । पराजुली सिस्नोपानी नेपालका संस्थापक समेत रहेका छन् । समाजमा देखा परेका भ्रष्टाचार, अन्याय, अत्याचार, विकृति तथा विसङ्गतिका विरुद्धमा समय-समयमा यस संस्थाको आयोजनामा हुने कार्यक्रमहरूमा सक्रिय सहभागी हुँदै आएका छन् । समाजका विपन्न तथा गरिब परिवारमा जन्मेका

केटाकेटीहरूलाई अध्ययनको क्रममा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्दै आएका छन् । उनी समाज विकासको क्रममा आर्थिक तथा नैतिक सहयोग प्रदान गर्नुका साथै सल्लाह सुझाव दिने गर्छन् । केटाकेटी अवस्थादेखि नै लज्जालु स्वभावका कारण अरूले बोलाए मात्र बोल्ने र छरछिमेकमा छिटो घुलमेल हुन नसक्ने स्वभाव भए पनि घुलमेल भएपछि समाजमा सबैले मन पराउँछन् । पराजुलीको कार्य क्षेत्र प्रमुख रूपमा जनसेवा भए पनि उनी बहुदलीय प्रजातन्त्र पछाडिको समयमा राजनीतिमा सक्रिय रहेको देखिन्छ । तत्कालीन समयमा राजनीतिमा सक्रिय रहे पनि कुनै पार्टीको भन्डा बोकेर सक्रिय रहेको देखिँदैन । अन्याय, अत्याचार तथा गरिबीबाट पिल्सिएका मानिसहरूलाई उनीहरूको हक अधिकार प्रदान गर्ने आवाज बुलन्द गर्नु नै पराजुलीको राजनीतिको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । आफूलाई जनसेवक भन्न रूचाउने पराजुली राजनीतिक विचारधाराबाट भन्दा पनि समाजका अपहेलित, अन्याय, अत्याचार तथा निर्धा व्यक्तिहरूबाट आफू प्रभावित भएको भन्ने उनको धारणा छ (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । साहित्यका माध्यमबाट समाज परिवर्तनको सन्देश दिन सकिन्छ भन्ने पराजुली विभिन्न साहित्यिक सङ्घ संस्थासँग आवद्ध छन् । यसरी पराजुलीको मुख्य क्षेत्र राजनीति नभई सामाजिक सेवा भएकाले उनको सामाजिक जीवन नै उच्च रहेको छ ।

२.१३ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश तथा लेखन र प्रकाशन

२.१३.१ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेशका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव

अर्जुन पराजुली काभ्रे जिल्लाको ज्याम्दीमा निम्न वर्गीय परिवारमा जन्मेका व्यक्ति हुन् । केटाकेटी अवस्थादेखि नै उनलाई कविता र गीत असाध्यै मन पर्थ्यो । ग्रामीण परिवेशमा गाउँबेसी गर्दा मानिसहरूले रेडियो बोक्ने र रेडियोबाट घन्किने लोक भाकाका गीतहरू उनका लागि प्रेरणाका स्रोतहरू बने । आमाले घाँस दाउरा गर्न जाँदा गाउने विरहका गीतहरू नै साहित्यिक क्षेत्रमा प्रेरणाका स्रोतहरू बने । गाउँको बिहेमा रत्यौली खेल्ने चलन, हिन्दु परम्परा अनुसारका पर्वहरू तीज, कृष्णाष्टमी र यस्तै स्थानीय चाडपर्वमा गाउँमा महिलाहरू जम्मा भएर गीत गाउने प्रचलन आदिले उनलाई थप प्रेरणा प्राप्त भयो (जनमत वर्ष २३, अङ्क ९, २०६३) ।

अर्जुन पराजुलीको परिवार शिक्षामा त्यति अगाडि बढेको नभए तापनि धार्मिक कार्यमा संलग्न थियो । घरमा विभिन्न धार्मिक ग्रन्थहरू सङ्कलन भइरहन्थे । फुर्सदको

बेलामा बाबुले भाका हालेर गाउने देवी भागवतको सिलोक, माघे सङ्क्रान्तिमा दोलालघाटको मेलामा थरीथरीका भाकामा गाइने दोहोरी, छरछिमेकीको घरमा लेग्री तानेर गाइने महाभारतको श्लोकले साहित्यप्रतिको भुकावमा अभू वृद्धि गऱ्यो (जनमत वर्ष २३, अङ्क ९, २०६३) । यी सबै कुराको संयुक्त प्रभावले नै उनलाई साहित्यिक क्षेत्रमा लाग्ने प्रेरणा जागेको हो । साहित्यिक क्षेत्रमा लाग्नुको प्रेरणा र प्रभावका सम्बन्धमा पराजुलीको विचार यसप्रकार छ : “म कुनै वाद वा सिद्धान्त पढेर साहित्यप्रति प्रभावित भएको होइन । साहित्य के हो भनेर बुझ्नुभन्दा धेरै पहिलेदेखि नै मैले लेख्न थालिसकेको थिएँ । प्रकृतिसँग, समाजमा रहेका विपन्न वर्गका मान्छेहरूबाट प्रभावित भएँ । भूपि शेरचनका कविताहरू पढ्ने गरें साहित्यप्रति रुचि बढ्दै गयो । दोस्रो जनआन्दोलन २०६२/०६३ सालमा मैले वाचन गरेका कविताहरू स्रोताहरूलाई राम्रो लाग्यो । साहित्य मेरो लागि संस्कार बन्यो । वस्तुतः प्रेरणाको स्रोत पाठकहरूको माया नै हो ।”

आफूलाई कसैबाट प्रभावित भन्न नरूचाउने पराजुली स्वदेशी लेखकहरूमा भूपि शेरचन, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, गोपालप्रसाद रिमाल, लेखनाथ पौड्याल, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, पारिजात आदिलाई मनपर्ने लेखकका रूपमा लिन्छन् । सेक्सपियर, अल्बर्ट मोराविया, चेखव, टल्सटाय आदि उनका मनपर्ने विदेशी लेखक हुन् । प्रकृति तथा समाजमा विपन्न भएर बाँचेका मानिसहरूको प्रेरणाले साहित्यमा लागेका अर्जुन पराजुलीमा रामप्रसाद ज्ञवाली, मित्रलाल पञ्जानी, मोहन दुवाल, टंकराज आचार्य, लक्ष्मण गाम्नाङ्गे, कृष्ण पहाडी, आफ्नी श्रीमती उर्मिला घिमिरे आदिसँगको सङ्गत र सामिप्यताले प्रेरणा थप्ने कार्य गऱ्यो (शोध नायकसँगको प्राप्त मौखिक जानकारी) । अभू निखारता र परिष्कारका साथ उनी सिर्जना कार्यमा निरन्तर लागि रहेका छन् ।

२.१३.२ लेखन र प्रकाशनको आरम्भ

अर्जुन पराजुलीको साहित्यिक लेखनको प्रारम्भ सानैदेखि भएको हो । उनी केटाकेटीदेखि नै बोटविरूवा र जनावरको असाध्यै माया गर्थे । बुद्ध जयन्तीको दिन उनीहरूको कुलायनको पूजा बोको काटेर गर्ने चलन छ । ९/१० वर्षको हुँदा कुलायन पूजाको दिन लगभग २०० बोकाको हिंसा देखेर उक्त दृश्यबाट मर्माहित भएका उनले तिनै बोकाहरूप्रति दया भाव र करुणा प्रकट गर्दै **खसीबोकाको बिलौना** भन्ने मार्मिक कविता लेखे । यो कविता नै पराजुलीद्वारा रचित पहिलो कविता हो । यो अप्रकाशित नै रह्यो ।

उनीद्वारा लिखित पहिलो प्रकाशित गीतको पुस्तक **होसियार** (२०४८) हो । यो पुस्तकाकारको रूपमा प्रकाशित भएको थियो तर हाल उक्त पुस्तक उपलब्ध अवस्थामा छैन । उक्त गीति पुस्तक राजनीतिसँग सम्बन्धित रहेको थियो (शोध नायकसँग प्राप्त मौखिक जानकारी) । २०३७ सालमा पराजुलीले करुण रसको नदी बगाउँदै **शोकपुकार** नामको काव्य तयार पारे । उनको यो कृति अप्रकाशित नै रह्यो । हाल त्यस काव्यको पाण्डुलिपि समेत हराएको अवस्था छ ।

पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित उनको पहिलो रचना नै **होसियार** (२०४८) गीति सङ्ग्रह हो । यसरी २०४८ सालदेखि नै आफ्ना रचनाहरू प्रकाशित गरेका उनले आजसम्म पनि आफूलाई सृजनात्मक गतिविधिमा संलग्न तुल्याउँदै आएका छन् । उनको सृजन यात्रा व्यङ्ग्य लेख, गीत, हास्यव्यङ्ग्य कविता, बाल गीत आदि विविध विधामा केन्द्रित हुन पुगेको छ ।

२.१४ भ्रमण, सम्मान र पुरस्कार

अर्जुन पराजुलीले हालसम्म स्वदेश तथा विदेश गरी धेरै स्थानहरूको भ्रमण गरी सकेका छन् । उनले विभिन्न संघसंस्थासँग आबद्ध भएर विविध कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुने क्रममा र केही व्यक्तिगत रूपमा पनि भ्रमण गरेका छन् । काभ्रे ज्याम्दीमा जन्मेका पराजुली अध्ययन र जागिरको सिलसिलामा काठमाडौंको विभिन्न ठाउँसँग परिचित बन्न पुगेका थिए । नेपाल अधिराज्यको पचहत्तर जिल्ला मध्ये पचपन्न जिल्लाको भ्रमण गर्ने अवसर पाएका पराजुलीले भारत, युएई, कतार, मलेसिया र सिङ्गापुरको समेत भ्रमण गरेका छन् । (शोधनायकसँगको प्राप्त मौखिक जानकारी)

नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउँदै आएका पराजुलीले आफ्नो लामो साहित्यिक जीवनमा केही पुरस्कार र सम्मान पनि प्राप्त गरेका छन् । २०६३ सालमा नागार्जुन साहित्यिक प्रतिष्ठानले साहित्यको माध्यमबाट जीवन र जगत्प्रति सचेतना छर्दै आएका कारण 'नागार्जुन वार्षिक रचना पुरस्कार' प्रदान गरेको छ । त्यसैगरी २०६५ साल पौष छब्विस गते गणतन्त्र प्राप्तिको आन्दोलन २०६२/०६३ सालमा कवितात्मक आहुति दिएर पुऱ्याएको योगदान र कदर स्वरूप सामाजिक जागरण मञ्च धुलिखेलले 'नागरिक कवि'को रूपमा सम्मान गरेको छ भने सयपत्री प्रतिष्ठान नेपाल काभ्रेले लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा भ्रष्टताको विरुद्ध र स्वच्छ समाजको निर्माणका लागि कविता मार्फत सामाजिक

चेतनाको विगुल फुकुवै सक्रिय रहेका कारण महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको १०२ औं जन्म जयन्तीको अवसरमा उहाँ र उहाँकी जीवन सङ्गिनी उर्मिला घिमिरे पराजुलीका साथ 'सयपत्री राष्ट्रिय सम्मान' २०६९ द्वारा सम्मान तथा अभिनन्द गरेको छ (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) । उनले जीवनमा पाएका यिनै सम्मान र पुरस्कारले उनको प्रतिष्ठान र गौरवलाई बढाउँदै नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा लाग्न प्रेरित गरेको देखिन्छ ।

२.१५ व्यक्तिगत रुचि तथा स्वभाव

अर्जुन पराजुली सानैदेखि जिज्ञासु, दयालु, लगनशील, अनुशासित, मिलनसार तथा केही जिद्दीवाल स्वभावका व्यक्ति देखिन्छन् । उनको यो स्वभाव यद्यपि विद्यमान रहेको छ । उनी समाजमा परम्परादेखि जरा गाडेर बसेको अन्याय र अत्याचारको विरुद्ध आक्रोशित देखिन्छन् । पराजुली प्रायः एकान्त प्रेमी र अन्तर्मुखी व्यक्ति हुन् तापनि असल साथीहरूको समीपमा रहेर काम गर्न निकै मन पराउँछन् र परस्पर सहयोगको भावना राख्छन् (शोध नायककी पत्नी उर्मिला घिमिरेबाट प्राप्त जानकारी) । केटाकेटीदेखि नै कोमल मन भएका पराजुली अहिले पनि कुनै मार्मिक घटना देखे वा सुने भने आँसु खसाल्नु पुग्छन् । गम्भीरतापूर्वक विस्तारै बोल्ने, सारगर्भित कुरा गर्ने र विशेषतः अध्ययन, मनन र चिन्तनमा लाग्ने पराजुली घरायसी कामकाजमा भने अल्छी स्वभावका देखिन्छन् ।

अर्जुन पराजुलीको मुख्य रुचि विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाको अध्ययन मनन गर्नुका साथै कविता रचना गर्नु नै हो । यसका अतिरिक्त साथीहरूसँग बसेर कुनै गहन विषयमा छलफल गर्नु पनि उनको मनपर्ने विषय हुन् । साथीभाइसँग विभिन्न स्थलको भ्रमणमा रुचि राख्ने उनलाई पानी परेको समय असाध्यै रमाइलो लाग्दछ । पहिरनमा खासै रुचि नभए तापनि नेपाली पोशाक दौरा सुरुवाल, सर्ट, पाइन्ट उनको मनपर्ने पहिरन हो । सादा, सफा र सुहाउँदो पहिरन मन पराउने उनको सानैदेखि नेपाली ढाका टोपी लगाउने बानी रहेको छ (शोध नायकसँग प्राप्त मौखिक जानकारी) । आफूले गरेको वा सोचेको काम अरूको भन्दा विशेष किसिमको हुनुपर्ने धारणा राख्ने उनी भोजनमा स्वादिलो तर शाकाहारी मन पराउँछन् । दूध, दही र सागपातमा विशेष रुचि राख्ने उनी धर्ममा नास्तिक देखिन्छन् । कसैलाई दुःख र पीडा नदिई हृदयदेखि सेवा गर्नु नै धर्म हो भन्ने मान्यता उनको रहेको छ । रडगमा रातो रानी र गाढा हरियो मन पराउने उनी फूलमा बास्नाको हिसाबले चुवा रोज्दछन् ।

२.१६ जीवनमा घटेका अविस्मरणीय घटना

ग्रामीण परिवेशमा जन्मेर हुर्केका उनको जीवनमा धेरै तीता, मीठा अविस्मरणीय घटनाहरू घटेका छन् । जीवनमा बिसर्नै नसक्ने सुखको क्षण २०६२/०६३ सालको दोस्रो जनआन्दोलन पश्चात् काठमाडौंको टुँडिखेलमा सम्पन्न सात दलको संयुक्त विजयी सभाको समय हो । जुन समयमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको अनुपस्थितिका कारण लाखौं दर्शकहरूले ढुङ्गा मूढा गर्न थाले । उक्त समयमा उनले आफूले रचना गरेका कविताहरू वाचन गरेर लाखौं मानिसहरूको भीडलाई नियन्त्रित गरेका थिए । यसरी लाखौं मानिसहरूको भीडलाई नियन्त्रित गर्न सक्ने शक्ति आफ्नो कवितामा रहेको बताउने उनको हालसम्मको जीवनको सुखको क्षण नै यही समय हो भने दुःखको क्षण २०५७ सालमा भएको हजुरआमाको मृत्यु हो । हजुरआमाको मृत्युको पीडालाई आजसम्म भुल्न नसकेको उनी बताउँछन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) । यसरी हरेक मानिसमा जस्तै उनका जीवनमा पनि सुख र दुःखले हाँसो र रोदनको सिर्जना गरेको पाइन्छ ।

२.१७ साहित्यिक मान्यता र जीवन दर्शन

साहित्य भावुक मनको परिष्कृत र परिमार्जित अभिव्यञ्जना हो यसले विगत, आगत र भविष्यको वस्तुस्थितिलाई समेटेको हुन्छ । वास्तविकता बोधको उद्देश्य लिएर साहित्यले युगको सन्देश वाहकको भूमिका खेलेको हुन्छ । साहित्यले मानव मात्रलाई एउटा सन्देश देओस् भन्ने साहित्यिक विचार व्यक्त गर्ने अर्जुन पराजुली व्यक्त र अव्यक्त जीवनको अभिव्यक्तिमा क्रियाशील हुनुपर्छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्छन् । उनको वैचारिकतामा नैतिकता, इमानदारी र कर्मठताको समन्वय पाइन्छ । उनी स्रष्टा भएकाले आफ्नो शिल्प र अभिव्यक्तिद्वारा एउटा नयाँ समाजको रचना गरी नयाँ दिशाबोध गराउन चाहन्छन् । समाजमा साहित्यकारहरूको नैतिकताको निर्धारण उनीहरूको लेखकीय र सामाजिक दायित्वबाट गर्न सकिन्छ । लेखकीय दायित्वअन्तर्गत उसले सिर्जनात्मक र कलात्मक शैलीमा स्वस्थ र जीवन्त रूपमा आफ्ना भावनाहरू अभिव्यक्त गर्नुपर्दछ भने सामाजिक दायित्व अन्तर्गत प्रत्येक लेखकले आफू बाँचेको समाज र परिवेशप्रति इमानदार भएर बहुजनहिताय आफ्नो अभिव्यक्ति पोख्नुपर्दछ । पराजुली साहित्यकारको यस दायित्वप्रति सजग छन् ।

जीवनका विभिन्न उतारचढाव र अनुभवलाई सामना गरेका पराजुलीको सामाजिक जीवन भोगाइको छाप उनका साहित्यिक रचनाहरूमा पाइन्छ । जीवनमा भोगेका र देखेका यथार्थजन्य घटनालाई संवेदनशील अनुभूतिजन्य सरल र सहज भाषामा प्रस्तुत गरी समाज सुधारको चाहना राख्नु नै उनका साहित्यिक कृतिहरूको मूल उद्देश्य रहेको छ (शोधनायकद्वारा प्राप्त मौखिक जानकारी) ।

२.१८ निष्कर्ष

२०२० सालमा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लामा जन्मिएका अर्जुन पराजुलीको बाल्यकाल अभावै अभावमा खट्किए तापनि आफ्नो जागिरे जीवनको मेहनत, श्रीमतीको नोकरी तथा आफ्ना भाइहरूको सरसहयोगका कारण हाल उनको आर्थिक अवस्था सबल देखिन्छ । विभिन्न संघसंस्थामा आवद्ध पराजुली आफूलाई जनसेवक भन्न रुचाउँछन् । ९/१० वर्षको उमेरबाट साहित्य लेखनको प्रारम्भ गरेका पराजुलीको साहित्य यात्रा व्यङ्ग्यलेख, हास्यव्यङ्ग्य कविता, बालगीत आदि विविध विधामा केन्द्रित हुन पुगेको छ । जीवनका विभिन्न आरोह अवरोह भेलेका पराजुलीको समग्र जीवनी सफल रहेको छ ।

परिच्छेद : तिन

अर्जुन पराजुलीको व्यक्तित्व

३.१ विषय परिचय

अर्जुन पराजुली आफ्ना हास्य व्यङ्ग्यात्मक रचना कृतिमार्फत् जति आकर्षक र लोकप्रिय छन् त्यति नै उनको व्यक्तित्व आकर्षक र प्रभावकारी रहेको छ । यस परिच्छेदमा अर्जुन पराजुलीको व्यक्तित्व शीर्षक अन्तर्गत शारीरिक व्यक्तित्व र स्वभाव, साहित्यिक व्यक्तित्व, सम्पादक/प्रकाशक व्यक्तित्व, शैक्षिक एवम् प्रशासनिक व्यक्तित्व, सार्वजनिक तथा सामाजिक व्यक्तित्व तथा जीवनी व्यक्तित्व र लेखनका बिच अन्तर्सम्बन्ध जस्ता विविध उपशीर्षकहरू रहेका छन् । तिनको शोध विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

३.२ शारीरिक व्यक्तित्व तथा स्वभाव

शारीरिक व्यक्तित्वका दृष्टिले अर्जुन पराजुली लाम्चो अनुहार भएका न दुब्ला न मोटा शारीरिक कदका अग्ला सेतो वर्णका छन् । स्वाभाविक उचाइ, मोटाइ भएका पराजुलीलाई उनको कसिलो र तन्दुरूस्त शारीरिक र रूपाकृतिले बाह्य व्यक्तित्वको पहिचान दिन्छ । उनी सदैव गम्भीर चिन्तनशील देखिन्छन् (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । उनको अनुहार हेर्दा निश्चल, स्वाभिमानी तथा सरल देखिन्छ । उनको विनम्र, उपकारी, स्वाभिमानी, चिन्तनशील, गम्भीर स्वभाव अनुहारबाटै झल्कन्छ । सेतो वर्ण, काला आँखा, तालुसम्म पुगेको फराकिलो निधार, कालो र लामो दाढी, चट्ट मिलेको कान सुन्दर दन्त लहर, छरितो फुर्तिलो जिउले हालसम्म उनमा जवानीकै जोस पाइन्छ । शरीरमा चट्ट मिलेको दौरा सुरुवाल, कालो कोट, ढाका टोपी र काला जुता आदिको वेशभुषाले पनि उनमा थप आकर्षण पैदा गरेको देखिन्छ । कसैसँग बोल्नु पर्दा मुसुक्क हाँसेर सभ्य र शिष्ट भाषाको प्रयोग गर्ने मृदुभाषी स्वभाव यिनको छ ।

अर्जुन पराजुलीले नेपाली भाषाप्रति आस्था र सम्मान राखे पनि उनी नेपाली धर्म र संस्कृतिप्रति नास्तिक देखिन्छन् । बिहान सधैं पाँच बजे उठ्ने एक घण्टा जति शारीरिक व्यायाम गर्ने र पत्रपत्रिका पढ्ने उनको बानी छ । उनी घरमा बस्दा साधारण सर्ट, पाइन्ट लगाउने र खानामा दालभात, सागसब्जी तथा दूधका परिकार मन पराउँछन् भने माछा, मासु खाँदैनन् (शोध नायककी पत्नी उर्मिला घिमिरेबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । आफ्ना

सम्पर्कमा आउने हरेक व्यक्तिसँग विनम्रतापूर्वक बोल्नु र आत्मीय व्यवहार गर्नु उनको विशेषता हो । उनी आफ्ना कारणले अरूलाई कहिल्यै दुःख पुऱ्याउन चाहँदैनन् । उनी घर परिवारमा पनि आफ्ना कारणले अरूलाई दुःख पुगला भन्ने कुरामा सचेत छन् । उनमा आन्तरिक वेदना र पीडाहरूलाई आफैँमा राख्ने अन्तर्मुखी स्वभाव पाइन्छ । अरूको दुःख पीडालाई आफ्नै पीडा जस्तो सम्झने पराजुलीमा सहयोगी भावना पनि पाइन्छ । समाजमा कसैलाई ठूलो, सानो, जातभात, गरिब, धनी भनी भेदभाव नगर्ने उनी सबैसँग मित्रवत् व्यवहार गर्छन् । भौतिक विलासिताभन्दा सादा जीवनमा विश्वास राख्ने उनको धेरै समय अध्ययन र चिन्तनमा बित्छ । घरमा दार्शनिक तथा साहित्यिक पुस्तक, पत्रपत्रिकाहरू सङ्कलन गरी राख्न उनी मन पराउँछन् ।

पराजुलीको व्यक्तित्व आकर्षक छ । उनी मिलनसार तथा महत्वाकाङ्क्षी पनि छन् । आफ्नो जुनसुकै कामकुरा अन्य व्यक्तिको भन्दा फरक हुनुपर्छ भन्ने उनको धारणा रहेको छ । उनी समकालीन साहित्यकारहरूसँग घुलमिल हुन र सङ्गत गर्न रूचाउँछन् । उनमा सामूहिक विचारधारालाई युगमा परिवर्तन गर्न सक्ने क्षमता छ । उनी कुनै कुरामा लागी परेपछि त्यसलाई पार नलगाई छाड्दैनन् । प्रायः स्रष्टाहरू लेखनमा इमानदारी हुन्छन् तर जीवनप्रति त्यति इमानदार देखिँदैनन् । पराजुली यस हिसाबले अलग्गै व्यक्तित्व हुन् । यिनले लेखन र जीवनलाई इमानदारीका साथ सँगसँगै अगाडि बढाएको देखिन्छ । जीवनमा असफलताको प्राप्तबाट कहिल्यै हार नमान्ने पराजुली सानैदेखि मिहिनेती भएकाले असफलताबाट मुक्त नै रहेका देखिन्छन् । कुनै अप्ठ्यारो परिस्थितिमा उनी साथीभाइलाई समुचित सल्लाह र प्रेरणा दिन पनि पछि हट्दैनन् ।

यसरी मृदुभाषी, सरल जीवन र उच्च विचार, स्वाभिमानी, स्पष्ट वक्ता तथा शान्त स्वभाव अर्जुन पराजुलीका बाह्य र आन्तरिक स्वभावका विशेषता हुन् ।

३.३ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

सिर्जनशील व्यक्तित्व नै अर्जुन पराजुलीको प्रमुख व्यक्तित्व हो । केटाकेटी उमेरदेखि नै उनले सिर्जनामा रुचि लिन थालेको पाइन्छ । उनका हालसम्म विभिन्न विधाका केही पुस्तकाकार कृतिहरू र केही फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिएका छन् । यिनै कृतिहरूको माध्यमबाट उनले नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा योगदान पुऱ्याएका छन् ।

पराजुली बहुमुखी साहित्यकार हुन् । उनले साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाएका छन् । पद्य रचनातर्फ केही बालगीत, गीत तथा केही फुटकर कविताको रचना गरे तापनि उनको मूल क्षेत्र गद्य नै हो । उनले गद्य साहित्यअन्तर्गत हास्यव्यङ्ग्यात्मक गद्य कविता र केही व्यङ्ग्य लेखहरू लेखेका छन् ।

लोकलयमा आधारित कविता र गीतबाट नेपाली साहित्यका फाँटमा देखा परेका अर्जुन पराजुलीले सर्वाधिक लोकप्रियता पाएको विधा कविता नै हो । उनका कवितामा हास्य व्यङ्ग्यतात्मक भाव प्रबल देखिन्छ । २०२८/०२९ सालतिर **खसीबोकाको बिलौना** फुटकर कविता लिएर देखा परेका पराजुलीले करुण रसको नदी बगाउँदै **शोकपुकार** (२०३८) तथा **आन्द्रालोक** (२०५४) गरी एउटा शोककाव्य र एउटा कवितासङ्ग्रहको रचना गरेका छन् । तर पराजुलीको उक्त फुटकर कविता र **शोकपुकार** शोककाव्यको पाण्डुलिपि समेत वर्तमान समयमा उपलब्ध छैनन् (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । राजनीतिक विसङ्गति, प्रशासनिक भ्रष्टाचार, नैतिक भ्रष्टता, शैक्षिक विकृति, अन्याय, अत्याचारको विरुद्धमा आवाज उठाउने पराजुली हास्य व्यङ्ग्यात्मक कविका साथै सामाजिक यथार्थवादी कवि पनि हुन् । कविताको माध्यमबाट पराजुलीले नेपाली जनजीवन सामाजिकता र राजनीतिका अनेक पक्षमाथि व्यङ्ग्य गरेका छन् । नेपाली समाजका हास्य र व्यङ्ग्यलाई समेट्न सफल उनका कविताले राष्ट्रिय मात्र नभई अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशलाई पनि समेट्न सफल भएका छन् । सरल र सहज भाषाको प्रयोग गरिएका उनका कवितामा कतै-कतै व्यङ्ग्यात्मकताका कारण भाषिक जटिलता पनि देखिन्छ । वर्तमानका विकृति र विसङ्गतिको यथार्थ चित्रण गर्न सफल उनका कविताले नेपाली हास्यव्यङ्ग्य कविताको विकासमा अलग्गै स्थान कायम गर्न सफल भएका छन् । यसरी हास्यव्यङ्ग्य कविताको विकासमा क्रियाशील पराजुलीको कवि व्यक्तित्व उत्कृष्ट रहेको छ ।

नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउने अर्जुन पराजुलीको साहित्यिक व्यक्तित्वको अर्को पाटो बाल गीतकार व्यक्तित्व पनि हो । विभिन्न पत्रपत्रिका तथा पुस्तकहरूमा बाल गीतहरू प्रकाशित गरेका उनका पुस्तकाकार बालगीत सङ्ग्रहका रूपमा **मान्छे बनौं** प्रकाशित छ । भुँडीपुराण प्रकाशनद्वारा प्रकाशित **मान्छे बनौं** सङ्ग्रहमा बालबालिकासँग सम्बन्धित ९ वटा बालगीतहरू सङ्गृहित छन् । बालबालिकाहरूलाई ठूलो मान्छे होइन असल मान्छे बन्न उत्प्रेरित गर्ने उद्देश्यले लेखिएका यी गीतहरूमा सरल र रोचक भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । पराजुलीको उक्त गीतहरूलाई एक दर्जन जति

गायकहरूले स्वर दिएर अडियो सि.डी.को रूपमा समेत बजारमा उपलब्ध छ । उनका ती बालगीत नेपाल टेलिकम, एन.सेल तथा यु.टि.एल. संस्थाहरूले सि.आर.बी.टि. अड्क समेत प्रदान गरेका छन् (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । यसरी उत्कृष्ट बालगीतहरूको सिर्जनाद्वारा नेपाली बाल साहित्यको उत्थानमा टेवा पुऱ्याउने अर्जुन पराजुलीको बाल गीतकार व्यक्तित्व पनि सफल रहेको छ ।

३.३.२ गीतकार व्यक्तित्व

अर्जुन पराजुली कवि मात्र नभई एक कुशल गीतकार पनि हुन् । उनी मूलतः बालबालिकाप्रेमी भएर राष्ट्रवादी एवम् देश प्रेमको भावप्रधान गीतहरू रचना गर्दछन् । **होसियार** (२०४८) उनको प्रथम प्रकाशित व्यङ्ग्यप्रधान गीति सङ्ग्रह हो । यसैगरी बाल गीत सङ्ग्रहको रूपमा **मान्छे बनौं** कृति प्रकाशन गरे । यस अन्तर्गत विविध ९ वटा बालगीतहरू सङ्कलित छन् । बालबालिका भनेका देशका कर्णधार हुन् । तिनलाई ठूलो मान्छे होइन असल मान्छे बनाउनुपर्छ भन्ने भाव उनका बालगीतहरूमा व्यञ्जित भएको पाइन्छ । अतः उनी एक सफल बाल साहित्यकार एवम् गीतकार व्यक्तित्व हुन् ।

३.३.३ कवि व्यक्तित्व

अर्जुन पराजुलीका विविध व्यक्तित्वमध्ये कवि व्यक्तित्व एक प्रमुख व्यक्तित्व हो । आफ्नो घरको आमा बाबुको धार्मिक-आध्यात्मिक संस्कारको वातावरणबाट प्रभावित पराजुलीले विशेषतः बाल्यकालदेखि नै मानवतावादी कविता रचना गरे । नौ/दस वर्षको हुँदा एकदिन गाउँमा कुलायन पूजाको दिन धेरै बोकाको हिंसा गरेको देखेपछि तिनैबाट मर्माहत भएर उनले बोकाहरूप्रति दया, माया र करुणाको भाव प्रकट गर्दै **खसीको बिलौना** (२०२८/०२९) शीर्षकको कविता लेखे । यो नै उनको पहिलो अप्रकाशित कविता हो । यसपछि २०३७ सालमा पराजुलीले करुणा रसप्रधान कविता **शोकपुकार** काव्य रचना गरे । यद्यपि त्यसको पनि प्रकाशन हुन सकेन (शोधनायकसँग प्राप्त जानकारी अनुसार) । यसरी विविध लेख रचना गर्दै २०५४ सालमा १८ वटा कविताहरूको सङ्ग्रह **आन्द्रालोक** प्रकाशनमा ल्याई उनी सार्वजनिक बने । यो उनको हास्यव्यङ्ग्य कविता सङ्ग्रहको रूपमा पाठकसामु लोकप्रिय कृति मानिन्छ । यिनै कारण कवि अर्जुन पराजुलीको कवि व्यक्तित्व सशक्त बन्न पुगेको देखिन्छ ।

३.३.४ सम्पादक/प्रकाशक व्यक्तित्व

अर्जुन पराजुली साहित्यका बहुआयामिक व्यक्तित्व हुन् । विविध पेसा र रुचि बोकेका उनी कवि तथा गीतकारका अलावा सम्पादक/प्रकाशक व्यक्तित्व पनि हुन् । उनी २०५१ सालदेखि हास्यव्यङ्ग्य पत्रिका **भुँडीपुराण** (२०५१) प्रकाशनका संस्थापक सदस्य रही **चङ्खे र फु-मन्तर** जस्ता पुस्तकहरूको प्रकाशनमा उनले सम्पादकीय व्यक्तित्वको उजागर गरेका छन् । हाल पराजुलीका उक्त पुस्तकहरूले निरन्तरता प्रदान गर्न सकेका छैनन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) । छोटो समय केही कृतिहरूको सम्पादन गरेतापनि पराजुलीको सम्पादकीय व्यक्तित्व प्रशंसनीय नै रहेको देखिन्छ ।

३.३.५ शिक्षक व्यक्तित्व

अर्जुन पराजुलीले एस.एल.सी. दिए पश्चात् नै २०३७ सालदेखि २०३९ सालसम्म दुई वर्षको अवधि श्री बागदेवी प्राथमिक विद्यालय काभ्रेमा एक कुशल तथा जिम्मेवार शिक्षकको रूपमा व्यतित गरेका छन् (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । छोटो समय शिक्षक पदमा रहेर पनि नेतृत्वदायी भूमिका कुशलतापूर्वक अध्यापन कार्य सम्पादन गरेकाले उनको शिक्षक व्यक्तित्व सफल रहेको छ । आफ्नो अनुभव, ज्ञान, दक्षता, इमानदारी तथा कर्तव्य परायणताका कारण उनको शिक्षक व्यक्तित्व प्रशंसनीय रहेको देखिन्छ ।

३.३.६ प्रशासनिक व्यक्तित्व

बहुमुखी व्यक्तित्वका धनी अर्जुन पराजुलीको साहित्येत्तर व्यक्तित्वको अर्को पाटै प्रशासनिक व्यक्तित्व पनि हो । २०३९ सालमा लोकसेवा आयोगले लिने परीक्षामा खरिदार पदमा उत्तीर्ण भई क्षेत्रीय अदालत काठमाडौँमा सेवा प्रवेश गरेका उनले २०५० सम्म सोही पदमा रहेर कार्य गरे (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) ।

यसरी पराजुलीले सरकारी सेवाको खरिदार पदमा रहेर जम्मा ११ वर्षसम्म नेतृत्वदायी भूमिका र कुशलतापूर्वक कार्य सम्पादन गरेकाले उनको प्रशासनिक व्यक्तित्व सफल रहेको छ । आफ्नो अनुभव, ज्ञान, दक्षता तथा नियम, कानूनमा अडिग रहेर जनताको सेवा गर्नमा कुनै कसर नराख्ने उनले कुनै गलत कार्य गरेर सजायको भागी बन्नु परेन । भ्रष्ट कर्मचारी तन्त्रको बीचमा रहेर पनि इमानदारी र कर्तव्य परायण स्वभावका कारण विवादको घेराबाट सदा मुक्त रहन सफल उनको प्रशासकीय व्यक्तित्व प्रशंसनीय रहेको देखिन्छ ।

३.३.७ सार्वजनिक व्यक्तित्व

कुनै पनि व्यक्तिले निजको आफ्नो सरोकारसँग मात्र नरहेर सार्वजनिक महत्त्व राख्ने कार्य गर्दै आफ्नो पहिचान बनाउनुका साथै व्यक्तित्वको समेत निर्माण गरेको पाइन्छ । पराजुलीको सार्वजनिक व्यक्तित्वलाई हेर्दा उनको जीवन यात्रामा साहित्येतर र साहित्यिक व्यक्तित्वको विकास भएको पाइन्छ । उनले आफ्नो जीवनमा सामाजिक, राजनीतिक, विद्यार्थी जीवनको भोगाइ, शिक्षण सेवा जस्ता कार्य गरेर साहित्येतर व्यक्तित्वको निर्माण गरेका छन् भने कविता, बालगीत, लेख आदि जस्ता कार्य गरेर साहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माण गरेका छन् ।

३.३.८ बहुभाषी व्यक्तित्व

नेपाली भाषामा आफ्ना सिर्जनाहरू प्रस्तुत गर्ने पराजुलीलाई बहुभाषी व्यक्तित्वका रूपमा चिन्न सकिन्छ । नेपाली भाषाका अतिरिक्त उनी हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषा राम्रोसँग बोल्न र लेख्न सक्छन् । हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाको समेत ज्ञान भएका पराजुलीले आफ्नो साहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माण नेपाली भाषाबाट गरेका छन् । यसका साथै हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाको पनि राम्रो ज्ञान भएकाले उनी बहुभाषी व्यक्तित्व हुन् भन्न सकिन्छ (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) ।

३.३.९ सामाजिक व्यक्तित्व

अर्जुन पराजुली आधिकारिक रूपमा समाज सेवकका रूपमा परिचित नभए पनि उनी समाजका दीन दुःखीप्रति दया, माया, प्रेम र सहानुभूतिको भावना देखाउने व्यक्तित्वको रूपमा परिचित छन् । उनी जोसुकैले पनि आफ्नो अगाडि दुःख पोखेमा यथाशक्ति सहयोग गर्छन् । उनले गरिब तथा आर्थिक अवस्था कमजोर भएका केही विद्यार्थीहरूको लागि सहयोग प्रदान गर्दै आएका छन् (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । त्यसैले पनि आफू बसेको समुदायमा उनी श्रद्धा र मायाका पात्र बनेका छन् ।

३.३.१० संस्थापक जीवन

अर्जुन पराजुलीको संस्थापक जीवन २०५१ सालदेखि प्रारम्भ भई हालसम्म रहेको छ । हाल उनी **भुँडीपुराण** प्रकाशनका संस्थापकका साथै 'सिस्नो पानी नेपाल' संस्थाको संस्थापक रहेका छन् भने काठमाडौँ जिल्लाको बानेश्वरमा अवस्थित **पाठशाला** विद्यालयका संस्थापक समेत रहेका छन् । जागिरबाट राजीनामा पत्र बुझाएपछि उनले **भुँडीपुराण** नामक

हास्यव्यङ्ग्यसँग सम्बन्धित चुटुकिलाको किताब प्रकाशन गर्न थाले । २०५१ सालमा यिनै किताबको नामबाट पराजुलीले **भुँडीपुराण** प्रकाशनको स्थापना गरे (शोध नायकबाट प्राप्त मौखिक जानकारी) । प्रारम्भमा हास्य व्यङ्ग्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित पत्रिका निकाल्ने भनेर दर्ता भए पनि हाल यस प्रकाशनबाट स्कूल र कलेजका पुस्तकहरू प्रकाशन गर्दै पराजुलीले आफ्नो संस्थापक जीवनलाई सफल रूपमा स्थापित गरेका छन् । उनको भुँडीपुराण प्रकाशनले विविध विधाका स्रष्टाहरूका कृतिहरू प्रकाशन गरी दिएर आफ्नो सफलतालाई अभि उच्च विन्दुमा पुऱ्याएको छ । पाठशाला विद्यालयका संस्थापक पराजुलीको उक्त विद्यालयले गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सफल रहेकोले काठमाडौँका केही राम्रो विद्यालयहरूमध्ये कै एक उत्कृष्ट विद्यालयको रूपमा चर्चित छ ।

३.४ आधुनिक नेपाली कविता परम्परामा पराजुलीको आगमन

आधुनिक नेपाली कविता परम्परामा अर्जुन पराजुलीको आगमन अप्रत्यक्ष २०२८/०२९ सालतिरबाट **खसी बोकाको बिलौना** कविता रचना पछि भए तापनि सार्वजनिक दृष्टिले भने उनी निकै पछि मात्र देखा परे । यसरी विकसित भएका उनको कवि प्रतिभाको विकास र विस्तार हुने क्रममा उनले २०३८ सालमा **शोकपुकार** शीर्षकको कविता समेत रचना गरे यद्यपि ती दुवै कृति पाण्डुलिपिमा नै सीमित रहे । कृति प्रकाशनमा नआए पनि उनले विविध पत्रपत्रिकामा भने फुटकर कविता, लेख, रचनाहरू प्रकाशित गरे । कविता सङ्ग्रहकै रूपमा भने उनले २०५४ सालमा हास्यव्यङ्ग्य कविता सङ्ग्रह **आन्द्रालोक** प्रकाशनमा ल्याए । यस सङ्ग्रहभित्र जम्मा १८ वटा फुटकर समसामयिक हास्यव्यङ्ग्य कविताहरू छन् । नेपाली समाजमा विद्यमान राजनीतिक शैक्षिक, सामाजिक तथा प्रशासनिक कमीकमजोरी तथा विकृति विसङ्गतिलाई हाँसो र व्यङ्ग्यको शिष्ट भटारो हान्न खप्पिस पराजुलीको आगमनले आधुनिक नेपाली कविता परम्परा अर्थात् हास्यव्यङ्ग्य कविता क्षेत्रमा नयाँ क्रान्ति र परिवर्तन नै ल्याइदिएको देखिन्छ ।

नेपालीहरूले गरेका नराम्रा कुकृत्य, तिनका दुष्प्रवृत्ति, अमानवीय व्यवहार, भ्रष्ट र हिंसात्मक कार्यहरूलाई नजानिदो तवरले सरल, शिष्ट र नम्र शैलीमा प्रस्तुत गरी नेपालीहरूको चारित्रिक सुधार गर्नु तथा आदर्श र सम्पन्न समाज तथा राष्ट्रको निर्माण गर्नु, उनको काव्यात्मक वैशिष्ट्य मानिन्छ । सिङ्गो नेपाली साहित्य विशेषतः कविता क्षेत्र र त्यसमा पनि हास्यव्यङ्ग्य कविता क्षेत्रमा उनको उच्च स्थान रहेको छ । उनका यिनै कुशल

प्रेरणा र प्रभावबाट नेपाली साहित्य तथा समाजमा चेतनाको दीप प्रज्वलन भई थप प्रतिभाको समेत आगमन हुन थालेको पाइन्छ, अतः कवि अर्जुन पराजुली नेपाली कविता साहित्यको हास्यव्यङ्ग्य फाँटको एक कुशल प्रेरक, मार्गदर्शक बनेको कुरा सिद्ध हुन्छ ।

३.५ अर्जुन पराजुलीको साहित्य यात्रा र चरण विभाजन

अर्जुन पराजुली निम्नवर्गीय ब्राह्मण समाजको आध्यात्मिक परिवेशमा दुःख, अभाव र सङ्घर्षबाट हुर्किएका व्यक्ति हुन् । जसका कारण उनी सानैदेखि दयालु, भावुक, कोमल र मानवीय गुणले युक्त थिए । यिनै विविध घरायसी संस्कार तथा वैयक्तिक विशेषताका कारण उनी समाजमा अरुभन्दा भिन्न प्रवृत्ति बोकेर देखा परे । २०२८/०२९ सालतिरबाट कविता र गीत रचना गर्न थालेका पराजुलीका साहित्यिक रचनाहरू मूलतः आध्यात्मिक चेतना र ग्रामीण दुःखको कारुणिक प्रभावबाट सृजना भएका छन् । यसबाट प्रस्फुटित भएको उनको साहित्य यात्रा २०३७/०३८ सालमा **शोकपुकार** शीर्षकको काव्य रचना गरेर आफ्ना काव्य प्रतिभाको विकास र प्रवर्द्धन गरे । विशेषतः कवि तथा गीतकार पराजुलीको साहित्य यात्रालाई तिन चरणमा बाँडेर हेर्न सकिन्छ । ती यसप्रकार छन् :

- (क) पृष्ठभूमिकाल (२०२८/०२९-२०४६ पूर्व)
- (ख) पहिलो यात्रा (२०४६-२०५४ सम्म)
- (ग) दोस्रो यात्रा (२०५५ देखि हालसम्म)

(क) पृष्ठभूमिकाल (२०२८/०२९-२०४६ पूर्व)

अर्जुन पराजुलीको साहित्य सृजनाको वीजारोपण तथा तिनको विकास आरम्भ एवम् कविता प्रस्फुटनको समयावधिलाई पृष्ठभूमिकाल नामले चिनिन्छ । यस अवधिमा उनले खसी बोकाको बिलौना (२०२८/२९), शोकपुकार (२०३८) आदि कविता/काव्य रचना गरे तर अप्रकाशित नै रहे । यद्यपि उनले आफूलाई कुशल सशक्त कविका रूपमा परिचित तुल्याए । अतः यिनै रचनाहरूले उनलाई एक प्रतिभाशाली कविको रूपमा स्थापित गराएको छ । यो कालखण्ड पराजुलीको जीवन परीक्षण र साहित्यिक आधार स्तम्भको रूपमा चिनिन्छ ।

(ख) पहिलो यात्रा (२०४६-२०५४ सम्म)

अर्जुन पराजुलीको साहित्य यात्राको यस अवधिलाई पहिलो यात्राअन्तर्गत हेर्न सकिन्छ । नेपाली राजनीतिक अस्थिरता, जनदबाव तथा कर्मचारी तन्त्रमा देखिएका खिचातानीका कारण जागिरबाट अवकाश लिई स्वतन्त्र जीवनयापन गर्न थालेपछि उनी हास्यव्यङ्ग्यात्मक प्रवृत्ति लिएर यस कालखण्डमा देखा परे । मूलतः देशभित्रका सामाजिक, प्रशासनिक एवम् राजनीतिक विसङ्गतिलाई विषयवस्तु बनाउँदै शिष्ट, व्यङ्ग्य र मधुर हाँस्य शैली अपनाई साहित्य रचना गरे । २०४८ सालदेखि नियमित कविता रचना तर्फ लागेका पराजुलीको २०५४ सालमा करिव डेढ दर्जन कविता भएको **आन्द्रालोक**, (अठार वटा कविता सङ्कलित) प्रकाशित भयो । उनको यस अवधि खासगरी नेपाली समाजका यथार्थको उद्घाटन, मानवीय कमजोरी, भ्रष्टता, शैक्षिक विकृति, अवसरवादी दृष्टिकोण आदिप्रतिको व्यङ्ग्य भावमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ ।

(ग) दोस्रो यात्रा (२०५५ देखि हालसम्म)

अर्जुन पराजुलीको ०५५ सालदेखि हालसम्मको कविता रचना र प्रकाशनको युगलाई दोस्रो यात्राअन्तर्गत समेटिएको छ । खासगरी लोकतन्त्रको पक्षमा गरिएको जनआन्दोलनमा उनले हजारौं नेपालीहरूलाई जनचेतना र जागृति तुल्याउने सन्दर्भबाट थुप्रै हाँस्यव्यङ्ग्या कविता मौखिक वाचन समेत गरिए । यसैगरी कति उनका कविताहरू विविध पत्रपत्रिकाहरूमा समेत छापिए विशेषतः यस चरणमा पराजुलीले लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यता अनुरूप नयाँ नेपालको परिवर्तित चाहना, आवश्यकता, समसामयिक पक्ष र दृश्य जगत्को प्रतिविम्बित गरेको पाइन्छ । पराजुलीको यस चरणमा **मान्छे बनौ** बाल गीत सङ्ग्रह समेत प्रकाशित भएको छ ।

यसरी कवि अर्जुन पराजुलीको कविता यात्रालाई कविको स्वप्रवृत्ति, जीवन भोगाइ र त्यसबाट प्राप्त दर्शनका अतिरिक्त परिवर्तित नेपाली राजनीति र नेपाली जनमानसिक भावनालाई आत्मसाथ गर्दै अघि बढेको स्पष्ट हुन्छ ।

३.६ व्यङ्ग्य कविता लेखनको कारण

अर्जुन पराजुली नेपाली कविता साहित्यका एक बेग्लै पहिचान बोकेका व्यक्तित्व हुन् । परम्परागत काव्यप्रवृत्तिलाई तोड्दै आधुनिक एवम नवीन शैली, प्रवृत्तिलाई अंगाल्दै कविता लेख्न रुचि राख्ने पराजुली विशेषतः व्यङ्ग्य कवि हुन् । नेपाली समाजमा देखिएका नराम्रा पक्ष र मानवीय कमजोरीहरूलाई शिष्ट व्यङ्ग्य कसी समाज सुधार गर्नु उनको विशेषता हो । खासगरी हाँस्य र व्यङ्ग्य मिश्रित कविताबाट लोकप्रियता हासिल गरेका पराजुली आफ्ना जीवन भोगाइ, घटना, दृश्य तथा अनुभवजन्य नेपाली सामाजिक, प्रशासनिक, लोक व्यवहारबाट प्रभावित बन्दै व्यङ्ग्य कविता विधामा हातहाल्न पुगे । मूलतः २०३७ सालमा शिक्षण कार्यबाट आफ्नो जागिरे जीवन सुरुवात गरेका पराजुलीले २०३९ सालमा काठमाडौँ क्षेत्रीय अदालतमा खरिदार पदमा रही सरकारी जागिरमा प्रवेश गरेका थिए । देशको प्रतिकूल राजनीतिक अवस्था, आर्थिक प्रशासनिक भ्रष्टता, राजनीतिक दवाव, कर्मचारी बिचको तालमेल र खिचातानीका कारण उनी जागिरबाट अवकाश लिई स्वतन्त्र जीवन बिताउन थाले । यसै क्रममा देशका विविध सामाजिक तथा राष्ट्रिय घटना, दृश्य, सन्दर्भ र तिनबाट आफ्ना मनमा परेका प्रभाव तथा उनकै स्वतन्त्र विचार एवम् तिनको शिष्ट र कलात्मक प्रस्तुति गरी यथार्थको सामाजिक सन्देश दिँदै मानवतावादी विचार र भावको वकालत गर्ने ध्येय अनुरूप उनी व्यङ्ग्य कविता लेख्न प्रेरित भएको पाइन्छ । खासगरी नेपाली राजनीतिक, प्रशासनिक, सामाजिक, शैक्षिक जगत्मा हुने गरेका तथा भएका कमजोरी र नराम्रा पक्षहरू नै उनको व्यङ्ग्य कविता सिर्जनाका कारक मानिन्छन् ।

३.७ जीवनी, व्यक्तित्व र लेखनका बिच अन्तर्सम्बन्ध

अर्जुन पराजुलीको ५२ वर्ष लामो जीवन विभिन्न सुखद् एवम् दुःखद परिस्थितिहरू भेल्दै गुज्रेको देखिन्छ । आफूले बाल्यकालदेखि हालसम्म भोगेका सुख, दुःख, सहज र असहज परिस्थिति तथा विभिन्न सङ्घ संस्थामा काम गर्दाको अनुभव आदिको ज्ञान र सिपबाट यिनको साहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माण भएको देखिन्छ । जसको फलस्वरूप उनले समाज र साहित्यको सेवा गरेर अन्याय, अत्याचार र वर्गीय विभेदरहित स्वच्छ, न्यायमूलक विकसित तथा प्रजातन्त्रमूलक समाजको परिकल्पना गरेका छन् । व्यक्तिगत जीवनमा भोग्नु परेका आरोह-अवरोह, सुख-दुःखका साथै नेपाली समाजमा व्याप्त वर्गीय, जातीय, लिङ्गीय, क्षेत्रीय, सांस्कृतिक विभेदका साथै विकृति र विसङ्गति जस्ता समस्याहरूबाट ग्रसित

परिवेशलाई साहित्यको माध्यमबाट आवाज दिने र चेतना फैलाउने काममा निरन्तर रूपमा सक्रिय छन् । कविता र बालगीतमा कलम चलाएका पराजुलीका साहित्यिक कृतिहरूमा जीवन भोगाइका कटु यथार्थ सामाजिक र राजनीतिक परिवेश आदि विविध विषयवस्तुको चित्रण अभिव्यक्त भएका छन् । व्यक्तिगत जीवनमा आएका उतारचढावसँगै उनको साहित्यिक जीवन परिष्कृत र परिमार्जित हुँदै अगाडि बढेको देखिन्छ ।

यसरी पराजुली निम्न वर्गीय परिवारमा जन्मेर पारिवारिक र सामाजिक उतारचढावको सामना गर्दै अध्ययन, लेखन, समाजसेवा, साहित्यसेवा जस्ता क्षेत्रलाई कर्तव्यको रूपमा लिने क्रममा पराजुलीको निजी र सार्वजनिक व्यक्तित्व निर्माण भएको छ । त्यही जीवनशैली र परिवेशको प्रभाव साहित्य लेखनमा पनि परेको छ । आफूले देखेको र भोगेको जीवन जगत्को कलात्मक चित्रणबाट साहित्यिक व्यक्तित्व निर्माण भएको छ । बहुसङ्ख्यक नेपालीले भोग्नु परेको अन्याय, बाध्यता, विवशता, विकृति, विसङ्गतिको प्रस्तुतिमा उनको लेखन व्यक्तित्व संवेदनशील बन्नका साथै नेपाली समाजबाट त्यसको अन्त्यका लागि उनी ऊर्जाशील साहित्यकार बन्न पुगेका छन् ।

३.८ निष्कर्ष

बाल्यावस्थादेखि आजसम्म पराजुलीको जीवनी र व्यक्तित्वलाई हेर्दा जीवन भोगाइका अनुभव, अनेक आरोह अवरोह, विभिन्न सङ्घ संस्थासँगको संलग्नता, भ्रमण, विभिन्न विशिष्ट व्यक्तिहरूसँगको सम्पर्क आदिले गर्दा उनको साहित्य सिर्जनामा राम्रो संयोजन भएको छ । उनी अहिले आफ्नो प्रारम्भिक कालको सिकारू लेखनदेखि क्रमशः परिष्कृत हुँदै अगाडि बढिरहेका छन् ।

परिच्छेद चार

‘आन्द्रालोक’ कविताको विश्लेषण

४.१ विषय परिचय

आन्द्रालोक (२०५४) भुँडीपुराण प्रकाशनबाट प्रकाशित हास्यव्यङ्ग्य कवि अर्जुन पराजुली (२०२८/२९ देखिहालसम्म) को एक चर्चित हास्य व्यङ्ग्यात्मक कविता सङ्ग्रह हो । **आन्द्रालोक** ‘आन्द्रा’ र ‘लोक’ शब्दको मेलबाट बनेको समस्त शब्द हो । उक्त कविता पराजुलीको फुटकर कविताहरू मध्ये कै एक उत्कृष्ट कविता हो । उक्त कवितालाई नै पराजुलीले सम्पूर्ण कविताहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने गरी कविता सङ्ग्रहको नामकरण गरेका छन् । यस लोकका मानिसहरू आन्द्रा भर्नको लागि जस्तो सुकै नीच कार्य गर्न र आफ्नो चरित्र गुमाउन पछि पर्दैनन् भन्ने भावलाई समेटेको यस कविता सङ्ग्रहभित्र ‘लौ आ बूढी बोर्डिङ खोलौ !’, ‘लक्ष्मीप्रसाद को ?’ ‘कठै बिचरा ! प्रज्ञाप्रतिष्ठान’, ‘भुक्क दे’, ‘पास भो ! पास भो !’, **आन्द्रालोक**, ‘वाह ! हाइसन्च !’, ‘दे दे लडा’, ‘क्या हो काठमाण्डू ?’, ‘लुट लुट, खोस् खोस् !’, ‘थुकदानी’, ‘वकिल गन्हाउँदा पो ?’ ‘यो मेरो प्रमाण पत्र हो !’, ‘खसाइदिऊ’, ‘मेरो कपुरी ‘क’ !’, ‘कोही छ घरज्वाइँ बस्ने ?’, ‘तँलाई उठी उठी पाउँछु’, ‘भुँडी करायो’ जस्ता कूल १८ वटा फुटकर कविता रचनाहरू सङ्कलित छन् । यस कविता सङ्ग्रहमा प्रकाशित कविताहरू नै पराजुलीको हास्यव्यङ्ग्य कवित्वको मूल्याङ्कन गर्ने आधार हुन् (रामप्रसाद ज्ञवाली, जनमत वर्ष २३, अंक ९, २०६३) । यी कविताहरूमा तत्कालीन नेपाली समाजका राजनीतिक विसङ्गति, प्रशासनिक भ्रष्टाचार, नैतिक भ्रष्टता, शैक्षिक विकृति, विभिन्न सामाजिक बेथिति र असङ्गतिहरूलाई विषयवस्तुका रूपमा चयन गरिएको छ । भाव पक्षमा भन्दा शैली पक्षमा जोड दिएर रचिएका यी कविताहरूमा विविध पक्षहरूको सूक्ष्म विश्लेषण, यथार्थको खोज र त्यसप्रति दह्रो व्यङ्ग्य प्रस्तुत गरिएको छ । पराजुलीको कवितायात्राको प्रथम चरण (२०४८-२०५४) को उत्तरार्द्धमा सार्वजनिक भई हास्य व्यङ्ग्यको रूपमा बहुसङ्ख्यक पाठकको मन जित्न सफल उक्त कृति नेपाली समाजका बहु पक्षीय विषयवस्तु र तिनका शिष्ट प्रस्तुतिको उत्कृष्ट नमूना मानिन्छ । यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूलाई कविताका तत्त्वहरू विषयवस्तु, संरचना, भावविधान, लयविधान, कथनपद्धति, भाषाशैली, उद्देश्य शीर्षकीय सार्थकताको आधारमा यसप्रकार क्रमशः शोध विश्लेषण गरिएको छ :

४.२ 'लौ आ बूढी बोर्डिङ खोलौँ' कविताको विश्लेषण

४.२.१ विषयवस्तु

कविता रचनाको निम्ति आवश्यक कुनै खास वस्तुस्थिति, घटना, दृश्यचित्र नै कविताको विषयवस्तु हो । प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु शैक्षिक पक्षमा आधारित छ । शिक्षा दिने नाममा बोर्डिङ खोलेर दाम र नाम कमाउने भ्रष्ट र धूर्त बुद्धिजीवी नेपालीहरूप्रति व्यङ्ग्यको झटारो हानिएको यस कविताको विषयवस्तु निकै मार्मिक तथा गम्भीर रहेको छ । नेपाली समाजमा शिक्षाको नाममा मौलाउँदै गइरहेको शैक्षिक विकृति विसङ्गति, आर्थिक शोषण र गुणस्तरहीन उत्पादन गर्ने सहरी तथा ग्रामीण विद्यालय प्रशासन, जनशक्ति प्रवृत्तिको नग्न उद्घाटन यस कविता मार्फत गरिएको छ । यिनै विविध पक्षमा उक्त कविताको विषयवस्तु केन्द्रित छ ।

४.२.२ संरचना

कविताको भाव र शिल्प रहेको आख्यानको सिङ्गो रूप संरचना हो । यसमा दुई तह हुन्छन् - आन्तरिक र बाह्य । यस दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कविताको बाह्य संरचना अन्तर्गत जम्मा ३ (पृ.१-३) पृष्ठ सङ्ख्या, ५४ पङ्क्ति पुञ्ज, ५ परिच्छेद, आन्तरिक संरचनाको दृष्टिले हेर्दा आख्यान भावको सन्तुलन, वर्ण विन्यास योजना, विविध अनुप्रास तथा अन्तः योजनाको संरचना रहेको छ ।

४.२.३ भाव विधान

कविताको केन्द्रीय कथ्य मूल विचारलाई भाव भनिन्छ । यस कविताको भाव निकै व्यङ्ग्यात्मक, चोटिलो र सशक्त रहेको छ । आजकालका सहरी नीजि विद्यालयहरू ठगी खाने भाँडो बन्दै गएको छ । साथै स्तरीय शिक्षाको सट्टा केटाकेटीलाई मायाप्रीतिको गलत संस्कार दिने प्रेमस्थल बन्दै गएको तीतो वर्तमान सत्यतालाई कविले शिष्ट व्यङ्ग्यमार्फत उद्घाटन गरेका छन् । शिक्षालयहरू स्वच्छ, मर्यादित, गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र व्यवहारिक हुनुपर्छ अनि यस्ता आर्थिक शोषण तथा विद्यार्थीको मनोरञ्जन क्षेत्रको रूपमा शिक्षालयहरू मौलाउँदै जान नहुने धारणा कवितामा व्यक्त भएको छ । आजकालका सहरी तथा ग्रामीण विद्यालयहरूमा शिक्षाको क्षेत्रमा देखा परेको विकृतिहरूलाई प्रस्तुत गर्नका लागि भावयुक्त कविताको एक अंश यस्तो छ :

केटालाई लभ गर्न तँ सिका
केटीलाई लभ गर्न म सिकाउँला
घर ज्वाइँले डिस्को डान्स सिकाउँछ
पोइला गाकी छोरी पनि भिकाउँला ।

(आन्द्रालोक, पृ.१)

गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने बहानामा खोलिएका हिजो आजका नीजि शिक्षण संस्थाहरू केटाकेटीलाई प्रेम गर्न सिकाउने अखडा बनेको तीतो यथार्थ प्रस्तुत गरी शैक्षिक संस्थामा सुधार ल्याउनु पर्ने विचार यस कविताको मूल भाव बनेर आएको छ ।

४.२.४ लय विधान

कवितामा प्रयुक्त वर्णहरूको नियमित आवृत्तिबाट उत्पन्न साङ्गीतिक व्यवस्था नै लयविधान हो । कविता रचनामा विशेषतः गद्य र पद्य गरी २ प्रकारका लयको प्रयोग हुने गर्दछ । प्रस्तुत कवितामा आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास, अन्त्यानुप्रासीय लय विधानको कुशल संयोजन रहेको छ । स्वर तथा व्यञ्जन वर्णको अन्तः तथा बाह्य अनुप्रासले कवितालाई श्रुतिमधुर, मिठासपूर्ण र आकर्षक तुल्याएको छ ।

४.२.५ कथनपद्धति

कविता वर्णन गर्ने शैली, माध्यम वा तरिकालाई कथन पद्धति भनिन्छ । यो २ प्रकारको हुन्छ- कविप्रौढोक्ति र कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति । कविले कविता वर्णन गर्ने क्रममा आफैँले प्रस्तुत गरेको कथन कविप्रौढोक्ति कथन पद्धति हो । कविले कुनै पात्रको माध्यमबाट कविताको वर्णन गरेमा त्यो कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति कथनपद्धति हुन्छ । प्रस्तुत कवितामा कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति कथनशैलीको अवलम्बन गरिएको छ । तृतीय पुरुषीय एकवचन (ऊ पात्र केन्द्री) पात्रको एकालापिय कथनपद्धतिलाई यस कवितामा अङ्गालिएको छ ।

४.२.६ भाषाशैली

कवितामा प्रयुक्त भाषा र तिनको प्रस्तुतीकरणको तरिका नै भाषाशैली हो । यस कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तिनवटै भाषाको प्रयोग गरिएको छ । कविताको भाषा सरल, शिष्ट, सङ्क्षिप्त र चोटिलो रहेको छ । व्याकरणको नियममा आधारित स्तरीय भाषाको प्रयोग यसमा गरिएको छ । शैलीका दृष्टिले हेर्दा व्यङ्ग्यात्मक शैली, संवादात्मक शैली तथा वर्णनात्मक शैलीको कलात्मक प्रयोग पाइन्छ ।

४.२.७ उद्देश्य

कविता लेखनका विविध उद्देश्य हुन्छन् । मूलतः कविको सिर्जनात्मक प्रतिभाको उजागर गर्नु र त्यसको सम्प्रेषण गर्ने उद्देश्यबाट कविता रचना गरिन्छ । प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपाली समाजमा मौलाउँदै गएको शैक्षिक विकृति र विसङ्गतिको उद्घाटन गर्नु, शिक्षण पेसालाई सेवामुखी र मर्यादित बनाउनु, शिक्षण क्षेत्रमा सुधार ल्याउनु आदि रहेको छ ।

४.२.८ शीर्षकीय सार्थकता

‘लौ आ बूढी बोर्डिङ खोलौँ’ नामक प्रस्तुत कविता शीर्षक भाव, सन्देश, उद्देश्य तिनै कोणबाट सार्थक रहेको छ । धन सम्पत्ति र इज्जत कमाउने सिलसिलामा/योजनामा खोलिएका निजी विद्यालयको बढ्दो विकृति र विसङ्गति भित्र्याउने थलोको रूपमा रहेको वर्तमान तीतो यथार्थताको व्यङ्ग्यात्मक चित्रण गर्ने सन्दर्भबाट यस कविताको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.२.९ निष्कर्ष

आन्द्रालोक कविता सङ्ग्रहभित्रको पहिलो शीर्षकको रूपमा संरचित यस कवितामा कविताका तत्त्वहरूको समुचित उपयोग भएको छ । मानवीय जीवनका आधार शिला मानिने शिक्षा र ज्ञानलाई विषयवस्तु बनाउनु, कविताको भाव र आख्यानको सुदृढ संरचना हुनु, शैक्षिक क्षेत्रलाई आदर्श संस्कार र उच्च शिक्षालयको रूपमा हेर्नुपर्ने भाव व्यक्त हुनु, विविध आनुप्रासिक लय तथा अन्त्यानुप्रासीय लयढाँचाको सुन्दर प्रयोग हुनु, कविता प्रस्तुतीमा कविनिबद्ध शैलीको कथनपद्धतिको उपयोग गर्नु, सरल, शिष्ट र चोटिलो भाषाशैली प्रयोग गरिनु, शैक्षिक संस्कार र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्य हुनु, तथा अभिधा र व्यञ्जनात्मक दुवै रूपबाट कविताको शीर्षक सार्थक बनेको हुँदा माथिको विश्लेषित कविता प्रभावकारी र सान्दर्भिक बनेको छ ।

४.३ ‘लक्ष्मीप्रसाद को ?’ कविताको विश्लेषण

४.३.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु साहित्यसँग सम्बन्धित छ । कवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको काव्य प्रतिभाको ज्वारभाटा, काव्य साधना, प्रसिद्धि, योगदान आदि यस

कविताको विषयवस्तु बनेर आएको छ । साथै बोक्ने कविता रचना गरेर आधुनिक ठूला कवि बनेका व्यक्तिका नक्कली काव्यप्रवृत्ति जस्ता विषय/कुराहरू कवितामा विषयवस्तु बनेर आएको छ ।

४.३.२ संरचना

संरचनाका दृष्टिले हेर्दा यस कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचनाको सङ्गठित योजना रहेको छ । बाह्य संरचनाअन्तर्गत तिन पृष्ठ सङ्ख्या (पृ.४-६), दस श्लोक, ६४ हरफ/पङ्क्तिपुञ्जको अन्त्यानुप्रास संरचना रहेको छ । आन्तरिक संरचनाका रूपमा काव्य र भावको सन्तुलन, वर्ण, आवृत्ति र विविध अन्तः अनुप्रासीय योजनाको लयात्मक एवम् भावपूर्ण संरचना रहेको छ ।

४.३.३ भावविधान

यस आधारमा हेर्दा प्रस्तुत कविता भावपूर्ण तथा चेतनधर्मी रहेको छ । फोस्रा, आडम्बरी, नक्कली, मूल्यहीन र औचित्यहीन कविता रचना गरेर आफूलाई देवकोटा सम्भने वा देवकोटाकै समकक्षमा उभ्याउने बकम्फुसे आधुनिक नवकविहरूप्रति व्यङ्ग्यको तिखो भटारो हान्नु यस कविताको मूल भाव हो । नक्कली कवि बनेर सक्कली दाहा देखाई दाम र नाम कमाउने भ्रष्ट कविहरूको चरित्र र व्यवहार सुधार गरी आदर्श, सच्चा कवि बन्नु पर्ने विचार यहाँ व्यक्त भएको छ । उक्त भाव कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

हामी सबै कवि भयौं
जे लेखे पनि कविता भो
अँ त्यो लक्ष्मीप्रसाद को ?

(आन्द्रालोक पृ.४)

जे लेखे पनि कविता हुने, कविता लेख्ने सबै कवि हुने र आफूलाई देवकोटाभन्दा ठूला सम्भने बुझ्नुक कविहरूप्रति व्यङ्ग्य गरी उनीहरूको बुद्धि, कर्म, व्यवहार र चेतनाको परिवर्तन गर्नु कविताको मूल भाव रहेको देखिन्छ ।

४.३.४ लयविधान

प्रस्तुत कविता मुक्त ढाँचामा रचिएको छ । समान वा उस्तै वर्णको आवृत्ति कविताको श्लोकमा भएको छ । विविध वर्णगत आवृत्ति तथा अन्त्यानुप्रासका कारण कविताको लय सङ्गीतमय, श्रुतिरम्य, लयात्मक र कलात्मक बन्न पुगेको छ । लयको

दृष्टिले कविता विशिष्ट रहेको छ । यसरी कवितामा प्रयुक्त शिष्ट, सरस र सुमधुर लयको कविता सम्प्रेषणमा प्रभावकारिता सिर्जना गरेको छ ।

४.३.५ कथनपद्धति

प्रस्तुत कविताको अभिव्यक्ति शैली प्रथम पुरुषीय (म/हामी) दृष्टिविन्दुमा आधारित छ । आख्यानमा कविले कवि प्रौढोक्ति ढाँचाको कथनपद्धति अवलम्बन गरेका छन् । कवि स्वयम् म पात्र बनी कथानक वर्णन गरेका छन् । स्रष्टाका जीवन दृश्यको प्रत्यक्ष चित्रण आफैँद्वारा गरिएको हुँदा कविताको कथनपद्धति रोचक र प्रभावकारी बनेको छ ।

४.३.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल, सहज र सम्प्रेष्य रहेको छ । विभिन्न स्रोतका भाषिक शब्द चयन, व्याकरणिक तथा आलङ्कारिक भाषाशैली कवितामा पाइन्छ । आख्यानात्मक शैली, वर्णनात्मक शैली, व्यङ्ग्यात्मक शैली, चित्रात्मक शैली, एकालापिय शैली आदिको कलात्मक प्रयोगले कविताको भाषाशैली आकर्षक, विशिष्ट एवम् प्रभावकारी रहेको देखिन्छ ।

४.३.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य वर्तमान नवकवि तथा साहित्यकारहरूका विचार, भावना र व्यवहारमा परिवर्तन तथा सुधार ल्याउनु हो । फोस्रा र निरर्थक कविता रचना गरेर आफूलाई देवकोटाको दर्जामा उभ्याउने नक्कली र भ्रष्ट कवि प्रभावको अन्त्य गर्नु यस कविताको उद्देश्य हो । यसैगरी नक्कली साहित्यकारका पर्दाफास गर्नु, तिनको चरित्रमाथि व्यङ्ग्य गुर्न, बौद्धिक तथा सिर्जनात्मक लेखनका आधारमा देवकोटा बन्न सक्नुपर्छ भन्ने आशय व्यक्त गर्नु नै यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.३.८ शीर्षकीय सार्थकता

नेपाली काव्य जगत्का त्रिकालीन व्यक्तित्व लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालाई उपेक्षा गरी खोक्रा, फोस्रा, नक्कली, अर्थ र मूल्यहीन कविता लेखेर आफू देवकोटाभन्दा ठूला बन्ने नेपाली साहित्यिक होडबाजीका रूपमा प्रस्तुत उक्त शीर्षक विषयवस्तु, भाव र चेतनाका दृष्टिले सार्थक रहेको छ । अतः कवितामा अभिधा अर्थभन्दा लक्षणा र व्यञ्जना स्तरबाट अर्थ व्यक्त भएको हुँदा शीर्षक सान्दर्भिक ठहर्छ ।

४.३.९ निष्कर्ष

समग्रमा यस शीर्षक विषयवस्तु चयन, संरचना, भावविधान, लयविधान, भाषाशैली, कथनपद्धति, उद्देश्य आदिका कोणबाट अध्ययन विश्लेषण गर्दा सार्थक र औचित्यपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

४.४ 'कठै विचरा ! प्रज्ञा-प्रतिष्ठान' कविताको विश्लेषण

४.४.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु साहित्यिक प्राज्ञिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित छ । भाषा साहित्यको संरक्षण, उत्थान, समृद्धि गर्ने राष्ट्रिय जिम्मेवारी बोकेको प्रज्ञा प्रतिष्ठानका कर्मचारीहरूको छलकपटपूर्ण चारित्रिक प्रवृत्ति र गैरजिम्मेवारीपूर्ण क्रियाकलाप यस कविताको विषयवस्तु रहेको छ ।

४.४.२ संरचना

यस कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुई संरचना छन् । बाह्य संरचनाअन्तर्गत जम्मा पृष्ठसङ्ख्या ४ (पृ.७-१०), खण्ड/परिच्छेद १२ वटा १०२ पङ्क्तिपुञ्जको अन्त्यानुप्रासीय संरचना रहेको छ । आन्तरिक संरचनाको कोणबाट हेर्दा आख्यान र भावको सन्तुलित संरचना, वर्ण, आवृत्ति योजना, अन्तः अनुप्रास योजनाका विविध संरचना रहेका छन् । बाह्य संरचनाले कविताको सिङ्गो स्वरूप निर्माण गरी आन्तरिक भाव पक्षलाई सबल बनाएको छ ।

४.४.३ भाव विधान

प्रस्तुत कवितामा गहन भाव व्यक्त भएको छ । साहित्य सिर्जना, भाषाको संरक्षण र श्रीवृद्धिका नाममा राष्ट्रको ढुकुटी रित्याउने कर्मचारीहरूप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरी उनीहरूलाई सच्चा, कर्मठ, जिम्मेवारपूर्ण बनाउनु आजको आवश्यकता हो भन्ने बौद्धिक चिन्तन प्रस्तुत गर्नु यस कविताको भाव रहेको पाइन्छ । उक्त भाव कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

हिजोको हाजिर आज विहान

भोलिको हाजिर भरे बेलुका

जवानीका गफ गरे रसिला
बुढ्यौलीका गफ परे बुका ।

(श्लोक २, पृ.७)

४.४.४ लयविधान

यस कवितामा लय विधानको कलात्मक प्रयोग पाइन्छ । यहाँ अनुप्रासमय योजनाको विशिष्ट रूप देखिएको छ । विविध शब्द तथा वर्णहरूका आवृत्ति, अनुप्रास योजनाले कविताको लय, श्रुतिमधुर, लयात्मक र आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

४.४.५ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, सहज, समप्रेष्य, प्रभावकारी एवम् आकर्षक रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक स्रोतका भाषा, स्तरीय नेपाली भाषा, व्याकरण तथा आलङ्कारिक भाषा, सरल अभिधात्मक तथा व्यङ्ग्यात्मक भाषाको प्रयोग कवितामा पाइन्छ । साथै शैलीका दृष्टिले हेर्दा व्यञ्जनात्मक शैली (घुमाउरो शैली), रोचक र आकर्षक शैली, संस्मरणात्मक शैली, आख्यानात्मक शैली, वर्णनात्मक शैली, तथा चित्रात्मक शैलीको कलापूर्ण योजना गरिएको छ ।

४.४.६ उद्देश्य

प्रस्तुत कविता उद्देश्यका दृष्टिले सार्थक रहेको छ । नेपालको जेठो साहित्यिक प्राज्ञिक संस्थाका कर्मचारीहरूका छलछाम, निष्कृत्य, उत्तरदायित्वहीन, ढुलमुले प्रवृत्ति तथा छलकपटपूर्ण प्रवृत्तिको/चरित्रको उद्घाटन गर्नु, वर्तमान बेथितिप्रति व्यङ्ग्य गर्नु तथा तिनको परिष्कार, परिमार्जन र सुधार गरी आदर्श, चुस्त, समृद्ध संस्थाको रूपमा प्रज्ञा प्रतिष्ठानलाई चिनाउनु यस कविताको उद्देश्य रहेको छ ।

४.४.७ शीर्षकीय सार्थकता

यस कविताको शीर्षक विषयवस्तु र भाषानुकूल सार्थक रहेको छ । नेपाली भाषा, साहित्य र कलाको भण्डार संस्था मानिने प्रतिष्ठानमा राजनीति, घुस, कमिसन, शक्ति र सम्पत्तिमा रजाइँ गर्ने कर्मचारी र तिनले खोक्रो बनाएको प्रज्ञा प्रतिष्ठानको दयनीय अवस्थाको यथार्थ चित्रण गर्ने सन्दर्भबाट उक्त कविताको शीर्षक सार्थक, सफल र चेतनधर्मी बनेको छ ।

४.४.८ निष्कर्ष

यसरी साहित्य सृजना, भाषाको संरक्षण र सम्बर्द्धनको नाममा राष्ट्रको ढुकुटी रित्याउने कर्मचारीहरूको छलछाम र उत्तरदायित्वहीन प्रवृत्तिको उद्घाटन गर्न प्रस्तुत कविता सफल रहेको छ ।

४.५ 'भुक्क दे !' कविताको विश्लेषण

४.५.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु मानव चरित्र र उसका दुष्प्रवृत्तिसँग सम्बन्धित छ । नेपाली आधुनिक सहरी विकृति, विसङ्गति, छाडापन र बढ्दै गएको गुण्डागर्दी, लुटपाट, बलात्कारी जस्ता मानवता विरोधी घटना तथा कार्यव्यवहार नै यस कविताका विषयवस्तु रहेको छ ।

४.५.२ संरचना

यस कविता संरचनाको दृष्टिले प्रबल रहेको छ । आन्तरिक संरचनाअन्तर्गत रहेका भावलाई बाह्य रूप संरचना पक्षले सबल बनाएर राखेको छ । बाह्य संरचनाका रूपमा जम्मा २ पृष्ठ (पृ.११-१२), ४ परिच्छेद/खण्ड तथा ५६ हरफे पङ्क्तिपुञ्ज रहेको छ । अन्त्यानुप्रासीय लय संरचनाले बाह्य संरचना शिल्पी र लयबद्ध बन्न पुगेको छ । आन्तरिक संरचनाका आधारमा भाव र आख्यानको संयोजन, वर्ण, पदावली र पङ्क्तिको उचित विन्यास, वर्ण/शब्द अनुप्रास, तथा साङ्गीतिक लयले कविताको आन्तरिक संरचना सुदृढ रहेको छ ।

४.५.३ भावविधान

उक्त कवितामा गहन, चेतनधर्मी, यथार्थको सूक्ष्म विश्लेषण, संवेदनायुक्त मानवतावादी चिन्तन भाव प्रस्तुत गरिएको छ । वर्तमान नेपाली समाज भ्रष्ट आचरण, कुप्रवृत्ति, कुकार्य, मानव हिंसा, लुटपाट, बलात्कार जस्ता जघन्य अपराधबाट ग्रसित छ । शक्ति, शासन र पैसाका आडमा मौलाउँदै गएको सामाजिक अपराधको भण्डाफोर गर्दै त्यस्ता कुकृत्यको अन्त्य हुनुपर्ने विचार प्रस्तुत भएको छ । उक्त भाव कवितांशमा यसरी व्यक्त भएको छ :

सहिदका सपनाहरू तेरै हुन्
कालो मसीले केरे पनि भो
छोरी बुहारीहरू तेरै हुन्
नाङ्गै पारेर हेरे पनि भो
म भिनाजु, तँ सालो
जा बजिया ! तेरो पालो
माक्क दे, भुक्क दे
केही नलागे भुक्क दे ।

(श्लोक १, पृ.११)

हिजोआज मौलाउँदै गएको हाडनाता करणी जस्ता जघन्य अपराधिक क्रियाकलापमाथि शिष्ट व्यङ्ग्यको भटारो हानिएको माथिको कवितांश मार्फत् सत्, दया, धर्म, प्रेम आदि मानवतावादी भाव अभिव्यक्त भएको छ ।

४.५.४ लयविधान

यस कविताको लय श्रुतिमधुर, सरस, आकर्षक एवम् प्रभावपरक रहेको छ । अन्त्यानुप्रासयुक्त शब्द संयोजनले कविताको लयविधान उच्च र विशिष्ट प्रकृतिको बनेको छ । वर्ण/शब्द आदिका आवृत्ति र अन्त्यानुप्रासले कवितालाई लयात्मक, सङ्गीतमय तुल्याएको छ । लय विधानका दृष्टिले कविता सौन्दर्ययुक्त बन्न पुगेको छ ।

४.५.५ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, सरस र कलात्मक रहेको छ । आगन्तुक, तत्सम र तद्भव स्रोतका भाषा, स्तरीय मानक नेपाली भाषा र व्याकरणिक नियम सङ्गत भाषिक चयन कवितामा गरिएको छ । सुबोध्य भाषा, शिष्ट र सङ्क्षिप्त भाषा संयोजनले कविता चोटिलो र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ । शैलीका दृष्टिले काव्यात्मक शैली, व्यञ्जनात्मक अभिव्यक्तिशैली, चेतनप्रवाह शैली, वर्णनात्मक तथा चित्रात्मक शैलीको रोचक अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

४.५.६ उद्देश्य

यस कविता विभिन्न उद्देश्यबाट रचिएको छ । प्रथमतः कवि/साहित्यकार स्वयंको काव्य प्रतिभाको उजागर गर्नु प्रस्तुत कविताको उद्देश्य हो । साथै उनका जीवन भोगाइ र

दृश्य जगत्का सामाजिक असङ्गति, कुरीति र अपराधजन्य कार्य/घटनालाई सत्यतथ्य प्रकाश पार्नु यसको अर्को उद्देश्य रहेको छ । यसरी नै त्यस्ता असामाजिक र मानवता विरोध चरित्र र व्यवहारको निर्मूलीकरण गरिनु पर्ने विचार/आशय यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.५.७ शीर्षक सार्थकीकरण

प्रस्तुत कविताको शीर्षक विषयवस्तु, आख्यान र भाव संरचनाका त्रिपक्षीय कोणबाट हेर्दा सफल र सार्थक देखिन्छ । आफ्नो विविध स्वार्थ (भौतिक/मानसिक) पूरा गर्ने अपराधीहरूले डर धम्की देखाउँदै लछारपछार गर्ने र नमानेमा मरणासन्न हुने गरी कुटपिट गर्ने दृष्टवृत्तिको उद्घाटन गर्ने सन्दर्भमा रचिएकोले यस कविताको शीर्षक सार्थकीकरण रहेको पाइन्छ ।

४.५.८ निष्कर्ष

वर्तमान नेपाली समाजमा बढ्दै गएको भ्रष्ट आचरण, कुप्रवृत्ति, कुकार्य, मानव हिंसा, लुटपाट तथा बलात्कार जस्ता सामाजिक अपराध माथि शिष्ट व्यङ्ग्यको भटारो हान्न कविता सशक्त देखिन्छ ।

४.६ 'पास भो ! पास भो !' कविताको विश्लेषण

४.६.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु राजनीति पक्षसँग सम्बन्धित छ । नेपालले विविध विषयमा भारतसँग गरेको शान्ति सम्झौता विरुद्ध व्यक्त आक्रोशपूर्ण व्यङ्ग्य भाव नै यस कविताको विषयवस्तु बनेर आएको छ ।

४.६.२ संरचना

यस कविताको संरचना पक्ष सशक्त रहेको छ । कवितामा बाह्य र आन्तरिक दुवै पक्षको कलात्मक संयोजनले कविताको संरचना पक्ष सुदृढ बनेको छ । आन्तरिक संरचना अन्तर्गत भावहरूको सन्तुलन, वर्ण शब्दहरूका आवृत्ति, अनुप्रास योजनाको आकर्षक विन्यास रहेको छ । बाह्य संरचनाअन्तर्गत जम्मा ४८ पङ्क्तिपुञ्ज, पृष्ठ-२ (पृ.१३-१४), परिच्छेद ६ तथा अन्त्यानुप्रासीय संरचना रहेको छ ।

४.६.३ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भावविधान गहन र चेतनप्रवाहमूलक रहेको छ । राजनीतिक निर्णयमा देश विदेशसँग गरिने सन्धि सम्झौता, ठेक्कापट्टा, योजना कार्यान्वयन, कमिसन, घुसखोरी प्रवृत्ति, खेलवाद जस्ता स्वार्थजन्य धन्दा र पैसाको नाममा हुने विविध चलखेलमाथि व्यङ्ग्य प्रहार गर्नु यसको भाव रहेको देखिन्छ । यस्ता कुकृत्यको अन्त्य गरिनु र सुनियोजित एवम् सुव्यवस्थित शासन व्यवस्था हुने विचार व्यक्त गर्नु यस कविताको भाव भूमि रहेको छ । ती भावलाई कवि कवितांश मार्फत् यसरी व्यक्त गर्दछन् :

कसैको खालमा सुकेनास भो
कसैको खालमा अट्टहास भो
चौबीसै घण्टा
क्यासिनो - क्यासिनोमा दौडाहा भो
दाउ अर्केले
माला कि, माला कि औडाहा भो
सक्नेको पसरमा कौडा भो
नसक्नेको चिम्टीमा तास भो
पास भो ! पास भो ! सन्धि पास भो !

(श्लोक १, पृ.१३)

खेलेर मनोरञ्जनको नाममा धनाढ्यहरूले क्यासिनोमा गर्ने लाखौं खर्च र त्यसको हारजितमा मानिसको जीवनमा आएको परिवर्तन तथा त्यसबाट पर्ने विविध असरलाई माथिको भावपूर्ण पङ्क्तिले स्पष्ट परेको छ ।

४.६.४ लयविधान

प्रस्तुत कविताको लय सरस, मीठो र प्रभावकारी छ । मुक्त छन्दमा भईकन पनि आन्तरिक तथा बाह्य (अन्त्यानुप्रास) अनुप्रास योजनाले कविता लयात्मक र रोचक बनेको छ । कवितामा प्रयुक्त विविध वर्ण/शब्द आवृत्ति र तिनबाट निस्कने साङ्गीतिक ध्वनि/लय गुञ्जनले कविताको लयविधान कलात्मक, आकर्षक र विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

४.६.५ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल, सहज एवम् स्वाभाविक रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक भाषाको प्रयोग, विम्ब-प्रतीक, अलङ्कारजन्य काव्यात्मक भाषा, मानक वा

स्तरीय नेपाली भाषा, व्याकरण सम्मत भाषिक विन्यास, वाक्यगठनयुक्त भाषाको प्रयोग कवितामा पाइन्छ ।

४.६.६ शीर्षकीय सार्थकता

नेताले चाहे जस्तो शासन व्यवस्था, सन्धि सम्झौता, ठेक्कापट्टा, कार्यनीति, खेल-मनोरञ्जन, कमिसन र घुसपैठको योजनाहरू पास भो ! भन्ने व्यङ्ग्य भाव प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भबाट यस कविताको शीर्षक चयन गरिनु सार्थक र औचित्यपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

त्यसैगरी शैलीका आधारमा हेर्दा चित्रात्मक वा दृश्यात्मक शैली, वर्णनात्मक शैली, एकालाप्य शैली, काव्यात्मक तथा व्यङ्ग्यात्मक शैलीको कुशल प्रयोग पाइन्छ । यसरी कविता भाषाशैलीका कारण विशिष्ट, सरस र सम्प्रेष्य बन्न पुगेको छ ।

४.६.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपाली समाजमा व्याप्त राजनीतिक शासन व्यवस्था र तिनको मनोमानीपूर्ण कार्यनीतिको व्यङ्ग्य गर्नु रहेको छ । सत्ता र पार्टीका नाममा देश र जनतालाई बन्धक बनाई विभिन्न स्वार्थ र मनोरञ्जनमा राज्यको ढुकुटी खर्च गर्ने नेतागिरी प्रवृत्तिमाथि तिखो बाण प्रहार गरी सुशासन कायम गर्नुपर्ने उद्देश्य यस कविताको रहेको छ । वर्तमान राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिको अन्त्य गरी आदर्श समाजको स्थापनातर्फ नेताहरूलाई लाग्न आग्रह गर्नु कविताको उद्देश्य देखिन्छ ।

४.६.८ निष्कर्ष

नेपाली समाजमा व्याप्त राजनीतिक शासन व्यवस्था, सत्ता र पार्टीको नाममा देश तथा जनतालाई बन्धक बनाई विभिन्न स्वार्थ एवम् मनोरञ्जनमा राज्यको ढुकुटी खर्च गर्ने राजनीतिक नेताहरूको कुप्रवृत्तिमाथि तीखो बाण प्रहार गरी त्यस्ता राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिको अन्त्य गर्दै आदर्श र समुन्नत समाज निर्माणको लागि नेताहरूलाई आग्रह गर्न प्रस्तुत कविता सबल देखिन्छ ।

४.७ 'आन्द्रालोक' कविताको विश्लेषण

४.७.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपाली राष्ट्रिय परिवेशभित्रका सामाजिक-सांस्कृतिक विकृतिका विविध पक्षहरूमा आधारित छ । **आन्द्रालोक** कविता सङ्ग्रहको समग्र कविताहरू साभा प्रतिनिधिमूलक यस कविताले नेपाली समाजका विद्यमान सामाजिक परम्परा, अन्धविश्वास, सामन्ती व्यवस्था, दमन, शोषण जस्ता कुराहरूलाई तीखो व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा उद्घाटन गरेको छ ।

४.७.२ संरचना

कविता आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना, भाव र आख्यानले सन्तुलित रहेको देखिन्छ । आन्तरिक संरचनाका रूपमा वर्ण-शब्दका आवृत्ति, अनुप्रास योजना, भाव र कथको संयोजन कलापूर्ण रहेको छ । त्यसैगरी बाह्य संरचनाअन्तर्गत जम्मा १५ श्लोक, १४१ पङ्क्तिपुञ्ज (पृ. १५-१९) तथा अन्त्यानुप्रासीय आख्यान संरचना रहेको छ ।

४.७.३ भाव विधान

आन्द्रालोक कविताको भाव पक्ष निकै सशक्त र सन्देशमूलक रहेको छ । देशका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकायमा हुने गरेका र भएका थुप्रै कमजोरी एवम् विकृतिहरूलाई व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

आर्थिक-प्रशासनिक, शैक्षिक, राजनीतिक, सामाजिक-सांस्कृतिक तथा सेवामूलक क्षेत्रमा देखिएका आर्थिक घोटला, मनपरी कर्मचारी तन्त्र, पद-प्रतिष्ठाको रवाफ, विदेशी संस्कृतिले भित्र्याएका अश्लीलतापूर्ण छडा प्रवृत्तिको खुला चित्रण कविता मार्फत गरिएको छ । आफैँ मात्र खाऊँ, लाऊँ र रमाऊँ भन्ने आधुनिक ठूलाबडा नेता, कर्मचारी, ठेकेदार, हाकिम जस्ता सामन्तहरूको अमावनीय चरित्रलाई यस कविताले उदाङ्गो पारेको छ । यसरी नेपाली समाजमा भित्रिएका विविध विकृतिमूलक क्रियाकलापको अन्त्य गर्दै स्वच्छ, निष्पक्ष, न्यायिक मानव संस्कारको निर्माण गर्नुपर्ने विचार प्रकट गर्नु यस कविताको भाव विधान रहेको छ । उक्त भाव कवितांशमा यसरी व्यक्त भएको छ :

दुई-चार चौपायाको फिलो

दुई-चार किलो चूक अमिलो

छाम्दा गिलो-गिलो
जोख्दा जाबो दुई सय किलो !
न पिउँछस् आँसु नीलो
न पाउँछस् पोखरीको हिलो
बिचरा ! त्यस्तो
तेरो भुँडी खै के भुँडी ?!
मेरो भुँडी पो भुँडी
नपत्याए लौ हेर्
उचालें दौराको फेर !

(आन्द्रालोक, पृ.१५)

४.७.४ लयविधान

कवितामा प्रयुक्त समान वर्णहरूको लयात्मक आवृत्ति लय विधान हो । यस कवितामा विविध वर्णहरूका पुनरावृत्तिबाट लय सिर्जना भएको छ । कवितांशको प्रारम्भमा आद्योनुप्रास (दुई-दुई, न-न), मध्यानुप्रास (पिउँछस्-पचाउँछस्) तथा अन्त्यमा अन्त्यानुप्रास (फिलो-अमिलो, किलो-हिलो, हेर-फेर) जस्ता वर्ण आवृत्तिले कवितामा लय उत्पन्न भएको छ । यसले गर्दा कविता लयात्मक, श्रुतिमधुर, साङ्गीतिक बन्न पुगेको छ ।

४.७.५ कथनपद्धति

प्रस्तुत कविताको कथनशैली मिश्रित दृष्टिविन्दु (प्रथम-‘म’-तृतीय-‘ऊ’) मा आधारित छ । नेपाली समाजमा व्याप्त भ्रष्टता, स्वार्थ र सामन्त चरित्रलाई उनले कहीं आफू भोक्ता बनेर त कहीं द्रष्टा बनेर ‘म’ र ‘ऊ-तँ’ पात्रका रूपमा रोचक व्यङ्ग्य ढाँचामा आख्यानात्मकता प्रकट गरेका छन् ।

४.७.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल, सङ्क्षिप्त र प्रभावकारी रहेको छ । विविध स्रोतका भाषिक शब्द चयन तथा तिनको आकर्षक कथन शैलीका कारण भाषाशैली श्रुतिमधुर एवम् आकर्षक बन्न पुगेको छ । कवितामा आख्यानात्मक, वर्णनात्मक, व्यङ्ग्यात्मक, चित्रात्मक शैलीको शिष्ट प्रयोग गरिएको छ । भाषाशैलीका दृष्टिले कविता कलात्मक, प्रभावकारी र विशिष्ट रहेको छ ।

४.७.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपाली समाजमा विद्यमान विकृति, विसङ्गति, अन्याय, शोषण, भ्रष्टाचार, सामाजिक भेदभावको अन्त्य गरी मानवीय समानता सिर्जना गर्नु रहेको छ । विशेषतः मानिसका स्वार्थ-मोह, विलासीपन, आडम्बरी प्रवृत्तिको त्याग गर्दै आदर्श मानव समाजको स्थापना एवम् वर्गीय समानता र मानवताको सन्देश व्यक्त गर्नु यस कविताको उद्देश्य रहेको छ ।

४.७.८ शीर्षकीय सार्थकता

प्रस्तुत **आन्द्रालोक** कविता सङ्ग्रहका समष्टिगत कविताहरूका प्रतिनिधिमूलक शीर्षक एवम् सिङ्गो कविताको सार भाव प्रकट गरेको हुँदा यस कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ । आजका मानिसहरू आफ्नो भुँडीका लागि जस्तो सुकै नीच काम गर्न र आफ्नो चरित्र गुमाउन पनि पछि हट्दैनन् भन्ने प्रतीकात्मक अर्थका आधारमा यस कविताको शीर्षक सबल रहेको छ ।

४.७.९ निष्कर्ष

यसरी विषयवस्तु, संरचना, भावविधान, लयविधान, कथन पद्धति, भाषाशैली, उद्देश्य र शीर्षकीय सार्थकताका दृष्टिले **आन्द्रालोक** कविता सरल, चोटिलो, सम्प्रेष्य एवम् व्यङ्ग्यात्मक रूपले विशिष्ट र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

४.८ 'वाह ! हाइसन्ध !' कविताको विश्लेषण

४.८.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपाली राजनीति र राष्ट्रियताको सेरोफेरोमा केन्द्रित रहेको छ । नेपालको राष्ट्रिय स्वाधीनता नेपालीहरूको हातमा नरहेको र विदेशीको इच्छानुकूल हाम्रो देशको राजनीतिक, कुटनीतिक, राष्ट्रिय स्तरका योजना र निर्णयहरू हुने गरेका तीतो यथार्थलाई यस कविताको विषयवस्तुको रूपमा चयन गरिएको छ ।

४.८.२ संरचना

यस कविताको संरचना पक्ष निकै सशक्त रहेको छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना सुदृढ रहेको देखिन्छ । आन्तरिक संरचनाका कोणबाट हेर्दा विविध अनुप्रास योजना, भाव र आख्यानको कलात्मक संयोजन रहेको छ । त्यसैगरी बाह्य संरचनाको

आधारमा हेर्दा लघु आयामगत संरचना (पृ.२०-२२), जम्मा ७२ हरफको पङ्क्ति पुञ्जका साथै अन्त्यानुप्रासीय आख्यान संरचना रहेको छ ।

४.८.३ भावविधान

भाव विधानका दृष्टिले हेर्दा यस कविता प्रबल, व्यङ्ग्यप्रधान र यथार्थ धरातलमा आधारित छ । खासगरी नेपाली राजनीति र नेपाली राष्ट्रियतामाथि विदेशी राष्ट्र (भारत र अमेरिका) हरूले गरेको हस्तक्षेप र दासले भैं सहर्ष स्वीकार गर्ने नेपाली सरकार र पार्टी नेताहरूप्रति व्यङ्ग्यको तीखो भटारो हान्नु यस कविताको भावभूमि रहेको देखिन्छ । नेपालीको भाग्य फैसलामा आफैं गर्न नपाउने, नेपालीको भाग्य आफ्नो हातमा बोकेका पार्टी, नेता र सरकारहरू विदेशी दलाल बन्न पुगेको, देशप्रेमी बौद्धिक नेपालीमा उक्त स्थितिप्रति हस्तक्षेप गर्ने क्षमता नभएको परिस्थिति लगायतका राजनीतिक विकृतिमाथि यस कविताले दह्रो व्यङ्ग्य प्रस्तुत गरेको छ । जस्तै :

वाशिङ्टनमा शुक्रकीट बन्छ ।

नयाँ दिल्लीमा डिम्ब बन्छ

काठमाण्डूमा जन्म लिन्छ

र नेपाल उडाउने विम्ब बन्छ

म नेपाली

वाह ! मलाई क्या हाइसन्च !

(वाह ! हाइसन्च ! पृ.२०)

४.८.४ लयविधान

कवितांशमा विभिन्न वर्ण तथा शब्दका आवृत्तिबाट श्रुतिमधुर लय सङ्गीतता सिर्जना हुन पुगेको छ । यसरी हेर्दा कविताका विभिन्न श्लोकका प्रारम्भ, मध्य र अन्त्यमा दोहोरिएका समान वर्णहरूबाट श्रुतिमधुर लय उत्पन्न भएको छ । अन्त्यानुप्रास लय (बन्छ-बन्छ, लिन्छ-बन्छ), आद्योनुप्रासीय लय (कहिले-कहिले) तथा मध्यानुप्रास लय (हाल्लु-फाल्लु, पनि-पनि) गरी सबै लयको कलात्मक प्रयोग भएको छ । लयका कोणबाट हेर्दा यस कविता विशिष्ट रहेको छ ।

४.८.५ कथनपद्धति

प्रस्तुत कविताको कथनपद्धति कविवक्तृप्रौढोक्ति ढाँचाको प्रथम पुरुषीय दृष्टिविन्दु (म पात्र केन्द्री) मा आधारित छ । कवि स्वयं यस कविताको समाख्याता ठानेर नेपाली समाजको यथार्थ प्रकट गरेका छन् । त्यसैगरी ठाउँ ठाउँमा कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति शैलीको तृतीय पुरुष कथन ढाँचा (ऊ पात्र केन्द्री) को पनि प्रयोग गरिएको छ । यसरी मूलतः यस कविताको कथनपद्धति समाख्यानात्मक शैलीको नाटकीय एवम् दृश्यात्मक शैली प्रधान रहेको छ ।

४.८.६ भाषाशैली

कवितामा प्रयुक्त भाषा र कविता प्रस्तुत गर्ने कवितत्त्व ढाँचा एवम् तरिका नै भाषाशैली हो । यस कविताको भाषाशैली सरल, सङ्क्षिप्त र प्रभावकारी रहेको छ । सहज र शिष्ट पद-पदावली, तत्सम, तद्भव र आगन्तुक स्रोतका भाषाका मिश्रित प्रयोग हुनुका साथै तिनको नाटकीय एवम् चित्रात्मक शैली आख्यानात्मक-वर्णनात्मक शैली, व्यङ्ग्यात्मक तथा अप्रत्यक्ष शैलीको कलात्मक प्रयोग कवितामा रहेको छ । यसैगरी अन्त्यानुप्रासीय शैलीको लयात्मकताले यस कविताको भाषाशैली सरल, श्रुतिरम्य र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

४.८.७ उद्देश्य

कविता रचनाका विभिन्न उद्देश्य हुन्छन् । यस कविताको उद्देश्य नेपाली समाजको यथार्थता र बाध्यताको उजागर गर्नु रहेको छ । नेपालीहरू विगत, वर्तमान र भविष्य कहिल्यै पनि स्वतन्त्र र स्वाधीन रूपबाट बाँच्न नसक्ने कारुणिक स्थितिको तीतो सत्य उद्घाटन कविता मार्फत गरिएको छ । नेपाली नागरिकले आफ्नो भाग्य फैसला र राष्ट्रियता संरक्षकका खातिर विदेशी राष्ट्रहरूलाई पुज्नु परेको अनि तिनै ठूलाठालुका ईशारा, योजना र निर्णयमा नेपालीहरूले शासन सत्ता सम्हालेको वास्तविकता प्रकट गर्नु कविताको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । अतः नेपालीहरू स्वतन्त्र, स्वाधीन र निर्णायक भई राष्ट्र र नागरिकको उत्थानमा जुट्नु पर्ने विचार व्यक्त गर्नु यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.८.८ शीर्षकीय सार्थकता

यस कविताको शीर्षक 'वाह ! हाइसन्ध !' प्रतीकात्मक अर्थका दृष्टिले सार्थक रहेको छ । कुनै पनि महत्त्वपूर्ण र जिम्मेवारपूर्ण कार्यमा अधि नसर्ने, आफ्नो सुख, सुविधा, फाइदा, आनन्दमा मात्र रम्ने नेपाल सरकार, नेता, कर्मचारी, योजनाकार र नीति निर्माताहरूप्रति

तीखो व्यङ्ग्य गर्दै उनीहरूलाई देश र जनताको समृद्धि, उन्नतिको निम्ति सधैं अडिग रहनु पर्ने घुमाउरो अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भबाट यस कविताको शीर्षक सार्थक बन्न पुगेको छ ।

४.८.९ निष्कर्ष

यसरी प्रस्तुत कवितामा नेपाली समाज र नेपाली मनोवृत्ति विषयवस्तु बनेर आएको छ । संरचना भिनो भइकन पनि सङ्क्षिप्त, चोटिलो र अनुप्रासयुक्त रहेको छ । भाव उच्च, गहन, मार्मिक र विचारप्रधान रहेको छ । लय अन्त्यानुप्रासीय एवम् श्रुतिमधुर तथा विशिष्ट रहेको छ । कथन पद्धति समाख्यानात्मक, कवि कथन शैलीमा आधारित छ । भाषाशैली सरल, सहज, व्यङ्ग्यात्मक र चेतनप्रवाहमूलक रहेको छ । नेपालीहरू स्वाधीन र स्वतन्त्र रूपबाट राष्ट्रिय समृद्धिमा लाग्नु पर्ने उद्देश्य रहेको छ । समग्रमा विषयवस्तु, आख्यान, प्रभावको उचित सन्तुलनले कविताको शीर्षक सार्थक बनेको छ ।

४.९ 'दे दे लडा' कविताको विश्लेषण

४.९.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपाली समाजमा देखिएका विविध विकृतिमूलक संस्कार र त्यसले पुऱ्याएका नकारात्मक पक्षहरू रहेका छन् । धन सम्पत्ति र महँगा विदेशी डलर, समाज सेवाका नाममा हुने गरेका भ्रष्टाचार, नारी मुक्तिका नाममा हुने गरेका शोषण, दमन र व्यभिचार जस्ता मानवीय दुष्प्रवृत्तिलाई यस कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ ।

४.९.२ संरचना

यस कविताको संरचना पक्ष सशक्त र प्रभावकारी रहेको छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना बिच भाव र कथ्यको सन्तुलन कायम भएको छ । आन्तरिक संरचनामा वर्णगत आवृत्तिका कारण विविध अनुप्रास योजना, भाव सघनता रहेको छ । त्यसैगरी बाह्य संरचनाको आधारमा हेर्दा लघु आयामको १० श्लोक, ६६ हरफे पङ्क्तिपुञ्ज, (पृ. २३-२५) तथा अन्त्यानुप्रास लय आख्यान संरचना रहेको छ ।

४.९.३ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भाव कारूणिक र व्यङ्ग्यधर्मी रहेको छ । नेपाली समाजमा व्याप्त विसङ्गति-विकृति र अश्लीलताको पर्दाफास गर्दै त्यसप्रति नराम्ररी व्यङ्ग्य प्रहार गर्नुमा यस कविताको भाव विधान केन्द्रित रहेको छ । खासगरी उक्त कवितामा विदेशी डलरका पछाडि दौडने नेपाली प्रवृत्ति, समाज सेवाका नाममा आफ्नै सेवा गर्ने स्वार्थी र आत्मकेन्द्री प्रवृत्ति, महिला मुक्ति, समानता र स्वतन्त्रताका नाममा हुने विविध शोषण, नेपाललाई सहयोग गर्ने बहानामा भित्रिएका एन.जी.ओ., आई. एन.जी.ओ.हरूले गरेका व्यभिचार, भ्रष्टाचार, दलाली र तिनले निम्त्याएका कुसंस्कृति माथिको तीव्र व्यङ्ग्य गर्नु यस कविताको मूल भाव रहेको छ । यस भाव व्यक्त गर्ने एक कवितांश यस्तो छ :

सभामा आउने सबै नेता
गोष्ठीमा आउने सबै कवि
चुनावमा विजयी सबै मन्त्री
बाबुको विहेमा छोराछोरी जन्ती
यस्तो ठूलो देशलाई पनि
अलिकति लाजै नमानी
गरिब भन्दो रै'छ ए बडा
समात्, समात्, बाँधेर लडा !

(आन्द्रालोक, पृ. २३)

४.९.४ लय विधान

प्रस्तुत कविता लयका दृष्टिले उच्च रहेको छ । कवितामा वर्णहरूको आवृत्ति र अनुप्रास योजनाले कवितामा लय झङ्कार सिर्जना हुन पुगेको छ । स्वर तथा व्यञ्जन वर्णका आवृत्तिबाट अन्तः लय उत्पन्न भएको छ भने अन्त्यका वर्ण तथा शब्दको पुनरावृत्तिबाट अन्त्यानुप्रासीय लय निर्माण भएको छ । यसरी कवितामा नियमित वर्णको आवृत्तिबाट मध्यानुप्रास (आउने-आउने), आद्योनुप्रास (भाडाको-भाडाको) तथा अन्त्यानुप्रास (मन्त्री-जन्ती, पनि-नमानी, बडा-लडा) लय सिर्जना गएको छ ।

४.९.५ कथनपद्धति

कविले कविता प्रस्तुत गर्ने शैली वा तरिका नै कथन पद्धति हो । यसले कवितालाई सरल, प्रभावकारी र बोधगम्य रूपमा पाठक समक्ष आफ्नो विचार सम्प्रेषण गर्दछ । यस आधारमा विचार सम्प्रेषण गर्दछ । यस आधारमा हेर्दा माथिको कवितामा पनि कथनपद्धतिको समुचित उपयोग भएको छ । यहाँ कविद्वारा बाँधिँएको कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति ढाँचाको तृतीय पुरुष (ऊ, तँ पात्र केन्द्री) शैलीको सबल प्रयोग भएको छ । यसरी कविले आफ्ना विचारलाई अन्य पात्रको माध्यमबाट प्रस्तुत गर्दै समाख्यानलाई सुदृढ तुल्याएका छन् ।

४.९.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल र सम्प्रेष्य रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक स्रोतका भाषा, सङ्क्षिप्त र चोटिलो काव्यात्मक भाषाको प्रयोग कवितामा भएको छ । यसैगरी वर्णनात्मक शैली, आख्याननात्मक शैली, चित्रात्मक तथा व्यङ्ग्यात्मक शैलीले कविताको भाषाशैली सुबोध्य, प्रभावकारी र आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

४.९.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपाली समाजमा विद्यमान कुरीति, कुसंस्कार, मानवीय दुष्टप्रवृत्ति, व्यभिचार, आर्थिक प्रलोभन, सुखानन्द र विलासी प्रवृत्तिको त्याग गर्दै सभ्य, शिष्ट र आदर्श मानव समाजको निर्माण गर्नु रहेको छ ।

४.९.८ शीर्षकीय सार्थकता

यस कविताको शीर्षक प्रतीकात्मक रूपबाट सार्थक रहेको छ । नेपाली समाजका विकृति विसङ्गतिलाई घुमाउरो शैलीमा प्रस्तुत गर्दै सत्य तथ्य उद्घाटन गरिएको हुँदा माथिको कविताको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.९.९ निष्कर्ष

समग्रमा विषयवस्तुगत विविधता, संरचनागत सबलता, भावगत गहनता र उच्चता, कथन पद्धतिगत आख्यानशैली, लयमाधुर्य, भाषाशैलीगत सरसता, सरलता र प्रभावकारिता, मानवीय चरित्र सुधार एवम् न्यायिक नेपाली समाजको स्थापना तथा शीर्षकीय औचित्य आदिका आधारमा माथि विश्लेषित कविता सार्थक र सफल रहेको छ ।

४.१० 'क्या हो काठमाण्डू ? !' कविताको विश्लेषण

४.१०.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु काठमाडौँको सहरी परिवेश रहेको छ । राजधानी सुख सुविधाको केन्द्रविन्दु मात्र नभई विकृत सहरिया संस्कृतिको केन्द्र बन्दै गएको कुरालाई कविले कविताको विषयवस्तुका रूपमा पस्किएका छन् । घर-परिवार, विद्यालय-कलेज, सहर-बजार, राजनीतिक-प्रशासनिक क्षेत्रमा देखिएका विसङ्गतिलाई कविताको विषयवस्तुको रूपमा चयन गरिएको छ ।

४.१०.२ संरचना

यस कविताको संरचना पक्ष सशक्त रहेको छ । आन्तरिक र बाह्य दुवै कोणबाट कविताको संरचना सबल रहेको छ । आन्तरिक संरचनाका रूपमा नियमित वर्णहरूको आवृत्ति, विविध अनुप्रास तथा भाव र आख्यानको समुचित विन्यास रहेको छ भने बाह्य संरचनाका दृष्टिले हेर्दा १२ श्लोकको लघु आयामगत संरचना, ४८ पङ्क्ति पुञ्ज (पृ.२६-२७) तथा अन्त्यानुप्रासीय लयबद्ध आख्यान संरचना रहेको छ ।

४.१०.३ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भाव पक्ष निकै सुदृढ, गहन एवम् चेतनप्रवाहपूर्ण रहेको छ । यस कवितामा काठमाडौँ समाजमा संस्कृति, फेसन, सुख सुविधा र विलासिताका नाममा भित्रिएका छाडा संस्कृति, व्यभिचारी प्रवृत्तिप्रतिको तीखो व्यङ्ग्य गरिएको छ । स्कुल कलेजहरू केटाकेटीको प्रेम र रोमान्स स्थल बन्दै गएको छ । अविवाहित नारीहरू कुमारी आमा बनेका छन् । घरमा छाक टार्ने सामल नभएर पनि बाहिर तडकभडक, आडम्बरी संस्कृति, छाडापन, नाङ्गोपन र विकृतिमूलक सामाजिक व्यवहार देखाएर बडोपन प्रवृत्तिमा बाँचेका काठमाडौँको मानव जनजीवनको यथार्थ चित्रण गरी त्यसको सुधार तथा निराकरणको विचार यस कवितामार्फत प्रकट गरिएको छ । साथै काठमाडौँलाई सभ्य, सुन्दर र आदर्श सहरको रूपमा स्थापना गर्नुपर्ने भाव कवितामा अभिव्यक्त भएको छ । कवि उक्त भावलाई कवितामा यसरी व्यक्त गर्छन् :

बानी बग्छ तलतल
पानी चाहिँ उकालो
एक मान्छेको जीउमा छ

एक कुरीको टालो
नातिनीको कपाल सेतो
हजुरमाको कालो
लाज छोप्ने लुगा हो कि
माकुराको जालो

(आन्द्रालोक, पृ. २६)

४.१०.४ लय विधान

लय विधानका दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कविता विशिष्ट रहेको छ । अन्तः तथा बाह्य लयको साङ्गीतिक भङ्कारले कविताको लय श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ । आन्तरिक लयका आधारमा हेर्दा स्वर-व्यञ्जन वर्णको आवृत्ति, मध्यानुप्रास योजना रहेका छन् भने बाह्य संरचनाका दृष्टिले हेर्दा अन्त्यानुप्रास योजना (उकालो-टालो, कालो-जालो)को आकर्षक लय ढाँचा रहेको छ ।

४.१०.५ कथनपद्धति

यस कोणबाट हेर्दा प्रस्तुत कविताको कथनपद्धति सरल, सम्प्रेष्य र प्रभावकारी रहेको छ । कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति शैलीको तृतीय पुरुष शैलीप्रधान ('उ', तँ, पात्रकेन्द्री) दृष्टिविन्दुको शिष्ट र व्यङ्ग्यात्मक कथन ढाँचा कवितामा अँगालिएको छ । कविको नाटकीय एवम् अभिनेयात्मक अभिव्यक्ति शैलीले कवितालाई रोचक, आकर्षक र बोधगम्य तुल्याएको छ ।

४.१०.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, सरस, सङ्क्षिप्त र चोटिलो रहेको छ । तद्भव, तत्सम र आगन्तुक स्रोतका भाषिक चयन, व्याकरणिक, उखान-टुक्का जडित भाषाका साथै आलङ्कारिक एवम् काव्यात्मक शैली, नाटकीय एवम् चित्रात्मक शैली, आख्यानात्मक तथ्य वर्णनात्मक शैलीले कविताको समाख्यानमा प्रभावकारिता सिर्जना गरेको छ । यसरी भाषा र शैली दुवैको उचित सन्तुलनले कविताको भाव र लय विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

४.१०.७ उद्देश्य

यस कविताको उद्देश्य काठमाडौँ समाजको यथार्थ दृश्य चित्र प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । वास्तवमा काठमाडौँ राजधानी सहर सुन्दा जति सुन्दर र आकर्षक छ, यहाँ विकृत-संस्कृति

एवम् मानवीय दुष्भाव र स्वार्थजन्य लोक व्यवहारबाट काठमाडौँ नराम्ररी प्रभावित बनेको छ । अतः काठमाडौँलाई सदा सुन्दर, शान्त, सभ्य र आदर्श सहर बनाई राख्नु हामी काठमाडौँबासीको दायित्व हो भन्दै संस्कृति परिष्कार गर्नुपर्छ भन्ने उद्देश्य उक्त कविताबाट व्यक्त भएको छ ।

४.१०.८ शीर्षकीय सार्थकता

प्रस्तुत कविताको शीर्षक 'क्या हो काठमाण्डू ?' व्यङ्ग्यात्मक अर्थले युक्त छ । काठमाडौँका छाडा संस्कृति, फेसन, चालचलन र मानवीय प्रवृत्तिहरूमाथि घुमाउरो पेच हान्न सफल उक्त कविताको शीर्षक प्रतीकात्मक अर्थबाट संरचित छ । काठमाडौँको विकृति विसङ्गतिलाई ठट्ट्याली शैलीमा प्रस्तुत गर्दै यहाँका कमजोरी र नराम्रा पक्षको उद्घाटन गर्ने अभिप्रायबाट यस कविताको शीर्षक सार्थक र औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

४.१०.९ निष्कर्ष

समष्टिमा काठमाडौँ सहरका सामाजिक-सांस्कृतिक पक्ष र मानवीय प्रवृत्ति यस कविताको वर्ण्य विषयवस्तु रहेका छन् । आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना प्रबल रहेका छन् । भाव पक्ष सशक्त, चेतनप्रवाह र व्यङ्ग्यधर्मी रहेको छ । लय विधान अन्तः आवृत्ति र बाह्य अन्त्यानुप्रासयुक्त रहेको छ । कथनपद्धति तृतीय पुरुषीय ढाँचामा आधारित छ । भाषाशैली सरल, स्वाभाविक, सङ्क्षिप्त, चोटिलो, काव्यात्मक, दृश्यात्मक एवम् चित्रात्मक रहेको छ । उद्देश्य काठमाडौँ सहरको सुधारात्मक एवम् आदर्श समाज स्थापनामा केन्द्रित रहेको छ । साथै शीर्षक प्रतीकात्मक अर्थका दृष्टिले सार्थक र सफल बन्न पुगेको छ ।

४.११ 'लुट लुट ! खोस् खोस् !' कविताको विश्लेषण

४.११.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपालको प्रशासनिक निकायका कर्मचारीतन्त्रमा देखिएका विकृति-विसङ्गतिमा केन्द्रित रहेको छ । कार्यालयमा जागिर खान सीप, क्षमता र योग्यताभन्दा पनि रूप, यौवन र सुन्दरतालाई हेर्ने हाकिमी प्रवृत्ति र तिनका व्यभिचारी चरित्रको नग्न चित्रण यस कवितामा वर्ण्य विषय बनेर आएको छ । कार्यालयका हाकिमहरू आफ्नो पेशा, कर्तव्य, जिम्मेवारी र जनताको सेवा गर्ने बाहनामा आफ्ना विविध स्वार्थ पूरा गर्ने आधुनिक परम्परा बनेको तीतो यथार्थ कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.११.२ संरचना

यस कविताको संरचनालाई नियाल्दा आख्यान पक्ष केही शिथिल देखिए तापनि भावगत गहिराइ र त्यसको तीव्रताले संरचना पक्ष प्रबल बन्न पुगेको छ । आन्तरिक पक्षका दृष्टिले हेर्दा विविध वर्णहरूको आवृत्ति र तिनबाट उत्पन्न अनुप्रास, अन्तः लय र भाव सघनताको सन्तुलित विन्यास पाइन्छ । त्यसैगरी बाह्य संरचनाको दृष्टिले हेर्दा लघु आयाम रहेको छ । जसमा ९ श्लोक, संरचनायुक्त ८९ हरफे कवितापुञ्ज (पृ.२८-३१) रहेको छ । यसरी कविताको संरचना सुदृढ रहेको छ ।

४.११.३ भाव विधान

प्रस्तुत कविताको भाव विधान गहन, मार्मिक र विचारप्रधान एवम् चेतन प्रवाहमा रहेको छ । श्रृङ्गार केन्द्री रतिभाव परिपाक बन्न पुगेको उक्त कविता व्यङ्ग्यको चोटिलो प्रहार बनेर आएको छ । नेपाली समाज आज आएर स्वार्थ, मोह, प्रेम, रोमान्स, पद-प्रतिष्ठा, पैसा र यौवनको दलदलमा फस्दै गएको वास्तविकतालाई यस कवितामा कारुणिक रूपमा व्यक्त गरेको छ । जागिर खानु नेपाली नारीहरूको रहस्य र आवश्यकता भए पनि जागिरपछि आफ्नो पेसा र कर्तव्यभन्दा पनि हाकिमी सेवामा लाग्नु पर्ने, उनीहरूका शारीरिक र मानसिक आवश्यकता पूरा गर्नुपर्ने, उनीहरूलाई सदैव खुसी तुल्याउनु पर्ने र आफ्नो अस्मिता समेत हाकिमलाई चढाउनु पर्ने व्यभिचारी हाकिमी प्रवृत्तिलाई यस कवितामा राम्ररी व्यङ्ग्यको झटारो हानिएको छ । आजका उच्च तहका सरकारी कर्मचारी, विविध सेवामूलक सङ्घसंस्था र निजी क्षेत्रहरूमा सीप, क्षमता र योग्यतालाई नहेरी नारीको यौवन र सौन्दर्य हेरेर जागिर खुवाउने अनि आफू खुसी गर्ने ठूलाबडाको नक्कली चरित्रलाई यस कविता मार्फत नग्न चित्रण गरिएको छ । नारीहरू हाकिम, मालिक र ठूलाबडाको नजरमा भन्दा जनताको सेवामा लाग्नुपर्छ । त्यसका निमित्त यस्ता अन्याय र शोषणको खुलेर विरोध गर्न सक्नुपर्छ र आफ्नो नारी अस्मितालाई बचाई राख्नुपर्छ भन्ने चेतनामूलक सन्देश प्रदान गर्नु यस कविताको भाव विधान रहेको देखिन्छ । उक्त भावलाई कविले कविता मार्फत यसरी व्यक्त गर्दछन् :

आग्लो लाओस्
चुकुल कसोस्
सिपाही ढोकामा पाले बसोस्
एउटी महिला होओस्

एउटा 'म' होओस्
हाम्रो बीचमा गजधुम्म
एक-बोतल 'तँ' होओस्
यता
न लुगा होओस्
न लाज होस्
उता ।

(आन्द्रालोक, पृ. २८)

४.११.४ लय विधान

यस कविताको लय विधान सरस र लयात्मक रहेको छ । वर्णहरूको आवृत्ति, अनुप्रास र अन्तः साङ्गीतिक भङ्कारबाट कविताको लय श्रुतिमधुर र आकर्षक बन्न पुगेको छ । यस क्रममा प्रारम्भमा आएका एउटी-एउटा, एक-यता वर्णको आवृत्तिबाट आद्योत्प्रास तथा अन्त्यका वर्णका आवृत्ति (लाओस्-कसोस्, बसोस-होओस्) बाट उत्पन्न अन्त्यानुप्रासले यस कविताको लय श्रुतिरम्य र लयात्मक बन्न पुगेको छ । यसरी लयले कविताको भाव सम्प्रेषणमा सरलता, सरसता र बोधगम्यता सिर्जना गरेको छ ।

४.११.५ कथनपद्धति

प्रस्तुत कविताको कथनपद्धति सङ्क्षिप्त, चोटिलो र प्रभावकारी रहेको छ । कविले आफ्ना कथनलाई हास्य र व्यङ्ग्यको शैलीमा नाटकीय तवरले प्रस्तुत गरेका छन् । यस क्रममा उनले कवि वक्तृप्रौढोक्ति शैली ('म' पात्रकेन्द्री) र कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति ढाँचाको ('ऊ' पात्रकेन्द्री) मिश्रित दृष्टिविन्दुको कथन शैलीको शिष्ट र रोचक प्रयोग गरेका छन् । यसले गर्दा कविताको भाव सम्प्रेषण, श्रुतिरम्यता, आकर्षण र प्रभावकारिता भल्किएको छ । अतः यस कविताको कथनपद्धति सान्दर्भिक र औचित्यपूर्ण देखिन्छ ।

४.११.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, सरस र बोधगम्य रहेको छ । विभिन्न स्रोतगत भाषिक चयन (आगन्तुक, तद्भव र तत्सम), उखान-टुक्का जडित पद-पदावली, व्याकरणिक भाषा र व्याकरण विचलनयुक्त भाषाको प्रयोगले कविताको भाषालाई सरल तुल्याएको छ । त्यसैगरी शैलीका दृष्टिले हेर्दा भने नाटकीय शैली, दृश्यात्मक वा चित्रात्मक शैली,

विम्बात्मक शैली, काव्यात्मक एवम् आलङ्कारिक तथा व्यङ्ग्यात्मक शैलीको आकर्षक उपयोग भएको देखिन्छ । यसरी भाषाशैलीका कारण कविता विशिष्ट, बोधगम्य तथा चेतनप्रवाह वा विचारप्रधान बन्न पुगेको छ ।

४.११.७ उद्देश्य

कविले कविता सिर्जना गर्ने उद्देश्य विविध हुन्छन् । समाज सुधार, मानवीय चरित्रमा सुधार, आदर्श र समृद्ध राष्ट्र निर्माण, यथार्थको प्रकाशन, नारी शोषण र अन्यायको पर्दाफास, प्रशासनिक-न्यायिक स्वच्छता र सेवामुखी मानव समाजको स्थापना गर्नु तथा सत्, निःस्वार्थपूर्ण मानवताको सन्देश प्रवाह गर्नु आदि काव्य सिर्जनाका उद्देश्यहरू छन् । प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपाली सरकारी तथा प्रशासनिक निकाय, विदेशी दातृ सहयोगी संस्था तथा निजी अफिस र तिनमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विशेषतः नारी शोषणका जघन्य अपराधहरूको अन्त्य गर्नुमा केन्द्रित रहेको छ ।

४.११.८ शीर्षकीय सार्थकता

प्रस्तुत कविताको शीर्षक अभिधा अर्थबाट नै सार्थक र औचित्यपूर्ण रहेको देखिन्छ । खासगरी प्रशासनिक सरकारी निकायका हाकिमहरूले नारीहरूलाई जागिर खुवाउने बहानामा विभिन्न शोषण गर्दै आएको खुलासा गर्ने सन्दर्भबाट अभिव्यञ्जित रहेको छ । विशेषतः काठमाडौँ लगायत सहरी क्षेत्रका सरकारी कार्यालयहरूमा लुकीछिपी हुने गरेका व्यभिचारी प्रवृत्तिलाई सशक्त रूपबाट उद्घाटन गर्दै त्यसप्रति सबै नागरिक पक्ष जिम्मेवार रहन आग्रह गरिएको हुँदा उक्त कविताको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.११.९ निष्कर्ष

यसरी माथिको कवितामा विषयवस्तुका दृष्टिले प्रशासनिक कर्मचारीहरूको दृष्टप्रवृत्ति, आख्यान र भावको सन्तुलित संरचना, नारी कर्मचारीको संरक्षण र अस्मिता रक्षा गर्नुपर्ने विचारमूलक भाव व्यक्त, अन्तः तथा बाह्य अनुप्रासीय लय विधान, नाटकीय तथा मिश्रित कथन पद्धति, सरल र सुबोध्य भाषाशैली, नारी तथा पुरुष कर्मचारी, दृष्टप्रवृत्तिमा सुधार तथा स्वच्छ, न्यायिक र सेवामुखी प्रशासन सञ्चालन गर्नुपर्ने उद्देश्य तथा अभिधा र प्रतीकात्मक दुवै आधारमा कविताको शीर्षकीय सार्थकता रहेको हुँदा प्रस्तुत कविता विषय, भाव, आख्यान एवम् लय सौन्दर्यका दृष्टिले सफल र सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.१२ 'थुकदानी' कविताको विश्लेषण

४.१२.१ विषयवस्तु

यस कविताको विषयवस्तु राजनीतिमा आधारित छ । नेपालका राजनीतिक नेताहरूले जनतालाई भुक्त्याएर ठगी खाने भाँडोको रूपमा प्रयोग गरेको तीतो यथार्थ यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा राजनेताद्वारा जनतालाई थुकदानीको रूपमा दुरूपयोग गरिएको नमीठो चर्चा गरिएको छ । नेपालीहरूलाई आवश्यक पर्दा प्रयोग गर्ने र आवश्यक नहुँदा वास्ता नगर्ने नेपाली राजनीतिक संस्कारप्रति व्यङ्ग्यको भटारो प्रहार गर्ने सन्दर्भबाट उक्त कविताको विषयवस्तु सार्थक रहेको छ ।

४.१२.२ संरचना

प्रस्तुत कविताको संरचना पक्ष सशक्त रहेको छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना बिच सन्तुलन पाइन्छ । आन्तरिक संरचनाअन्तर्गत वर्णहरूका आवृत्ति र तिनबाट उत्पन्न विविध अनुप्रासले कवितामा अन्तर्लय सिर्जना हुन पुगी अन्तः संरचना सबल रहेको देखिन्छ । साथै बाह्य संरचनाका दृष्टिले हेर्दा यसमा मझौला आयामको जम्मा ३० श्लोक संरचना, १५२ पङ्क्तिपुञ्ज (पृ.३२-४०), अन्त्यानुप्रास योजना तथा भाव र कथ्यको उपयुक्त मेल रहेको छ ।

४.१२.३ भावविधान

यस कविताको भाव पक्ष प्रबल रहेको छ । वर्तमान राजनीतिक विकृतिमाथि व्यङ्ग्य प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भबाट कविताको भाव व्यक्त भएको छ । नेपाली जनतालाई राजनीतिको शिखर चढ्ने भय्याङ बनाईएको नमिठो तथ्य कवितामा उजागर भएको छ । यहाँ नेपालीहरूलाई स्वार्थ पूरा गर्ने भाँडो बनाइएकोमा कवि नेताहरूप्रति रोष प्रकट गर्दछन् । नेपाली जनता र नेपालको सार्वभौमिकताप्रति नेताहरूले गरेका बदमासी र खेलवाडप्रति कडा प्रहार गरिएको यस कविता मार्फत कविले विद्रोही चेतनाको स्वर यसरी व्यक्त गरेका छन् :

मलाई मन लागे म थुक्छु

स्वास्तीलाई मन लागे ऊ थुक्छे

तेरो सार्वभौमिकता मेरो थुकदानी

थुकदानीमा -

कहिले थुक, कहिले चुरोटको खरानी (आन्द्रालोक, पृ.३३)

४.१२.४ लयविधान

प्रस्तुत कविताको लय सरस एवम् श्रुतिमधुर रहेको छ । कवितामा प्रयुक्त वर्णगत आवृत्ति, अनुप्रास तथा तिनका नियमित पुनरावृत्तिबाट लय सिर्जना भई लय सौन्दर्य बढाएको छ । कविता श्लोकमा प्रयुक्त शब्द (मलाई-स्वास्नीलाई) ले आद्योनुप्रास, (मन लागे-मन लागे) शब्दको पुनरावृत्तिबाट मध्यानुप्रास तथा श्लोकको अन्त्यमा आएका वर्ण आवृत्ति (थुकछु-थुकछे, थुकदानी-खरानी) ले अन्त्यानुप्रासीय लय सिर्जना गरेको छ । यसले गर्दा कविताको लय आकर्षक, सरस र विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

४.१२.५ कथनपद्धति

यस कवितामा कथनपद्धतिको समुचित प्रयोग गरिएको छ । कविकथन सङ्क्षिप्त, सरल र प्रभावकारी रहेको छ । कविले तृतीय पुरुष (ऊ पात्र केन्द्री) कथनपद्धतिको माध्यमबाट आफ्नो कथन व्यक्त गरेका छन् । यसरी कविताको आख्यान शैली कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति शैलीमा आधारित रहेको छ । समग्रमा कविता नाटकीय एवम् व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा निर्मित छ । तसर्थ उक्त कविताको कथनपद्धति वर्णनात्मक-विश्लेषणात्मक, चेतनामूलक तथा व्यङ्ग्यप्रधान दृष्टिकोणबाट रोचक र आकर्षक प्रकृतिको रहेको छ ।

४.१२.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल र सङ्क्षिप्त रहेको छ । कवितामा विविध (आगन्तुक, तत्सम् र तद्भव) स्रोतका भाषिक शब्द प्रयोगका साथै व्यङ्ग्यात्मक शैलीको विशिष्ट प्रयोग भएको छ । सामान्य शब्दको माध्यमबाट गहन भाव प्रदान गर्ने पद-पदावली तथा तिनका कुशल अभिव्यक्ति शैलीका कारण कविता सरस, बोधगम्य र सम्प्रेष्यमूलक बन्न पुगेको छ । मूलतः कविताको शैली नाटकीय, चेतनप्रवाह, चित्रात्मक तथा आलङ्कारिक रहेको छ भने भाषा सरल, सरस र प्रभावकारी रहेको छ ।

४.१२.७ उद्देश्य

‘थुकदानी’ कविताको उद्देश्य विद्यमान नेपाली राजनीतिक संस्कृति र त्यसप्रतिको तीखो प्रहार गर्नु रहेको छ । जनता नेताहरूका सहयोगी र भरौटे भएका तर त्यसको बदलामा उनीहरूले नेताहरूबाट कुनै सहयोग नपाएको तथ्य उद्घाटन गर्नुका साथै आजका नेपाली जनताहरू नेताको बोक्ने भाषणको गुलिया लड्नुमा भुल्दै आफ्नो खुट्टामा आफैँ बन्चरो हानिरहेको तीतो यथार्थ प्रस्तुत गर्नुमा यस कविताको उद्देश्य केन्द्रित रहेको छ ।

मूलतः नेताहरू जनताप्रति उत्तरदायी र सेवामुखी बन्नुपर्छ, अनि जनता पनि सचेत र आत्मनिर्भर बन्न सक्नुपर्छ, भन्ने विचार व्यक्त गर्नु नै उक्त कविताको मूल उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

४.१२.८ शीर्षकीय सार्थकता

प्रस्तुत 'थुकदानी' कविताको शीर्षक व्यङ्ग्यात्मक एवम् प्रतीकात्मक दृष्टिले सार्थक रहेको छ । नेपाली जनतालाई आफ्नो स्वार्थको भाँडो बनाउँदै उद्देश्यपछि, वास्ता नगर्ने नेपालका राजनीतिक प्रवृत्ति कवितामा छर्लङ्ग उजागर भएको छ । यसरी जनतालाई नेताहरूले थुक्ने रड्डी टोकरीको रूपमा कविताको भाव व्यङ्ग्यात्मक रूपबाट व्यक्त भएकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.१२.९ निष्कर्ष

समष्टिमा 'थुकदानी' कविताको विषयवस्तु, संरचना, भाव विधान, लयविधान, कथनपद्धति, भाषाशैली, उद्देश्य र शीर्षकीय दृष्टिले सरल, प्रभावकारी र सार्थक रहेको छ । अतः भाव र कथ्य, विषयवस्तुगत चयन, प्रतीकात्मक शीर्षक तथा भाषाशैलीगत कुशलताका कारण कविता भावपूर्ण तथा विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

४.१३ 'वकिल गन्हाउँदा पो !' कविताको विश्लेषण

४.१३.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु जनताको न्याय र अधिकारका पक्षमा वकालत गर्न बसेका सरकारी तथा गैरसरकारी वकिलको खराब आचरण र तिनका गलत कार्य शैली तथा दुष्प्रवृत्तिहरू रहेका छन् । सत्य र न्यायको पक्षभन्दा बल, धन सम्पत्ति र राजनीतिक दबाबमा चल्दै आएका नेपाली न्यायालय तथा सम्बद्ध कर्मचारीहरूको कुप्रवृत्तिबाट न्याय पाउन नसकेका सोझा नेपालीका पीर मर्का नै यस कवितामा विषयवस्तु बनेर आएको छ ।

४.१३.२ संरचना

यस कविताको संरचना पक्ष सशक्त रहेको छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचनाको उचित संयोजन रहेको देखिन्छ । आन्तरिक संरचना अन्तर्गत वर्ण आवृत्ति, अन्य अनुप्रास तथा अन्तर्लयका साथै भाव संयोजनको कुशल विन्यास रहेको छ । यसैगरी बाह्य

संरचनाअन्तर्गत १७ श्लोकको मभौला आयाम, १२५ पङ्क्ति पुञ्ज (पृ. ४१-४५), अन्त्यानुप्रासीय योजना तथा भाव र आस्थाको सन्तुलित एवम् सुदृढ संरचना रहेको छ ।

४.१३.३ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भाव पक्ष गहन रहेको छ । वर्तमान वकिलहरू धन सम्पत्ति, शक्ति र असत्यको पक्षमा लागेका छन् भन्ने सत्यताको उद्घाटन गर्ने तिनका कार्यशैलीप्रति व्यङ्ग्य प्रस्तुत गर्नु यस कविताको भावभूमि रहेको छ । पैसालाई महत्त्व दिने र अन्यायका पक्षमा वकालत गर्ने भ्रष्ट र दुष्ट वकिलहरूका दुष्कर्मप्रति कवितामा व्यङ्ग्यवाणको भटारो हानिएको छ । साँचोलाई भुटो र भुटोलाई साँचो तुल्याई पैसाले खल्ती भर्ने गन्हाएका वकिलहरूप्रतिको खराब नियमलाई शिष्ट एवम् विशिष्ट तवरले उद्धृत गरिएको छ । उक्त भाव कवितामा यसरी अभिव्यक्त भएको छ :

सुन साना कान्छा, सुन्,
उनी कोही होइनन्
एल.एल.एम. वकिल साहेब हुन्
सुनलाई पित्तल, पित्तललाई सुन
बनाउने कसरी यही छ धुन !

(आन्द्रालोक, पृ. ४१)

४.१३.४ लय विधान

यस कविताको लय विधान आकर्षक र विशिष्ट रहेको छ । कवितामा अन्तर्लय र बाह्य लयको उचित संयोजन रहेको छ । आन्तरिक लय योजनाका दृष्टिले वर्ण आवृत्ति, अन्तः अनुप्रास तथा अन्तर्लयको साङ्गीतिक झङ्कारबाट उत्पन्न लयात्मकता रहेको छ । साथै बाह्य लयका आधारमा हेर्दा पङ्क्तिका अन्त्यमा आएका वर्णहरूका पुनरावृत्ति तथा समानान्तरताबाट उत्पन्न अन्त्यानुप्रासिकताले कविताको बाह्य लय श्रुतिमधुर, सरस, आकर्षक र रोचक बन्न पुगेको छ । यसरी लयका दृष्टिले कविता उत्कृष्ट रहेको छ ।

४.१३.५ कथनपद्धति

प्रस्तुत कविताको कथनशैली सामाख्यानपूर्ण रहेको छ । कवितामा कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति ढाँचाको उपयोग भएको छ । कविले आफ्ना भनाई तृतीय पुरुष शैली (ऊ पात्र केन्द्री) मा प्रस्तुत गरेका छन् । यसरी समाख्यानात्मक, व्यङ्ग्यात्मक तथा नाटकीय

पद्धतिबाट कविताको भाव व्यक्त गरिएको छ । समष्टिमा सरल, शिष्ट, सङ्क्षिप्त र चोटिलो शैलीमा यस कविताको कथन पद्धति प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१३.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल, सरस र चोटिलो रहेको छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तिनवटै स्रोतका भाषिक शब्द चयन, व्याकरणिक विचलन, सङ्क्षिप्त वाक्य गठनयुक्त भाषा रहेको छ । शैलीका दृष्टिले हेर्दा शिष्ट र आकर्षक शैली, चित्रात्मक वा दृश्यात्मक शैली, नाटकीय शैली वा प्रत्यक्ष शैली, चेतनप्रवाह शैलीका साथै आकर्षक र कलात्मक शैली रहेको पाइन्छ । यसरी भाषा र शैलीको समुचित विन्यासले कविताको भाषाशैली सरल र सम्प्रेष्य बन्न पुगेको छ ।

४.१३.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपाली सरकारी न्यायालयका वकिल एवम् कर्मचारीका वास्तविक चरित्रको उद्घाटन गर्नु रहेको छ । शक्ति र सम्पत्तिमा बहस गरी असत्यलाई जिताउने अनि आफ्नो र आफन्तलाई न्याय प्रदान गर्ने दुष्प्रवृत्तिमाथि व्यङ्ग्य गर्दै असल र न्यायपूर्ण शासन प्रणालीको स्थापनाको आग्रह गर्नु यस कविताको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

४.१३.८ शीर्षकीय सार्थकता

यस कविताको शीर्षक 'वकिल गन्हाउँदो पो !' भाव र उद्देश्य दुवै रूपबाट सार्थक र सफल रहेको देखिन्छ । वर्तमान न्यायकर्मीको वास्तविक चरित्रको व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति दिई स्वच्छ, न्यायपूर्ण, समानतामूलक व्यवहार र उचित न्यायसेवामूलक निर्णय प्रस्तुत गर्नुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त गरिएको हुँदा उक्त कविताको शीर्षक सार्थक र औचित्यपूर्ण रहेको छ । न्याय, सत्य र पीडितको पक्षमा हुनुपर्छ भन्ने भावबाट प्रस्तुत कविताको शीर्षक सार्थक र सुदृढ रहेको पाइन्छ ।

४.१३.९ निष्कर्ष

यसरी सामाजिक प्रशासनिक विषयवस्तु, आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना, प्रशासनिक-न्यायिक कार्यशैलीप्रति व्यङ्ग्य भाव, समाख्यानात्मक कथनशैली, सरल, शिष्ट र व्यङ्ग्यात्मक भाषाशैली, वकिलहरूको चारित्रिक एवम् कार्य व्यवहारगत सुधार तथा

न्यायपूर्ण वकालत गर्ने उद्देश्य, सत्य र न्यायपूर्ण सेवा प्रदान गर्ने दृष्टिकोणबाट यस कविताको शीर्षक औचित्यपूर्ण भएकोले उक्त कविता सबल, सार्थक र सान्दर्भिक रहेको छ ।

४.१४ 'यो मेरो प्रमाणपत्र हो !' कविताको विश्लेषण

४.१४.१ विषयवस्तु

यस कविताको विषयवस्तु शैक्षिक योग्यता, ज्ञान र अनुभवको मूल आधार प्रमाणपत्र रहेको छ । लाखौं रकम खर्च गरी जीवन नै समर्पण गरी विद्या आर्जन गरेको आजको शैक्षिक प्रमाण पत्रको अवमूल्यन र त्यसको दुरुपयोग गरी आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्ने हाकिम र ठूलाबडाहरूका बदनियतपूर्ण प्रवृत्तिहरू उक्त कवितामा विषयवस्तु बनेर आएको छ ।

४.१४.२ संरचना

प्रस्तुत कवितामा आन्तरिक र बाह्य संरचनाको सुदृढ अवस्था रहेको छ । आन्तरिक संरचना अन्तर्गत वर्ण आवृत्ति, अन्तः अनुप्रास र त्यसबाट उत्पन्न लय सङ्गीतका साथै भाव योजनाको कुशल संयोजन पाइन्छ । त्यसैगरी बाह्य संरचना अन्तर्गत जम्मा ४ श्लोकको लघु आयामगत संरचना, जम्मा ४० पङ्क्ति पुञ्ज (पृ.४६-४७) अन्त्यानुप्रास योजना तथा प्रबल आख्यान संरचना रहेको छ । अतः संरचना पक्ष कवितामा सफल बन्न पुगेको छ ।

४.१४.३ भावविधान

माथिको उक्त कविताको भाव पक्ष गहन र विशिष्ट रहेको देखिन्छ । विदेशी डलरको प्रभावले महँगो बन्दै गएको नेपाली रूपैयाँको तछ्छाडमछ्छाड तथा पैसालाई नै जीवन ठान्ने नेपाली पैसामुखी प्रवृत्तिमाथि व्यङ्ग्य गर्नु यस कविताको भाव पक्ष रहेको पाइन्छ । गरिब, सोभ्रा र इमानदार नेपालीहरूका विद्याको हतियार मानिने शैक्षिक प्रमाणपत्रको बेवास्ता र त्यसको दुरुपयोग गर्ने नेपाली कार्य शैलीमाथि तीव्र व्यङ्ग्य गर्नुमा यस कविताको भाव केन्द्रित रहेको छ । मूलतः शिक्षाको मूल्य र महत्त्व कम हुँदै गएको नेपाली समाजलाई शिक्षाको मूल्यबोध गराउनुका साथै शैक्षिक व्यक्तित्वहरूको योग्यताको प्रमाण पत्रको कदर गर्नुपर्दछ भन्ने विचार यस कवितामार्फत अभिव्यक्त भएको छ । उक्त भावलाई कवि कवितामा यसरी प्रकट गर्दछन् :

यो पिन्सिन-पट्टा भिर्ने

कालो कोटको कठालो होइन

खैनीको बट्टा छिर्ने
कस्मिराको टालो होइन
सबै ग्राहकलाई म्वाइँ खुवाउने
गजल-रेष्टुरेन्टको गालो होइन
ओई खाली सिसीका बथान !
यो युनिवर्सिटीको 'भिसी' नठान्
न ढोकामा ढुक्ने 'भिक्षा पात्र' हो
यो मेरो प्रमाणपत्र मात्र हो ।

(आन्द्रालोक, पृ. ४६)

४.१४.४ लयविधान

प्रस्तुत कविताको लयविधान आकर्षक र श्रुतिमधुर रहेको पाइन्छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै दृष्टिले लय विशिष्ट बन्न पुगेको छ । आवृत्ति, अनुप्रास एवम् अन्तःस्वर-व्यञ्जन पुनरावृत्तिले कवितामा लयगत विशिष्टता प्रदान गरेको छ । यसरी कवितामा आद्योनुप्रास (यो-यो, सबै-ओई), मद्यानुप्रास (कोटको-कठालो, गजल-गालो) तथा अन्त्यानुप्रास (भिर्ने-छिर्ने, होइन-होइन, बथान-नठान्, हो-हो) अलङ्कार योजनाले कवितामा साङ्गीतिक लय झङ्कार उत्पन्न हुन गई विशिष्ट लय सिर्जना भएको छ ।

४.१४.५ कथनपद्धति

कविले कविता प्रस्तुत गर्ने माध्यम वा तरिका कथन पद्धति हो । यस कवितामा कविले मिश्रित शैलीको कथनपद्धति अवलम्बन गरेका छन् । प्रथम पुरुष तथा द्वितीय पुरुष कथनशैली (मेरो-तेरो) वा दृष्टिविन्दुमा उक्त कविताको आख्यान अभिव्यक्त भएको छ । कवि कहिले भोक्ता पात्रका रूपमा त कहिले द्रष्टा पात्रका रूपमा उपस्थित भई कविताको वर्णन विस्तार गरेका छन् । यसरी उक्त कविताको कथन ढाँचा कविको एकालापिय संस्मरणात्मक एवम् वर्णनात्मक पद्धतिमा आधारित छ ।

४.१४.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, रोचक र प्रभावकारी रहेको छ । कवितामा विभिन्न स्रोतका शब्द प्रयोग गरिएको छ । व्याकरणिक भाषा, पद विचलन, वाक्यात्मक सुगठन, सरल र सङ्क्षिप्त भाषा यहाँ पाइन्छ । त्यसरी नै शैली भने वर्णनात्मक वा

संस्मरणात्मक शैली, व्यङ्ग्यात्मक शैली, चित्रात्मक तथा दृश्य शैलीको समुचित उपयोग भएको छ । समग्रमा सङ्क्षिप्त र चोटिलो भाषाका साथै आकर्षक शैलीको विशिष्ट भाषाशैली कवितामा पाइन्छ ।

४.१४.७ उद्देश्य

यस कविताको उद्देश्य नेपाली समाजमा घट्टै गएको शैक्षिक महत्त्व र यसको मूल्यबोध गराउनु रहेको छ । शिक्षालाई भन्दा धन सम्पत्तिलाई प्राथमिकता दिने आजका नेपाली समाजप्रति चेतना फैलाउनु र शैक्षिक प्रमाणपत्र एवम् शिक्षित दक्ष जनशक्तिले उचित सम्मान-स्थान प्राप्त गर्ने परिपाटीको विकासमा जोड दिनु यस कविताको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

४.१४.८ शीर्षकीय सार्थकता

प्रस्तुत कविताको शीर्षक अभिधा र व्यञ्जनात्मक दुवै दृष्टिले सार्थक रहेको छ । अभिधा कोणबाट हेर्दा हरेक शिक्षित व्यक्तिका निम्ति उसको शैक्षिक प्रमाणपत्र महत्त्वपूर्ण हुन्छ भन्ने सोभ्ने अर्थ व्यक्त भएको छ । त्यसैगरी मानिसलाई पाशविक स्थानबाट भिन्न गराउने ज्ञानरूपी शास्त्र शिक्षाले चेतना र सभ्यताको विकास गर्दछ । तसर्थ यसलाई दुरूपयोग गर्नु हुँदैन भन्ने घुमाउरो अभिव्यक्ति यस कवितामा व्यञ्जनात्मक अर्थ बनेर आएको छ ।

४.१४.९ निष्कर्ष

यसरी शैक्षिक व्यवहारिक विषयवस्तु, भाव र आख्यान सन्तुलित संरचना, शिक्षा र प्रमाण पत्र जीवनको अपरिहार्य तत्त्व रहेको सारभाव, अनुप्रासयुक्त लयविधान, कविको समाख्यानात्मक आख्यानशैली वा कथनपद्धति, सरल, सुबोध र आकर्षक भाषिक शैली तथा अभिधा र व्यञ्जनात्मक अर्थको आधारबाट शीर्षकीय सार्थकता रहेको हुँदा उक्त कविता औचित्यपूर्ण ठहर्छ ।

४.१५ 'खसाइदिऊँ' कविताको विश्लेषण

४.१५.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपालको भ्रष्ट राजनीतिक र तिनका विकृत क्रियाकलापसँग सम्बन्धित छ । जनताका सेवक नेताहरू व्यापारिक जनतासँगै मिलेर आफ्नो

स्वार्थमा लागेका नेपाली संस्कारका कुप्रवृत्तिलाई यहाँ वर्ण्य विषयवस्तु बनाईको छ । अतः यस कविताको विषयवस्तु, सान्दर्भिक र स्वाभाविक रहेको छ ।

४.१५.२ संरचना

कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना पूर्ण रहेका छन् । आन्तरिक संरचनाका रूपमा वार्षिक आवृत्ति, अनुप्रास, अन्तः लय र भावगत गहनता पाइन्छ भने बाह्य संरचना अन्तर्गत मभौला आयामको २६ श्लोक संरचना, १८६ पङ्क्तिपुञ्ज (पृ.४८-५४), अन्त्यानुप्रासीय लय योजना तथा आख्यानको उचित संयोजनयुक्त संरचना रहेको छ ।

४.१५.३ भाव विधान

उक्त कविताको भाव गहन तथा व्यङ्ग्यप्रधान रहेको छ । नेपालका राजनेताहरू व्यापारी र तस्करीसँग मिलेर देशमा शासन गरिरहेको कुरालाई कवितामा व्यक्त गरिएको छ । सामाजिक विकृति र त्यसको कारक तत्त्व भ्रष्ट राजनीति भएको तीतो सत्यको व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्नु यस कविताको भावभूमि रहेको छ । देशमा व्यभिचार, भ्रष्टाचार, शोषण, दमन, अन्याय, विभेद र अमानवीय प्रवृत्ति बढ्दै गएको खुलासा कवितामा व्यक्त हुन पुगेको छ । साथै मानव तस्करी, लुटपाट, हत्या हिंसा जस्ता ज्यादतीका कारण देशका जनता भययुक्त र असुरक्षित छन् भन्दै देशमा सुशासन, सुरक्षा र शान्तिपूर्ण अवस्थाको स्थापना गर्नुपर्ने विचार कविताको भाव बनेर आएको छ । कवितामा व्यक्त भावको एक दृष्टान्त यस्तो रहेको छ ।

कान नसुनेको कि भन्या नटेरेको ?

के ट्वाल्ल लाटोले भैं हेरेको ?

भुँडीवाला छ जो, भुइँमा बसाइ दिऊँ

सुर्ती मोल्नोस् न, नाकमा पसाइ दिऊँ !

(आन्द्रालोक, पृ.४८)

४.१५.४ लयविधान

प्रस्तुत कविताको लय शिष्ट, सरस र आकर्षक रहेको छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै रूपबाट लय सिर्जना हुन पुगेको छ । श्लोकमा प्रयुक्त स्वर व्यञ्जन वर्णको आवृत्ति, अनुप्रास योजना तथा तिनका समान आवृत्तिले कवितामा लयात्मकता पैदा भएको छ । यसले गर्दा कविता लयबद्ध, रसिलो, आकर्षक एवम् विशिष्ट बनेको छ ।

४.१५.५ कथनपद्धति

यस कविताको कथन ढाँचा समाख्यानात्मक शैलीको रहेको छ । कविले आफ्ना विचार व्यक्त गर्नु क्रममा अप्रत्यक्ष विधिको कथनपद्धति अवलम्बन गरेका छन् । कवितामा कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति शैलीको उपयोग गरिएको छ । कथन अभिव्यक्त गर्ने सिलसिलामा तृतीय पुरुष (उ, पात्रकेन्द्री) दृष्टिविन्दुको समुचित प्रयोग भएको छ । साथै कविले अप्रत्यक्ष रूपमा सबै जनतालाई सम्बोधन गर्ने सन्दर्भबाट प्रथम पुरुषीय (म/हामी) दृष्टिविन्दुको समेत उपयोग गरेका छन् । अतः कवितामा मिश्रित ढाँचाको कथनपद्धति अँगालिएको पाइन्छ ।

४.१५.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सहज, स्वाभाविक, सरल एवम् सम्प्रेष्य रहेको छ । कवितामा आगन्तुक, तद्भव र तत्सम तिनवटै स्रोतबाट भाषिक चयन गरिएको छ । सरल र सुगठित वाक्य गठन, पद-पदावली संयोजन, व्याकरणिक पद सङ्गति, शाब्दिक विचलन जस्ता भाषाको उपयुक्त अवस्था देखिन्छ । साथै शैलीका दृष्टिले हेर्दा व्यङ्ग्य शैली, संस्मरणात्मक शैली, चित्रात्मक शैली, मिश्रित शैली तथा चेतनप्रवाह शैलीको रोचक र आकर्षक शैलीको प्रयोग पाइन्छ । यसरी कवितामा भाषाशैलीको समुचित उपयोग भएको छ ।

४.१५.७ उद्देश्य

कविताका विविध उद्देश्य हुन्छन् । यस अनुसार माथिको विश्लेषित कविताको पनि केही निश्चित उद्देश्य देखिन्छन् । मूलतः नेपाली राजनीति संस्कारमा देखिएका भ्रष्टाचारी क्रियाकलाप, विकृति, विसङ्गति र तिनले नेपाली जनतामा पारेको प्रभावको यथार्थता प्रस्तुत गरी सुशासन र न्यायपूर्ण राजनीति तथा राज्यनीति स्थापना गर्न आग्रह गर्नु यस कविताको उद्देश्य रहेको छ ।

४.१५.८ शीर्षकीय सार्थकता

यस कविताको शीर्षक प्रतीकात्मक दृष्टिले सार्थक रहेको छ । जनताको श्रम पसिना खाएर जनतामाथि नै शोषण गर्ने आजका भ्रष्ट नेता तथा व्यापारीहरूलाई जनताद्वारा नै दण्डित गराई उनीहरूको चारित्रिक सुधार गरी आदर्श व्यक्ति बनाउनुपर्छ भन्ने विचार कविताको शीर्षकबाट अभिव्यक्त भएको हुँदा यस कविताको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.१५.९ निष्कर्ष

समष्टिमा राजनीतिक-सामाजिक विषयवस्तु, सुदृढ आख्यान संरचना, व्यङ्ग्यात्मक भावविधान, मिश्रित कथनपद्धति, आनुप्रासिक लय योजना, सरल र सम्प्रेष्य भाषाशैली, जनताको सेवामुखी राजनेता, सुशासन सुरक्षित र समृद्ध नेपालीको जीवन स्तर निर्माणमा जोड दिने उद्देश्य तथा प्रतीकात्मक अर्थबाट संरचित कविता शीर्षक आदिका आधारमा उक्त कविता भावपूर्ण, सम्प्रेष्य प्रभावकारी एवम् विशिष्ट रहेको देखिन्छ ।

४.१६ 'मेरो कपुरी 'क' !' कविताको विश्लेषण

४.१६.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु शैक्षिक पक्षसँग सम्बन्धित छ । शिक्षा क्षेत्रमा देखिएका विकृति-विसङ्गति र त्यसमा हुने गरेका खेलवाड एवम् बदमासीपूर्ण प्रवृत्तिहरूको व्यङ्ग्यात्मक उद्घाटन गर्ने सन्दर्भबाट उक्त कविताको विषयवस्तु चयन गरिएको छ ।

४.१६.२ संरचना

यस कवितामा संरचना पक्ष सबल र सुदृढ रहेको छ । आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना सशक्त रहेको छ । आन्तरिक संरचना अन्तर्गत वर्णहरूका आवृत्ति, अनुप्रास र तिनबाट उत्पन्न अन्तः साङ्गीतिक चेतनाको सुगठित संरचना तथा भाव र आख्यानको सन्तुलित संयोजन पाइन्छ । बाह्य संरचना अन्तर्गत कविताको पङ्क्तिपुञ्ज, श्लोक तथा आख्यान योजनाको सङ्गठित संरचना रहेको छ । जसमा ३ श्लोक, ४६ पङ्क्तिपुञ्ज (पृ.५५-५६) तथा अत्यानुप्रासीय शाब्दिक संरचना रहेको पाइन्छ ।

४.१६.३ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भाव पक्ष विशिष्ट एवम् गहन रहेको छ । नेपालको शैक्षिक क्षेत्रमा भएका/देखिएका विविध नराम्रा पक्षहरूलाई हास्य र व्यङ्ग्यको शैलीमा उद्घाटन गरी सामाजिक शैक्षिक चेतना प्रदान गर्नु यस कविताको भावविधान हो । यसमा मूलतः शिक्षा जगत्मा योग्य व्यक्ति र तिनका योग्यता प्रतिभा सम्पन्न प्रमाणपत्र भन्दा चोरीचाकरीका प्रमाणपत्रको किनबेच हुने व्यापारिक कुकृत्यमाथि व्यङ्ग्य गरिएको छ । यस कविताको माध्यमबाट स्वाभिमान र आत्मसम्मानका पक्षमा चेतनाको स्वर प्रदान गरिएको छ ।

बायाँ हात कम्मरमा
दायाँ हात खसेको
पालो पर्खिएर
'क्यू' बसेको
कपुरी 'क'
मसँग छ
तँलाई किन ढाँट्ने
'ओई भैया' ! खाली सिसीसँग साट्ने ?

(आन्द्रालोक, ५६)

४.१६.४ लयविधान

उक्त कविताको लयविधान निकै आकर्षक एवम् श्रुतिमधुर रहेको छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै रूपबाट लय सिर्जना भएको पाइन्छ । आन्तरिक लयका दृष्टिले वार्षिक आवृत्ति, विविध अनुप्रास योजना तथा अन्तः स्वर-व्यञ्जनावृत्ति रहेको देखिन्छ । आद्योनुप्रासका रूपमा 'दायाँ-बायाँ', मद्यानुप्रासका रूपमा 'हात'-'हात' तथा अन्त्यानुप्रासका रूपमा 'बसेको'-'खसेको', 'ढाँट्ने'-'साट्ने', जस्ता वर्ण आवृत्तिले कवितामा लय सिर्जना हुनु पुगेको छ । अतः कवितामा स्वर व्यञ्जन वर्णका अन्तः आवृत्ति तथा बाह्य शाब्दिक आवृत्ति अनुप्रास योजनाले कवितामा अन्तर्लय र बाह्य लयको साङ्गीतिक सुमधुर लय प्रवाह भई कविता रोचक र प्रभावकारी बनेको देखिन्छ ।

४.१६.५ कथनपद्धति

यस कविताको कथनपद्धति आकर्षक र शिल्पशैलीगत समाख्यान ढाँचाको रहेको छ । कविले कविता वाचन गर्ने विविध पद्धतिमध्ये उक्त कवितामा कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति शैलीको समाख्यान शैली अवलम्बन गरिएको छ । कविले आफ्नो विचार प्रथम पुरुषीय (म पात्र केन्द्री) दृष्टिविन्दुमा प्रस्तुत गरेका छन् । साथै कथन प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा व्यङ्ग्यात्मक तथा हास्यात्मक शैलीको रोचक प्रयोग गरेका छन् ।

४.१६.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली आकर्षक र प्रभावकारी रहेको छ । सरल र शिष्ट भाषाका साथै हास्य र व्यङ्ग्य मिश्रित रोचक शैलीको कलात्मक भाषाशैली कवितामा

पाइन्छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक स्रोतका भाषा व्याकरणका सङ्क्षिप्त भाषा, सुगठित वाक्य गठन तथा पद विचलनयुक्त भाषाको चोटिलो अभिव्यक्त कवितामा उपयोग गरिएको छ । साथै भाषालाई सभ्य र नम्र शैलीमा प्रस्तुत गर्न हास्यव्यङ्ग्य शैली, समाख्यान शैली, चेतन प्रवाह शैली तथा चित्रात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ ।

४.१६.७ उद्देश्य

यस कविताको उद्देश्य नेपाली शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका कमजोरी र विकृतिलाई खुलासा गर्नु तथा तिनका सुधार एवम् अन्त्य गरी शिक्षाको मूल्य-महत्त्व र गरिमा दर्शाउनुमा केन्द्रित रहेको छ । शिक्षा जीवनको मूल आधार र मार्ग निर्देशक तथ्य भएको हुँदा त्यसको उचित संरक्षण र सदुपयोग हुनुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त गर्नु यसको उद्देश्य रहेको पाइन्छ । अतः शैक्षिक व्यक्तित्व र शैक्षिक प्रमाणपत्रको समुचित उपयोग हुनुपर्ने धारणा व्यक्त गर्नु नै उक्त कविताको उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

४.१६.८ शीर्षकीय सार्थकता

भाव र आख्यानको सन्तुलन, विषयवस्तुगत सङ्गठन, चेतनप्रवाहमूलक शैलीका आधारबाट यस कविताको शीर्षक चयन गरिएको हुँदा उक्त कविताको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ । मूलतः शैक्षिक विकृतिको उद्घाटन गरी त्यसको उचित उपयोग हुनुपर्ने प्रतीकात्मक अर्थका दृष्टिले मेरो कपुरी 'क' शीर्षक कविता सार्थक र समृद्ध रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.१६.९ निष्कर्ष

यसरी माथिको कवितामा विश्लेषित विविध पक्षअन्तर्गत शैक्षिक जीवनोपयोगी विषयवस्तु, भाव र आख्यानको सन्तुलित संरचना, व्यङ्ग्य र चेतनधर्मी भावविधान, कविप्रौढोक्ति समाख्यान शैली, सरल र रोचक भाषाशैली, शिक्षा क्षेत्रका विविध पक्षको समुचित उद्घाटन र कमजोरी सुधार गर्ने उद्देश्य तथा प्रतीकात्मक अर्थबाट कविताको शीर्षक सार्थक रहेको हुँदा समग्रमा कविता कुशल र विशिष्ट रहेको देखिन्छ ।

४.१७. 'कोही छ घरज्वाइँ बस्ने ?' कविताको विश्लेषण

४.१७.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु सामाजिक-सांस्कृतिक पक्षसँग सम्बन्धित रहेको छ । बढ्दो सहरी सभ्यता र विकृति संस्कारप्रति भएका विविध नराम्रा पक्ष र कमजोरी पक्षहरूलाई यस कवितामा विषयवस्तुको रूपमा उठान गरिएको छ । खासगरी घरायसी भैं-भगडा, वैवाहिक पक्ष, दाइजो प्रथा र धन सम्पत्तिका आडमा घर ज्वाइँ राख्ने नेपाली सामन्त तथा आडम्बरी परम्परा र कार्यशैलीलाई कवितामा विषयवस्तुको रूपमा कलात्मक तवरले प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

४.१७.२ संरचना

यस कविताको संरचना प्रबल रहेको छ । आन्तरिक र बाह्य दुवै कोणबाट कवितामा संरचना सुदृढ बनेको देखिन्छ । भाव आख्यान सन्तुलित संरचना कवितामा पाइन्छ । यस अनुरूप हेर्दा आन्तरिक संरचना अन्तर्गत वर्णहरूका आवृत्ति, अन्तः अनुप्रास तथा भाव संयोजनको कुशल संरचना रहेको छ । बाह्य संरचनाका दृष्टिले हेर्दा जम्मा ६ श्लोक संरचना, जम्मा ७७ पङ्क्तिपुञ्जको लघु आयाम (पृ.५७-५९) तथा भाव संरक्षित आख्यान योजना रहेको छ ।

४.१७.३ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भावभूमि निकै सशक्त रहेको छ । हास्य र व्यङ्ग्य मिश्रित भावमा कवितामा व्यङ्ग्य तथा चेतनाको तीखो भटारो हानिएको छ । नेपाली समाज तथा खासगरी ठूलाबडा सहरी समाजमा धनसम्पत्तिका नाममा फैलिँदै गएका सांस्कृतिक विसङ्गतिहरूलाई कवितामा चित्रण गरिएको छ । श्रीमान-श्रीमती बिचको मनमुटाव र भैंभगडा, छोराछोरीको आत्मचैन, प्रेम-रोमान्समय जीवनशैली, विभिन्न माध्यमबाट हुने गरेका विवाह र त्यसैका आधारमा घर ज्वाइँ बसी आफ्नो बाबुआमा त्याग्ने परिपाटीप्रति व्यङ्ग्य हानिएको छ । साथै घर ज्वाइँ राख्ने र बस्ने संस्कारबाट ज्वाइँ भन्नेहरूको जीवन पराधीन बन्न पुगेको श्रीमती र सासु-ससुराको मातहतमा रही आफ्नो उन्नति प्रगति गर्ने महत्त्वपूर्ण समय खेर फाल्न विवश बनी अन्ततः घर न घाटको भएको तीतो यथार्थ समेत कविता मार्फत कविले प्रस्तुत गरेका छन् । आफ्नै जोडपोडको मेलमिलाप नहुने नेपाली समाजमा घर ज्वाइँ बस्ने र बसाउने दुवै संस्कार उचित छैन भन्ने भाव यस कविताको मूल मर्म रहेको देखिन्छ ।

छिमेकीले सुन्छ, गाउँलेले सुन्छ
दिनहुँ यसरी नै रमिता हुन्छ
एउटा छोरी छे
क्याम्पसको मूल गेटमै
पाउडरमा गालो घस्ने
कोही छ घर ज्वाइँ बस्ने ?

(आन्द्रालोक, पृ.५९)

४.१७.४ लयविधान

यस कविताको लय विशिष्ट रहेको छ । कवितामा अन्तः र बाह्य दुवै लय सशक्त रहेको पाइन्छ । अन्तः लयका कोणबाट हेर्दा वर्णगत आवृत्ति, अनुप्रास र तिनबाट उत्पन्न साङ्गीतिक झङ्कारबाट लय उत्पन्न हुन पुगेको छ । बाह्य लयको दृष्टिले हेर्दा पङ्क्तिका अन्त्यमा आएका शब्दहरूका आवृत्तिबाट अन्त्यानुप्रासीय लय सिर्जना हुन पुगेको छ । विशेषतः कवितांशको अन्त्यमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति (सुन्छ-हुन्छ, धस्ने-बस्ने) ले कविताको लय उत्कृष्ट बन्नका साथै सुमधुर र आकर्षक बन्न पुगेको छ ।

४.१७.५ कथनपद्धति

प्रस्तुत कविताको कथनपद्धति हास्य व्यङ्ग्यात्मक शैली प्रधान रहेको छ । कविले कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति शैलीको कथन ढाँचा प्रयोग गरेका छन् । प्रथम पुरुषीय दृष्टिविन्दुको (म/हामी केन्द्रित) समाख्यानपद्धति कवितामा अँगालिएको छ । यसको माध्यमबाट कविताको भाव व्यक्त गरिएको छ । यस क्रमा कविले नेपाली उच्च खानदानी संस्कारमा घर ज्वाइँ बस्ने परिपाटी रहेकोमा त्यसप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गर्न हास्य व्यङ्ग्य शैलीको कथनपद्धतिको समुचित उपयोग गरेका छन् । हाँसो र व्यङ्ग्यका माध्यमबाट कविताको भाव सम्प्रेष्य गरिएको हुँदा कथन पद्धति सान्दर्भिक एवम् स्वाभाविक रहेको देखिन्छ ।

४.१७.६ भाषाशैली

यस कवितामा भाषाशैलीको कुशल प्रयोग भएको छ । सरल र शिष्ट भाषिक शैलीले कविताको भाव सम्प्रेषणमा सघनता प्रदान गरी बोधगम्य बन्न पुगेको छ । यस अनुरूप कवितामा विविध स्रोतका भाषा चयन, व्याकरणिक कोटिका भाषा, सङ्क्षिप्त र सरल भाषा, छरितो वाक्य गठनयुक्त संरचना निर्मित भाषा कवितामा पाइन्छ । शैलीका दृष्टिले हेर्दा तिनै

भाषालाई बोक्ने खालका शिष्ट र कलात्मक शैलीको विशिष्ट उपयोग गरिएको छ । चेतनप्रवाह शैली, हास्य-व्यङ्ग्य शैली, चित्रात्मक तथा दृश्य शैली, नाटकीय शैली आदिको विविध प्रयोगले कविताको शैलीगत कुशलता झल्किएको छ । अतः भाषाशैली विशिष्ट रहेको छ ।

४.१७.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपाली सहरी सभ्यता र उच्च खानदानी संस्कारमा भित्रिँदै गएका घर ज्वाइँ राख्ने विकृत संस्कारको उद्घाटन गर्दै त्यसको अन्त्य गर्नुपर्ने आग्रह भाव व्यक्त गर्नु नै यस कविताको मूलभूत उद्देश्य रहेको देखिन्छ । घर ज्वाइँ बस्ने प्रथाबाट घर-परिवार, समाज र आफन्तको सुमधुर सम्बन्धमा खलल पुग्ने दूरदर्शी सत्योद्घाटन गरी यसलाई समयमै नियन्त्रण र अन्त्य गर्नुपर्छ भन्ने आशय प्रकट गर्नुमा यस कविताको उद्देश्य केन्द्रित रहेको पाइन्छ ।

४.१७.८ शीर्षकीय सार्थकता

यस कविताको शीर्षक व्यञ्जनात्मक एवम् प्रतीकात्मक दृष्टिले सार्थक रहेको देखिन्छ । प्रारम्भमा विभिन्न लोभ प्रलोभनमा घर ज्वाइँ बसाउने र बस्ने विवाहित पुरुषहरूको जीवन विविध रूपबाट नैराश्यपूर्ण तथा अवनति र पराधीन बन्न पुगेको तीतो सत्यतालाई शिष्ट र सरल हास्य व्यङ्ग्यको शैलीमा प्रस्तुत गरी जनचेतना प्रदान गर्न सफल बनेको हुँदा यस कविताको शीर्षक 'कोही छ घरज्वाइँ बस्ने ?' सान्दर्भिक रहेको देखिन्छ ।

४.१७.९ निष्कर्ष

समग्रमा प्रस्तुत कवितामा पारिवारिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, विषयवस्तु, भाव र आख्यान प्रबल संरचना, चेतनधर्मी तथा व्यङ्ग्यात्मक हास्य शैलीको भावविधान, लयगत विशिष्टता, समाख्यानात्मक वा संस्मरणात्मक शैलीको कथनपद्धति, चेतनप्रवाहमूलक हास्य व्यङ्ग्य मिश्रित भाषाशैली, नेपाली घर ज्वाइँ संस्कारको खुलासा र त्यसको समाधान गर्ने उद्देश्य, प्रतीकात्मक तथा व्यञ्जनात्मक अर्थबाट निर्मित शीर्षक आदिका समग्र कोणबाट हेर्दा उक्त कविता सफल र विशिष्ट रहेको छ ।

४.१८ 'तँलाई उठी उठी पाउँछु' कविताको विश्लेषण

४.१८.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु राजनीतिसँग सम्बन्धित छ । नेपालका राजनेताहरूका बदामासीपन, व्यभिचार, भोग विलास जस्ता स्वार्थजन्य कुकृत्यहरू यस कविताको विषयवस्तु रहेको छ ।

४.१८.२ संरचना

यस कविताको संरचना पक्ष सुदृढ एवम् सशक्त रहेको छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना प्रबल रहेको छ । आन्तरिक संरचना अन्तर्गत वर्णहरूको आवृत्ति र तिनका अनुप्रासबाट उत्पन्न अन्तः लय संरचना तथा लय र भाव बिचको संयोजन रहेको छ । बाह्य संरचनाअन्तर्गत पङ्क्तिपुञ्ज, श्लोक र आख्यानको सुसङ्गठित संरचना रहेको छ । यस कवितामा जम्मा ६३ पङ्क्तिपुञ्ज (पृ.६०-६२), ९ श्लोक कवितापुञ्ज तथा तिनका कसिलो समाख्यान योजना रहेको छ ।

४.१८.३ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भाव विधान निकै मार्मिक एवम् विशिष्ट रहेको छ । नेपालका राजनेताहरूप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भबाट कविताको भाव अभिव्यक्त भएको छ । राजनीतिक धोकेबाज र विकृत प्रवृत्तिहरूमाथि कवितामा नराम्ररी छेड हानिएको छ । नेताहरूले आफ्नो सन्तान नेता नहुने निश्चित भएमा आमाहरू सन्तान जन्माउन अस्पताल नजाने, सुविधा नखोज्ने र हिँड्दा हिँड्दै वा जहाँ पनि आफ्ना सन्तानलाई जन्म दिन तयार हुन्छन् भन्ने विचार यसमा व्यक्त भएको छ । कमजोर छोराछोरीलाई बेवास्ता गर्ने नेपाली महिला तथा राजनीतिक संस्कारप्रति व्यङ्ग्य भाव प्रकट गर्ने कविताको एक श्लोक यस्तो छ :

न प्रसूतिगृहमा आउँछु

न सुढिँनीलाई यहाँ बोलाउँछु

नेता हुन्न मात्रै भनेस्

तँलाई म उठी-उठी पाउँछु

(आन्द्रालोक, पृ.६२)

४.१८.४ लयविधान

यस कविताको लयविधान सरस र आकर्षक रहेको छ । कवितामा अन्तः र बाह्य दुवै तहबाट श्रुतिमधुर एवम् साङ्गीतिक लय सिर्जना भएको छ । कवितांशमा प्रयुक्त स्वर-व्यञ्जन वर्णको आवृत्ति तथा तिनका अनुप्रासबाट अन्तर्लय उत्पन्न भएको देखिन्छ, भने कवितापुञ्जको अन्त्यमा आएका शब्दावृत्ति-वर्णावृत्तिबाट अन्त्यानुप्रास लय निर्माण हुन पुगेको छ । मूलतः कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै दृष्टिले लय विशिष्ट बनेको देखिन्छ । खासगरी कवितांशको प्रारम्भमा आएका (न-न) वर्णबाट आद्योनुप्रास तथा मध्यमा आएका वर्णहरू (उठी-उठी) बाट मद्यानुप्रास तथा अन्त्यमा आएका शब्दावृत्तिबाट (आउँछु-बोलाउँछु-पाउँछु) अन्त्यानुप्रासीय श्रुतिमधुर लय झङ्कार सिर्जना भएको छ ।

४.१८.५ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, आकर्षक र बोधगम्य रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक स्रोतका भाषा चयन, सङ्क्षिप्त र सुगठित संरचनायुक्त भाषा, व्याकरणिक भाषा, चोटिलो र छोटो अभिव्यक्तिपूर्ण भाषा कवितामा प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी कवितामा भावसंवेद्य चेतनप्रवाह शैली, चित्रात्मक वा दृश्यात्मक शैली, व्यङ्ग्यात्मक शैलीको सशक्त र रोचक उपयोग गरिएको छ । अतः कविताको भाषाशैली विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

४.१८.६ कथनपद्धति

यस कविताको कथनपद्धति समाख्यानात्मक ढाँचामा रचिएको छ । कविले कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति शैलीको कथनपद्धतिको विशेष उपयोग गरेका छन् । प्रथम पुरुषीय दृष्टिविन्दु (म पात्र केन्द्री) मा कविताको व्याख्यान अभिव्यक्त भएको छ । नेताका श्रीमतीहरूले बोलेका कुराहरूलाई नै पात्र केन्द्री सम्बोधनात्मक शैलीको माध्यमबाट मिश्रित ढाँचाको समेत कथनपद्धति कवितामा आकर्षक ढङ्गबाट प्रस्तुत भएको छ । समग्रमा यस कविताको कथनपद्धति अप्रत्यक्ष शैलीबाट व्यक्त गरिएको छ ।

४.१८.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपालका राजनेता र तिनका श्रीमतीहरूका मानसिक सोचाइ र तिनका कार्यशैलीको सशक्त उद्घाटन गर्नुमा केन्द्रित रहेको छ । नेपालका राजनीतिक क्षेत्रमा देखिएका विकृति विसङ्गति, व्यभिचार, भोगविलास, भ्रष्ट र धोकेबाज

प्रवृत्तिमाथि व्यङ्ग्य गर्दै तिनका चरित्र सुधार गर्नु तथा आदर्श राजनीति संस्कारको निर्माण गर्नु यस कविताको मूलभूत उद्देश्य रहेको पाइन्छ ।

४.१८.८ शीर्षकीय सार्थकता

माथिको कविताको शीर्षक 'तँलाई म उठी उठी पाउँछु' विषयवस्तु, भाव र आख्यानशिल्प आदिका दृष्टिले सार्थक रहेको छ । कवितामा मूलतः अभिधा र प्रतीकात्मक दुवै कोणबाट अर्थ व्यञ्जित भएको छ । नेताहरूले आफ्ना सन्तान भविष्यमा नेता हुने सपना देख्ने र तिनलाई श्रीमतीहरूले पनि कुनै कष्ट नगरी पाउने, हुर्काउने र शिक्षा दिने तथा कमजोर तथा अशक्तलाई वास्ता नगर्ने नेपाली राजनीति संस्कारप्रति व्यङ्ग्य वाण प्रस्तुत गरिएको हुँदा दुवै कोणबाट कविताको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.१८.९ निष्कर्ष

समष्टिमा राजनीतिक, सामाजिक विषयवस्तु, भाव र आख्यानको सङ्गठित संरचना, व्यङ्ग्यात्मक तथा घुमाउरो भाव विधान, समाख्यानात्मक शैलीको कथनपद्धति, आकर्षक र विशिष्ट आनुप्रासीक लययोजना, सरल, शिष्ट र सम्प्रेष्य भाषाशैली, राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिको अन्त्य गर्ने उद्देश्य तथा प्रतीकात्मक अर्थक्षेपण गर्ने शीर्षक चयन गरिएको हुँदा यस कविता सार्थक, सफल र प्रभावकारी रहेको देखिन्छ ।

४.१९ 'भुँडी करायो' कविताको विश्लेषण

४.१९.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु भुँडीसँग सम्बन्धित रहेको छ । मानिसको शरीर संरचना र प्राण रक्षक भुँडीका विविध प्रकार, भुँडीका लागि गर्नुपर्ने विभिन्न कार्य, सङ्घर्ष, भुँडी भर्नकै निमित्त हुने गरेका बदमासी, कुकृत्य, भ्रष्टाचार, स्वार्थ, व्यभिचार, शोषण र सामन्ती राजनीतिक प्रवृत्तिहरू मूलतः यस कविताका विषयवस्तुगत पक्षहरू हुन् ।

४.१९.२ संरचना

भाव र आख्यानको सुगठित संरचना कवितामा पाइन्छ । आन्तरिक संरचना र बाह्य संरचना दुवैले कवितालाई सशक्त बनाएका छन् । कवितामा प्रयुक्त वर्ण आवृत्ति, अनुप्रास तथा तिनबाट उत्पन्न अन्तः साङ्गीतिक अन्तर्लय संरचना र कुशल भाव संरचना निर्माण भएको छ । त्यसैगरी बाह्य संरचनाका दृष्टिले हेर्दा पङ्क्तिपुञ्ज, श्लोक र आख्यानको

सन्तुलित संरचना रहेको छ । जसअन्तर्गत कवितामा जम्मा २७ पङ्क्तिपुञ्ज (पृ.६३-६५) को लघु संरचना, २ श्लोक तथा तिनको कसिलो आख्यानयुक्त संरचना रहेको छ ।

४.१९.३ भाषाविधान

प्रस्तुत कविताको भावविधान निकै व्यङ्ग्यात्मक रहेको छ । नेपालका राजनेता, धनीमानी, व्यापारी, सरकारी उच्च तहका कर्मचारीहरूका भ्रष्ट भुँडीहरूप्रति व्यङ्ग्यको तीखो झटारो हान्नु यस कविताको भाव बनेर आएको छ । सोभ्रा नेपाली जनता, निर्दोष र गरिब नेपालीहरू, निम्न वर्गीय मजदुर, कर्मचारीलाई शोषण गरी आफ्नो भुँडी भर्ने स्वार्थी बडे हाकिम, नेता, व्यापारीहरूको खराब प्रवृत्तिलाई कवितामा सशक्त रूपबाट व्यङ्ग्य गरिएको छ । मूलतः तल्ला तहका नेपालीहरूलाई ठगेर र शोषण गरेर आफ्नो मात्र भुँडी भर्ने, राम्रा र मीठा कुराहरू आफैँ मात्र खाने, खानेकुरामा कुनै कुरा नछोड्ने, खानाकै लागि बाँच्ने र आफ्ना भुँडी ठूलो भएकोमा गर्व गर्ने आडम्बरी नेपाली उच्च वर्गीय र राजनीतिक व्यक्तिहरूको वास्तविकता उजागर गरी तिनका प्रवृत्ति, सोचाई र व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउनुपर्छ भन्ने चेतनाप्रवाहमा विचार व्यक्त गर्नु यस कविताको मूलभाव रहेको देखिन्छ । उक्त भाव कवितामा यसरी अभिव्यक्त भएको छ :

पूर्व किल्ला, पश्चिम किल्ला
तालु अञ्चल, पैताला जिल्ला
दायाँ घेरो बढ्यो, बायाँ घेरो बढ्यो
मेरो मान्छे माथि
तेरो भुँडीको फेरो चढ्यो
भुँडी फुल्यो, अग्लियो
मान्छेले भुँडी बोक्न सकेन, पग्लियो

(आन्द्रोलोक, पृ.६२)

४.१९.४ कथनपद्धति

यस कविताको कथनपद्धति शिष्ट र आकर्षक शैलीको रहेको छ । कविले व्यङ्ग्य प्रस्तुत गर्ने सिलसिलामा मिश्रित ढाँचाको कथनपद्धति अवलम्बन गरेका छन् । कविवक्तृप्रौढोक्ति (म पात्र केन्द्री) तथा कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति (तँ/ऊ पात्र केन्द्री) उक्त ढाँचाको सरल, रोचक र प्रभावकारी शैलीको कथनपद्धति कवितामा पाइन्छ । खासगरी

कविले आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्ने क्रममा समाख्यानात्मक एवम् मिश्रित शैलीको कथन ढाँचा अपनाएका छन् ।

४.१९.५ लय विधान

प्रस्तुत कविताको लय विशिष्ट र श्रुतिमधुर रहेको छ । कवितामा अन्तः र बाह्य दुवै तहबाट लय सिर्जना भएको छ । अन्तर्लयका रूपमा कवितांशका स्वर-व्यञ्जन वर्णको आवृत्ति, अनुप्रास, योजना र तिनबाट उत्पन्न सङ्गीतको मीठो ध्वनि आएको छ । बाह्य लयका दृष्टिले हेर्दा कविताको श्लोक र अन्त्यमा आएका शब्द तथा वर्णका आवृत्ति/पुनरावृत्तिबाट लयगत विशिष्टता सिर्जना हुनु पुगेको छ । यसरी हेर्दा कवितांशको प्रारम्भमा आएका वर्ण आवृत्ति (मेरो-तेरो) बाट आद्योनुप्रासीय लय, बिचमा आएका आवृत्ति (किल्ला-किल्ला, बढ्यो-बढ्यो) बाट मध्यानुप्रासीय लय तथा अन्त्यमा दोहोरिएका शब्दहरू/वर्णहरू (किल्ला-जिल्ला, बढ्यो-चढ्यो, अगिल्यो-पगिल्यो) बाट अन्त्यानुप्रासीय साङ्गीतिक लय झङ्कार उत्पन्न भई कविता श्रुतिरम्य बनेको छ ।

४.१९.६ भाषाशैली

यस दृष्टिले हेर्दा कविताको भाषा सरल, शिष्ट र सङ्क्षिप्त रहेको छ भने शैली, छरितो, चोटिलो र प्रभावकारी रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूले युक्त मिश्रित भाषा, व्याकरणिक भाषा, व्याकरण विचलनयुक्त भाषा, सरल, छोटो, पद-पदावली स्तरका वाक्य संरचनाको भाषा, व्यङ्ग्य र हाँसो मिश्रित काव्यआलङ्कारिक भाषाको समुचित प्रयोग कवितामा गरिएको छ । त्यसैगरी शैली सन्दर्भबाट हेर्दा भने मिश्रित कथन शैली, दृश्य वा चित्रात्मक शैली, हास्य-व्यङ्ग्यमा आधारित शैली, घुमाउरो वा व्यञ्जनात्मक प्रस्तुति शैलीका साथै चेतनप्रवाह शैलीको शिष्ट प्रयोग रहेको छ ।

४.१९.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपाली राजनीति, उच्च तहका सरकारी कर्मचारी, धनी सम्पन्न उच्च वर्गीय व्यक्ति तथा व्यापारी, धनाढ्य वर्गका व्यक्तिहरूको विकृति र विसङ्गतमय जीवनशैली, प्रवृत्ति र कार्य व्यवहारको सत्यता प्रकट गर्नु, तिनका चारित्रिक तथा शैलीमा सुधार तथा दुष्प्रवृत्तिको अन्त्य गर्नु यस कविताको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । सबै नेपालीहरूले आफ्नो छाक टार्न पाउनुपर्छ । मीठो मसिनो सबैले खान पाउनुपर्छ, सबै

नेपालीलाई समान अधिकार र सुविधा प्रदान गर्नुपर्छ भन्ने आशय नै यस कविताको मूल उद्देश्य रहेको पाइन्छ ।

४.१९.८ शीर्षकीय सार्थकता

विषयवस्तु र भाव पक्ष भुँडीसँग सम्बन्धित रहेकोले यस कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ । खासगरी नेपाली राजनीतिज्ञ, उच्च तहका कर्मचारी, धनाढ्य, पुँजीपति, उद्योगपति, बडे हाकिम र सामन्त चरित्रको वास्तविकता उजागर गर्न सफल भएको हुँदा उक्त कविता अर्थपूर्ण बन्न पुगेको छ । कविताको अर्थ मूलतः अभिधाभन्दा व्यङ्ग्यात्मक वा प्रतीकात्मक रूपबाट व्यक्त भएकोले कविता चोटिलो, मार्मिक र प्रभावकारी समेत बनेको छ । अतः कविताको शीर्षक व्यञ्जनात्मक दृष्टिले सार्थक रहेको छ ।

४.१९.९ निष्कर्ष

समग्रमा राजनीतिक-वर्गीय चरित्र र तिनका वास्तविक प्रवृत्तिगत विषयवस्तु, भाव-आख्यान र विषयवस्तु सम्बद्ध सुगठित कविता संरचना, प्रतीकात्मक वा व्यङ्ग्यात्मक अर्थ ध्वनित भाव विधान, विविध आवृत्ति र आनुप्रासिक लय विधान, मिश्रित समाख्यानात्मक कथनशैली, हास्य-व्यङ्ग्य प्रथा चेतनप्रवाहमय, भाषाशैली, नराम्रा प्रवृत्तिको अन्त्य र सत् चरित्र निर्माणमा जोड दिने उद्देश्य, व्यञ्जनात्मक वा प्रतीकात्मक अर्थबाट संरचित शीर्षक चयन आदिका कोणबाट हेर्दा उक्त कविता सफल र प्रभावकारी रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

परिच्छेद पाँच

‘मान्छे बनौँ’ बालगीत सङ्ग्रह र केही फुटकर कविताको विश्लेषण

५.१ विषय परिचय

मान्छे बनौँ गीतसङ्ग्रह हास्यव्यङ्ग्य कवि तथा गीतकार अर्जुन पराजुलीको बाल गीति रचनाको संगालो हो । नेपाली साहित्यको विशेषगरी कविता विधामार्फत् स्थापित भई हास्यव्यङ्ग्य कविका रूपमा लोकप्रिय बन्न पुगेका पराजुलीले युवा जगत् र बुढाबुढी वर्गलाई मात्र नभई बालबालिकालाई समेत मनपर्ने सुन्दर एवम् श्रुतिमधुर गीतहरू रचना गरेका छन् । ती रचनाहरू मनोरञ्जनात्मक, उपदेश र नीति चेतनामूलक हुनुका साथै बौद्धिक तथा अशिक्षित वर्गका नेपाली बाबुआमालाई समेत बालबालिकाको सुन्दर भविष्य निर्माण कसरी गर्न सकिन्छ भनी चेतनाको ढोका खोली दिने उद्देश्य अनुरूप रचिएका पाइन्छन् । शोध विश्लेषणका निम्ति चयन गरिएको पराजुलीको ‘हामी केटाकेटीले’, ‘आफूले ला’का लुगा’, ‘कखगघ’, ‘गैरी गाउँले किसानका’, ‘नयाँ नेपाल’, ‘बन्दिन बन्दिन’, ‘कोखभित्रै’ सङ्कलित छन् । गीत विश्लेषणका तत्त्वहरू भाव, कल्पना, सङ्गीत, विम्ब तथा प्रतीक र भाषाको कोणबाट उल्लिखित गीतहरूलाई यसप्रकार क्रमशः विश्लेषण गर्न सकिन्छ (बराल, २०६० गीत : सिद्धान्त र इतिहास) ।

५.२ ‘मान्छे बनौँ’ गीतको विश्लेषण

५.२.१ भाव

गीतका विविध तत्त्वहरूमध्ये भाव एक प्रमुख तत्त्व हो । भावको अभावमा कुनै पनि गीतले उत्कृष्टता प्राप्त गर्न सक्दैन । पूर्व तथा पश्चिम दुवैतिर लामो समयदेखि भावलाई स्वीकारेको पाइन्छ । पूर्वमा आचार्य भरतले नाटकको मुख्य तत्त्व रसको चर्चा गर्ने सन्दर्भमा भावको संयोगबाट रसको निष्पत्ति हुने कुरा बताएका छन् । तत्पश्चात् दण्डी, अभिनव गुप्त, विश्वनाथ आदिले यसलाई अघि बढाए । उनीहरूले स्थायी भाव नौ प्रकार रहेको उल्लेख गरेका छन् ।

प्रस्तुत शोध विश्लेषणमा केन्द्रित मान्छे बनौँ गीतमा मूलतः वीर रसप्रधान उत्साह स्थायी भाव सिर्जना भएको छ । कलिला नानीहरूका बाबुआमाले आफ्ना छोराछोरीलाई भविष्यमा डाक्टर, इन्जिनियर, वकिल, न्यायाधीश जस्ता उच्च र विशिष्ट व्यक्ति बनाउने

सपनाहरू बुन्ने गर्छन् तर सन्तानलाई नैतिक संस्कार र व्यवहारिक ज्ञानहरू नदिने हिजोआजको भौतिक संस्कृतिमा चुर्लुम्म डुबेका बाबुआमाप्रति सूक्ष्म व्यङ्ग्य गरी चेतनधर्मी सन्देश दिने आशयबाट यस गीतको भाव प्रकट भएको छ । मानिसमा मानवीय गुण, सत्, ज्ञान, सर्वप्रथम मान्छे बन्नु पर्ने अर्थात् मानवीय संस्कारयुक्त गुणले सम्पन्न हुनुपर्ने विचार अधि सारिएको छ । नवजात सन्ततिलाई विशिष्ट व्यक्ति बनाउने दृढता बोकेको यस शीर्षक अनुरूप मानिस सत्गुणले युक्त हुनुपर्छ वा असल व्यक्ति बन्नुपर्छ भन्ने स्थायी उत्साह भाव भक्तिएको छ । उक्त भाव गीतमा यसरी व्यक्त भएको छ :

कसैले भन्छन् - 'तिमीहरू वकिल बन्नुपर्छ ।'

कसैले भन्छन् - 'तिमीहरू न्यायाधीश बन्नुपर्छ ।'

कसैले भन्छन् - 'तिमी यो बन्नुपर्छ । ऊ बन्नुपर्छ ।'

गुरुबा-गुरुआमाले भन्नुहुन्छ, 'विद्यार्थी हो ! तिमीहरू वैज्ञानिक बन्नुपर्छ ।'

तर उनीहरूलाई कसैले भनि दिँदैन - 'तिमीहरू डाक्टर, इन्जिनियर जे सुकै बने पनि त्यसभन्दा पहिले मान्छे बन्नुपर्छ ।' (मान्छे बनौं, पृ. ३)

प्रस्तुत गीति अंशले बालबालिकालाई आचरणयुक्त मान्छे बनाउनु पर्ने विचार एवम् उत्साह भाव व्यक्त गरेको छ ।

५.२.२ कल्पना

गीति रचनाको मूल प्रेरक तत्त्व नै कल्पना हो । पाश्चात्य साहित्यमा परिकल्पना (हाइपोथेसिस) तथा कल्पना (इमाजिनेशन) को नामबाट विकसित उक्त शब्द संस्कृतको तत्सम शब्दबाट बनेको पाइन्छ । अङ्ग्रेजीमा एरिस्टोटलबाट विकसित यस शब्दलाई विशेषतः काव्यकृतिमा प्रयोग गरिए तापनि नेपालीमा आएर यसले गीति साहित्यबाट लोकप्रियता हासिल गरेको छ । कुनै पनि गीत रचना गर्न कल्पना तत्त्वको आवश्यकता पर्दछ । साथै गीतले दिने सन्देश पनि गीतकारले कल्पना गरेको विषय र सम्बद्धमा अनुकूल हुनाले गीतमा कल्पना तत्त्व अपरिहार्य देखिन्छ । मान्छे बनौं शीर्षकको यस गीतमा पनि कल्पना तत्त्वको प्रचुर प्रयोग भएको पाइन्छ । रचनाकारले भौतिक ज्ञान विज्ञानको संस्कृतिबाट प्रभावित आजका मानिसहरू वास्तवमा मान्छे (मानवीय गुणयुक्त) बन्न सकेका छैनन् । मानव संरचना र भौतिक संस्कारले मात्र असल मानिस बन्न सकिँदैन । त्यसको निम्ति आध्यात्मिक संस्कारले युक्त गुणवान् मान्छे भएर वर्तमान युगका मानिस रहन

नसकेको तीतो सत्यता उद्धृत गर्दै डाक्टर, इन्जिनियर केवल पद, प्रतिष्ठा र सम्पत्तिका अनुयायी हुन्, वास्तविक मान्छे होइनन् । हामी जतिसुकै ठूलो व्यक्ति बने पनि सच्चा मान्छे भने बन्न नसकेको कल्पना यस गीतमा भएको पाइन्छ । साथै हिजोआजका अभिभावक, आफन्त, गुरुजन आदिले सन्तानलाई असल संस्कार र जीवनोपयोगी शिक्षा दिएर आदर्श मानव बनाउन सकिने तथा बनाउनु पर्ने उच्च कल्पना साँचेका छन् ।

५.२.३ सङ्गीत

गीतका लागि अनिवार्य रूपमा चाहिने तत्त्वमध्ये सङ्गीत पनि एक हो । गीतकारहरू आनन्ददायक रूपमा सिर्जना गर्न तथा अर्थलाई प्रभावकारी बनाउन सङ्गीतको प्रयोग गर्दछन् । यसले शब्दको प्रभावलाई उचाइ प्रदान गर्दछ र गीतको भावलाई अझ उजिल्लाएर प्रस्तुत गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । माथिको गीतमा सङ्गीतको कलात्मक उपयोग भएको देखिन्छ । गीतमा भाषिक सङ्गीत र वाद्ययन्त्रमूलक सङ्गीत गरी सङ्गीतका दुई प्रकार छन् । गीतमा प्रयुक्त पद पदावली तथा वर्णहरूको आवृत्तिका कारण उत्पन्न ध्वनिहरूको लयात्मकताका कारण भाषिक सङ्गीत सिर्जना हुन पुग्दछ । त्यस्तै गीतलाई श्रुतिमधुर, आकर्षक र भावपरक तुल्याउन कलाकारको समुपस्थितिमा वाद्यवादनको लयबद्ध तालबाट उत्पन्न सङ्गीत वाद्य सङ्गीत हो ।

प्रस्तुत गीतमा भाषिक सङ्गीत अर्थात् शब्द सङ्गीतको लयात्मक उपयोग भएको छ । वर्ण र शब्दका नियमित आवृत्ति (कसैले, भन्छन्, तिमी, तिमीहरू, बन्नुपर्छ) का कारण गीतमा अन्तः सङ्गीत सिर्जना हुन पुगेको छ । त्यसरी नै स्वर तथा व्यञ्जन वर्णका विभिन्न अनुप्रास योजनाले यस गीतमा लयात्मक सङ्गीत उत्पन्न भएको छ । अतः शाब्दिक तहबाटै पनि सिर्जित लय व्यवस्थाले विशिष्ट सङ्गीत सौन्दर्य निर्माण भएको देखिन्छ । यसले गर्दा गीतको भाव चेतना समेत प्रखर र गहन बन्न पुगेको छ ।

५.२.४ विम्ब र प्रतीक

विम्बको शाब्दिक अर्थ 'प्रतिच्छाया' हो । कुनै वस्तु, कार्य, भाव, विचार तथा संवेगमय मानसिक तस्वीरलाई प्रतिनिधित्व गर्ने भाषिक एकाइलाई विम्ब भनिन्छ । विम्बले भनाइलाई सादृश्यात्मक तुल्याई अमूर्त वस्तु तथा भावलाई मूर्त एवम् स्पष्ट पार्दछ । दृश्यात्मक, गन्ध सम्बन्धी, स्पर्शी, श्रव्यात्मक, स्वाद सम्बन्धित र गति सम्बन्धी गरी विम्ब ६ प्रकारका छन् । गीतमा विविध रूपबाट तिनको कलात्मक उपयोग भएको पाइन्छ । प्रस्तुत

गीतमा पनि विविध रूपबाट विम्ब उत्पन्न भएको छ । मान्छे, विद्यार्थी, डाक्टर, वकिल, इन्जिनियर, न्यायाधीश, प्राध्यापक, मन्त्री आदि दृश्य विम्बहरू गीतमा प्रयोग भई अर्थगत विशिष्टता र भाव संवेद्यता प्रकट गरेका छन् ।

त्यसैगरी यस गीतमा प्रतीक योजनाको पनि विशिष्ट संयोजन रहेको पाइन्छ । खास धारणा व्यक्त गर्ने विम्बको विशिष्ट रूपलाई प्रतीक भनिन्छ । प्रतीकले आफ्नो वास्तविक अर्थलाई अर्को वस्तुमा आरोपित गरी गीतको कुनै पङ्क्ति, अनुच्छेद वा पूरै गीतलाई नै ध्वन्यात्मक बनाइदिन्छ । प्रतीक परम्परित, वैयक्तिक, विश्वव्यापी, स्थानीय गरी चार प्रकारका छन् । प्रस्तुत गीतमा पनि विभिन्न तहबाट प्रतीक योजना निर्माण हुन पुगेको छ । 'मान्छे' (मानव गुण सम्पन्न असल प्राणीको प्रतीक) विश्वव्यापी प्रतीक, डाक्टर (धन, यश, पद प्रतिष्ठाको प्रतीक) वकिल, न्यायाधीश (न्याय र अन्यायको तराजुरूपी प्रतीक) प्राध्यापक (शिक्षा, ज्ञान र चेतनाको प्रतीक) जस्ता सार्वजनिक एवम् विश्वव्यापी प्रतीकको सुन्दर संयोजन रहेको छ । यसप्रकार विम्ब तथा प्रतीकका दृष्टिले गीत विशिष्ट र भावपूर्ण बन्न पुगेको छ ।

५.२.५ भाषा

गीत भाषाका माध्यमबाट प्रकट हुने कलात्मक अभिव्यक्ति हो । भाषा सुनेर नै स्रोता तथा पाठकले गीतको अर्थ बोध गर्दछन् । गीतमा कथ्य विषयको अभिव्यक्ति भाषाकै माध्यमद्वारा हुन्छ, र गीतलाई सङ्गीतमय बनाउन पनि भाषाकै स्वर तथा व्यञ्जन वर्णको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । गीतमा विम्ब-प्रतीकका सन्दर्भमा तथा शैलीका सन्दर्भमा भाषाको विशिष्ट प्रयोग गरिएको हुन्छ । भाषाविना गीतको कल्पना पनि गर्न सकिँदैन । गीतमा प्रयुक्त वर्ण तथा शब्द संयोजनले भाषाको वैशिष्ट्य निर्धारण गर्दछ । अतः भाषा गीतको अपरिहार्य तत्त्व मानिन्छ ।

गीतमा विभिन्न प्रकृतिका भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । ती यसप्रकार छन् : पदक्रममा विचलनयुक्त भाषा, लिङ्गमा विचलनयुक्त भाषा, वचनमा विचलनयुक्त भाषा, शब्दको स्वाभाविक रूपमा विचलनयुक्त भाषा, विशेषणको प्रयोगमा विचलन तथा नयाँ शब्द निर्माणका तहमा प्रयुक्त भाषा ।

प्रस्तुत मान्छे बनौं शीर्षकको गीतमा स्तरीय नेपाली भाषाको व्याकरण मुताविक भाषिक प्रयोग भएको छ । प्रत्यक्ष कथन शैलीको समुचित प्रयोग गीतमा भएको पाइन्छ ।

कर्ता, कर्म र क्रियाको क्रमिक संयोजनयुक्त भाषाले गर्दा गीत सरल, सरस, बोधगम्य, सम्प्रेष्य र भावप्रधान बन्न पुगेको छ ।

५.२.६ निष्कर्ष

यसरी गीति तत्त्वका आधारमा विश्लेषित उल्लिखित गीत भावका दृष्टिले उत्साह, कल्पनाका आधारमा विशिष्ट, सङ्गीतका कोणबाट अन्तःलय सङ्गीत अर्थात् शब्द सङ्गीत, विम्ब प्रतीक योजनाका रूपमा दृश्य विम्ब तथा विश्वव्यापी प्रतीक एवम् स्तरीय मानक नेपाली भाषा (व्याकरणिक भाषा) आदिका समग्र तहबाट हेर्दा **मान्छे बनौँ** गीत विषयवस्तु, भाव र सन्देशका दृष्टिले सफल र प्रभावकारी रहेको देखिन्छ ।

५.३ 'बा आमाले' गीतको विश्लेषण

५.३.१ भाव

गीतले दिने सन्देशलाई भाव भनिन्छ । बालबालिकाको मनोभावलाई समेट्ने यस गीतको भाव बालबालिकाहरूलाई ठूला मान्छे बनाउनुभन्दा असल मान्छे बनाउनु पर्छ भन्ने रहेको छ । बालबालिकाहरूको इच्छा, मनोभाव, रुचि र क्षमताअनुसार उनीहरूलाई शिक्षा दिनुपर्छ र त्यसैअनुरूप उनीहरूको भावी लक्ष्य निर्धारण गरिनु पर्ने विचार गीतमार्फत् अभिव्यक्त भएको छ । ठूला पद प्रतिष्ठा बोकेको व्यक्ति हुँदा राम्रो वा असल मान्छे नहुने कुरा गीतमा व्यक्त भएको पाइन्छ । धन सम्पत्ति र पद प्रतिष्ठामा चुर्लुम्म डुबेको आजको सभ्य र शिक्षित बनाउँदाहरू सहरिया नेपाली समाजको यथार्थ मनोभाव व्यक्त गरी बालबालिकालाई सत् मार्गमा हिँडाइ असल मान्छे बनाउनु नै श्रेयस्कर हुन्छ भन्ने सन्देश 'बा आमाले' गीतको मूल मर्म हो । उक्त भाव प्रकट गीति अंशको एक टुक्का यस्तो छ :

जागिर खाऊ भन्छन् कोही
कोही विदेश जाऊ भन्छन्
यसो उसो जो गर
पैसा कमाऊ पैसा भन्छन्
लोभ नगर भनेको
छैन सुनेको ! (मान्छे बनौँ, पृ. ४)

यसरी माथिको गीति टुक्कामा मानिसलाई असल मान्छे बन्नुभन्दा धनी र लोभी बन्न पुगेका नेपाली समाजको सचित्र भल्किएको छ ।

५.३.२ कल्पना

कल्पना गीत सिर्जनाको अपरिहार्य तत्त्व हो । कल्पनाविना गीतको रचना सम्भव हुँदैन । गीतकारले समग्र गीत आख्यानबाट दिन खोजेको सन्देश कल्पना तथ्यले निर्धारण गर्दछ ।

प्रस्तुत गीतमा हिजोआजका बाबुआमाले आफ्ना छोराछोरीको उज्ज्वल भविष्य बनाउनेतर्फ सोचेको तर असल र आदर्श व्यक्ति बनाउने कुरामा सोचन नसकेको वास्तविकता उजागर भएको छ । सहरी सभ्यता र धनाढ्य परिवारका अभिभावकहरूले आफ्ना छोराछोरीलाई डाक्टर, इन्जिनियर, चार्टर एकाउन्टेन्ट, नेताको पि.ए. (व्यक्तिगत सहयोगी) जागिर खाने, विदेश गएर धन कमाउने, घर बनाउने, मोटर गाडी चढ्ने, धेरै पढाउने सपना देखेको महत्त्वकाङ्क्षी कल्पना गीतमा व्यक्त भएको पाइन्छ । ती क्षणिक प्राप्तभन्दा जीवन्त रहने मानवीय गुणले युक्त असल मान्छे बन्नु धेरै वेश हुने विचार गीतको कल्पना तत्त्व ठानेर आएको छ । मूलतः बाबुआमाले आफ्ना सन्तानलाई ठूला मान्छे बनाउने सपना सोचे जस्तै असल मान्छे बनाउने कुरा बिसर्न नहुने कुराको कल्पना गरिएको छ ।

५.३.३ सङ्गीत

गीतको लयबद्ध साङ्गीतिक ऋङ्कार नै सङ्गीत हो । वर्ण र शब्दको समान वा समानान्तर आवृत्तिबाट गीतमा सङ्गीत सिर्जना हुन्छ । सङ्गीतले गीतलाई सुन्दा रोचक र आकर्षक बनाउँछ भने गीतको भावमा समेत निखरता ल्याउँछ । कथ्य गीतमा वाद्यवादनको माध्यमबाट सङ्गीत सिर्जना गरिएको हुन्छ भने लेख्य गीतमा शब्द वा भाषाको संयोजनबाट सङ्गीत निर्माण हुन पुग्दछ । प्रस्तुत गीतमा लेख्य तवरबाट भाषिक आवृत्ति र तिनका समध्वन्यात्मक पुनरावृत्तिका कारण सङ्गीत उत्पन्न हुन पुगेको छ ।

गीतमा प्रयुक्त खाऊ, जाऊ, कमाऊ जस्ता समानान्तर शब्द तथा कोही-कोही समान शब्द आवृत्तिका साथै अन्त्यानुप्रासीय शब्द 'भन्छन्'-'भन्छन्' (समान आवृत्ति) लगायत 'भनेको' 'सुनेको' (समध्वन्यात्मक) वर्ण आवृत्तिको अन्त्यानुप्रासीय लय सिर्जना हुन पुगी अन्तः सङ्गीत उत्पन्न भएको छ । यसरी गीतमा प्रयुक्त भाषाले सङ्गीत निर्माण भई गीत श्रुतिमधुर एवम् लयात्मक बनी गीत आकर्षक र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

५.३.४ विम्ब र प्रतीक

गीतको सन्दर्भमा विम्ब भन्नाले कथ्यमा प्रयोग भएको जीवनजगत् सम्बन्धी वस्तुको चित्र (मानसिक चित्र) हो । विम्ब विशेषतः लोकको जीवनका विविध घटना, वस्तुस्थिति, दृश्य, अनुभव अनुभूति आदिसँग सादृश्य बनेर भोक्ताको मस्तिष्कमा बस्दछ । अमूर्त कुरालाई मूर्त रूपबाट प्रस्तुत गरी विशिष्ट अर्थ (भाव) व्यक्त गर्नु विम्बको विशेषता हो ।

‘बा आमाले’ गीतमा पनि विविध पक्षबाट विम्ब प्रस्तुत गरिएको छ । दृश्य विम्बको रूपमा डाक्टर, इन्जिनियर, सि.ए., पि.ए., घर, मोटर, पैसा आएका छन् । त्यसैगरी ‘बा आमा’ मान्छे आदि शब्दहरू दृश्य विम्ब हुन् । यी सबै विम्बहरूले त्यस वस्तुको भाव र औचित्य झल्काएको छ ।

यसरी नै प्रतीकको सन्दर्भबाट हेर्दा विम्बको विशिष्ट रूपलाई प्रतीक भनेर चिनिन्छ । कुनै वस्तुलाई जनाउन चिन्ह वा छायाँलाई प्रतीक भनिन्छ । यिनीहरूलाई विविध घटना, वस्तुस्थिति, दृश्य, जगत्, जीवनसँग जोडेर हेर्न सकिन्छ । खासगरी प्रतीकहरू वैयक्तिक, विश्वव्यापी, स्थानीय र परम्परित रूपबाट व्यक्त भएका हुन्छन् । यस गीतमा प्रयुक्त प्रतीकहरू पनि विविध रूपबाट व्यक्त भएका छन् । विश्वव्यापी प्रतीक (बा-आमा, छोराछोरी, डाक्टर, इन्जिनियर, सि.ए., पि.ए.मान्छे, पैसा, मोटर, घर), स्थानीय प्रतीक (जागिर, विदेश, ठूलो मान्छे) को सुन्दर प्रयोगले गीतको भाव चोटिलो र सङ्क्षिप्त बन्न पुगेको छ । अतः विम्ब प्रतीकको उचित संयोजनबाट उक्त गीत विशिष्ट बनेको छ ।

५.३.५ भाषा

गीतको भाव वा सन्देश सम्प्रेष्यको सशक्त र अनिवार्य तत्त्व भाषा हो । भाषाविना रचनाकारले वा गीतकारले भन्न खोजेको कुरा पाठक/दर्शक समक्ष प्रस्तुत गर्न सकिन्न । अतः गीतको भाषा सरल, सङ्क्षिप्त, चोटिलो, आकर्षक र प्रभावकारी हुनु आवश्यक मानिन्छ । गीतमा प्रयुक्त भाषा लयात्मक एवम् रागात्मक अर्थपूर्ण, स्पष्ट र शुद्ध हुनुपर्दछ । अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना तिनै तहबाट गीतको भाव व्यक्त भएको हुन्छ । सामान्यतः स्तरीय भाषा वा मानक नेपाली व्याकरणिक प्रयोग गीतमा उपयुक्त मानिन्छ । विशेषगरी गीतमा पदक्रम, लिङ्ग, वचन, शब्दको स्वाभाविकता, विशेषण, नयाँ शब्द निर्माणका दृष्टिले विचलनयुक्त भाषाको उपयोग भएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत गीतमा पनि भाषिक विचलनको स्थिति पाइन्छ । पदक्रम विचलनयुक्त भाषा (मान्छे बन भनेको, छैन सुनेको), लिङ्गमा विचलन (जागिर खाऊ, विदेश जाऊ, पैसा कमाऊ, लोभ नगर) नयाँ शब्द निर्माणमा विचलन (चोखै बस्नु) युक्त आदि भाषाको स्वाभाविक प्रयोग भएको छ । यसरी विविध भाषिक प्रयोगबाट गीत सम्प्रेष्य, लयात्मक, आकर्षक एवम् भाव संवेद्य बन्न पुगेको छ ।

५.३.६ निष्कर्ष

यसप्रकार माथि विश्लेषित प्रस्तुत गीतमा गीति तत्त्वहरू भाव, कल्पना, सङ्गीत, विम्ब र प्रतीक तथा भाषाको सुन्दर संयोजन भएको छ । भावका दृष्टिले हेर्दा शान्त रसको शान्त स्थायी भाव, कल्पनाका आधारमा उच्च महत्त्वकाङ्क्षी कल्पना (डाक्टर, इन्जिनियर बनाउने सपना), समान र समध्वन्यात्मक वर्ण/शब्दको आवृत्तिमूलक भाषा निर्मित अन्तःलय वा सङ्गीत, दृश्यविम्ब तथा विश्वव्यापी प्रतीकको उचित संयोजन तथा सहज, स्वाभाविक तथा पदक्रम विचलनयुक्त सङ्क्षिप्त र चोटिलो भाषा प्रयोगले 'बा आमाले' गीत विषयवस्तु र भाव सम्बद्ध रहेको छ । यसले गर्दा गीत भावप्रधान, प्रभावकारी र सफल बन्न पुगेको छ ।

५.४ 'हामी केटाकेटीले' गीतको विश्लेषण

५.४.१ भाव

गीतको कथ्य वा मूल विचार नै भाव हो । समग्र गीतबाट पाठक वा श्रोता वर्गमा पर्ने असरलाई भाव भनिन्छ । गीतको भाव भन्नु नै त्यसले दिने सन्देश हो । गीतबाट व्यक्त यी सन्देश सम्प्रेष्य, बोधगम्य र प्रभावकारी हुनु आवश्यक मानिन्छ । मूलतः श्रोता वा पाठकलाई सकारात्मक सन्देश प्रदान गर्नु गीतको भाव रहेको पाइन्छ ।

प्रस्तुत 'हामी केटाकेटी' गीतको भाव बालबालिकाले नैसर्गिक अधिकार, स्वतन्त्रता, रुचि, मनोभाव, आकाङ्क्षा, इच्छा, आवश्यकता, स्तर र क्षमता/कुशलताको निर्बाध उपयोग गर्न पाउनुपर्छ भन्ने विचारमा केन्द्रित रहेको छ । बालबालिका जन्मँदै स्वतन्त्र हुन्छन् र तिनलाई उनीहरूकै चाहना, रुचि अनुरूपका वातावरण अभिभावक, समाज र सम्बद्ध परिवारले उपलब्ध गराउनुपर्छ भन्ने रहेको छ । हिजोआजको धनाढ्य, उच्च वर्ग र सहरी सभ्यतामा हुर्किएका बालबालिकाहरूले स्वतन्त्र रूपबाट जीवनयापन गर्न नपाएको, उनीहरूलाई जबर्जस्ती, शारीरिक र मानसिक दबावहरूमा सीमित तुल्याइएको, क्षमता, स्तर

र मनोभावना विपरीत अध्ययन, संस्कार, घरायसी श्रम र जिम्मेवारी बोकाइएको कुरालाई गीतमा उजागर गरिएको छ । बालबालिकाको स्वभाव चञ्चल, जिज्ञासु, एकोहोरो, घमण्डी र जिद्दीवाल हुन्छ । ती कुरालाई अभिभावकले बुझेर उनीहरूलाई माया, ममता, स्वतन्त्रता, आधारभूत बालअधिकार, संस्कार र शिक्षा दिई भविष्य निर्माणको मार्गमा हिँडाउनु आजका जिम्मेवार र सरोकार पक्षको कर्तव्य र दायित्व हो भन्ने सन्देश यस गीतबाट व्यक्त भएको छ ।

विशेषतः केटाकेटीको मनोभाव, क्षमता र स्तर अनुरूप उनीहरूलाई सिकाइको उचित वातावरण प्रदान गर्दै भोलिको लक्ष्य केन्द्रित बनाउनुपर्छ भन्नु नै यस गीतको भावभूमि रहेको पाइन्छ । उक्त कुरा गीतमा यसरी व्यक्त भएको छ :

हामी केटाकेटीले
चकचक नगरे के गर्ने ?
अहिले गर्ने चकचक हो
पछि गरौंला जे गर्ने । (मान्छे बनौं, पृ.६)

यसरी माथिको गीति अंश मार्फत् बालबालिकाको मनोभाव, इच्छा, चाहना, स्वतन्त्रता र बालअधिकारको स्वर प्रकट गरिएको छ । यही नै यस गीतको भाव रहेको पाइन्छ ।

५.४.२ कल्पना

कल्पना गीत रचनाको प्रमुख र अनिवार्य तत्त्व हो । जसको कारणबाट मात्र कुनै भावप्रधान मीठो गीतको रचना हुन सक्दछ । गीतकारले गीत रचना गर्नको निमित्त छनोट गर्ने विषयवस्तु, सम्बद्ध परिवेश (समाज/क्षेत्र), गीतले दिने सन्देश, गीतमा आवश्यक लय/सङ्गीत, भाषा, विम्ब प्रतीक योजना आदिको कलात्मक संयोजनको व्यवस्थित र सङ्गठित वस्तुविन्यास गीतकारको कल्पना शक्तिबाट योजना गरिएको हुन्छ । तसर्थ गीतमा यस्को अपरिहार्य भूमिका रहेको देखिन्छ ।

‘हामी केटाकेटीले’ शीर्षकको प्रस्तुत गीतमा पनि कल्पना तत्त्वको कुशल प्रयोग भएको पाइन्छ । आजका निर्दोष, निच्छल, सुन्दर बालबालिका नै भोलिका देशका कर्णधार वा राष्ट्र निर्माता बन्न सक्दछन् । तसर्थ उनीहरूको नैसर्गिक स्वतन्त्रता, बाल अधिकार, मनोभावना, सिर्जनशीलता र बौद्धिकतामा सहयोग पुऱ्याई बाल प्रतिभालाई फुलाउने

फलाउने उचित अवसर अभिभावक एवम् परिवारले उपलब्ध गराउनु हरेक जिम्मेवार पक्षहरूको दायित्व हो भन्ने विचारबाट यस गीतको कल्पना निर्माण भएको छ । केटाकेटीको मनोभावना र चाहनाअनुसार उनीहरूलाई खेल, मनोरञ्जन दिएर लक्ष्य केन्द्रित गराउनु पर्दछ । भय, दबाव र बन्धनमा बसेर बालबालिकाले आफ्नो सुन्दर भविष्यको रेखा कोर्ने सक्दैनन् भन्ने निचोड नै यस गीतको दूरदर्शी कल्पना रहेको देखिन्छ ।

५.४.३ सङ्गीत

सङ्गीत गीतको प्रभावपरक अपरिहार्य तत्त्व हो । गीतमा प्रयुक्त भाषाको लयबद्ध गुञ्जनबाट निस्कने आकर्षक आह्लादित झङ्कार नै सङ्गीत हो । सङ्गीतविनाको गीत मृत मानिन्छ । श्रोता र पाठकलाई गीतको भाव वा सन्देशतर्फ डोच्याउने मूल तत्त्व नै सङ्गीत हो । भाषामा प्रयुक्त समान वा समानान्तर वर्ण/शब्दको आवृत्तिबाट सङ्गीत सिर्जना हुन्छ, त्यो भाषिक वा शब्द सङ्गीत हो भने वाद्यवादनका माध्यमबाट निस्कने सुमधुर साङ्गीतिक धुन वाद्य सङ्गीत हो । यी दुवै सङ्गीत गीतमा सुन्दर ढङ्गमा प्रयोग गरिएको हुन्छ । प्रायः मौखिक गीतमा वाद्यवादनको समुचित प्रबन्ध गराई गीतलाई आकर्षक र प्रभावकारी बनाउने गरिन्छ । तर लिखित गीतमा शब्द संयोजन, विम्ब-प्रतीक, अलङ्कार, उखान, टुक्का, दृष्टान्त, उपमा आदिले युक्त शब्द संयोजनबाट सङ्गीत वा लय निर्माण गरिएको पाइन्छ । यी दुवैको उद्देश्य गीतलाई रोचक बनाई खास सन्देश श्रोता/पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्नु रहेको हुन्छ ।

यस गीतमा लेख्य वा शाब्दिक संयोजनबाट सङ्गीत उत्पन्न हुन पुगेको छ । समान किसिमका शब्द आवृत्ति (गर्ने- गर्ने, भन्छौ-भन्छौ, देऊ-देऊ) तथा समध्वन्यात्मक शब्दावृत्ति (के-जे, केटाकेटीले-अहिले, गरिखान्छ-जान्छ, पढाउनु-नलाउनु, भैगयो-गैगयो, देखाउँछौं-आउँछौं) ले गीतमा अन्तः सङ्गीत अर्थात् सहज एवम् स्वाभाविक रूपमा शब्द सङ्गीत निर्माण भएको छ । जसले गर्दा गीत सुन्दा लयात्मक, आकर्षक, मिठासयुक्त र रसिक बनी भावसंवेद्य वा सन्देशप्रद बन्न पुगेको छ ।

५.४.४ विम्ब र प्रतीक

गीतमा प्रयुक्त विविध तत्त्वमध्ये विम्ब प्रतीक पनि महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । गीत मूलतः भाषिक अभिव्यक्तिको माध्यमबाट प्रकट भई श्रोता/पाठकको मनमस्तिष्कमा अमिट रूपमा बस्ने छाप भएको हुँदा विम्ब र प्रतीकजन्य भाषाको विशेष भूमिका रहन्छ । गीतकारले दिन

खोजेको गीतको सन्देशलाई घुमाउरो एवम् व्यञ्जनात्मक तवरले प्रस्तुत गर्नु विम्ब प्रतीकको विशेषता हो । गीतलाई आकर्षक र प्रभावकारी तुल्याउन यसको ठूलो भूमिका रहेको हुन्छ । यसले भन्न खोजेको कुरालाई सिधै नभनी व्यङ्ग्य र आलङ्कारी शैलीमा व्यक्त गर्दछ ।

प्रस्तुत गीतमा पनि विम्ब-प्रतीकको समुचित उपयोग गरिएको पाइन्छ । जीवन जगत्का विविध पक्षबाट यसमा विम्ब योजना गरिएको छ । यहाँ दृश्य विम्ब (केटाकेटी, चकचक गर्नु, नमस्ते गर्नु), स्पर्शसम्बन्धी (माया, स्नेह, निधारमा नाउँ लेख्नु), गति सम्बन्धी (पखेटा दिनु, चन्द्रमा उड्नु), श्रव्य विम्ब (बाबु आमाले केटाकेटीलाई हप्काउनु, घोकेर पढ् भन्नु, ठूलालाई नमस्ते गर्न अहाराउनु) आदि विम्बको सुन्दर प्रयोग गरिएको छ । यसले गीतको भावलाई तिखर बनाएको छ ।

त्यसैगरी यस गीतमा प्रतीकहरूको पनि कलात्मक उपयोग भएको देखिन्छ । जीवनजगत्का थुप्रै दृश्य-भोगाइलाई प्रतीकको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । विश्वव्यापी प्रतीक (केटाकेटीको चकचके प्रवृत्ति), परम्परित प्रतीक (नमस्ते गराउनु, हप्काउनु), स्थानीय प्रतीक (घोकेर पढ्न लगाउनु) आदि प्रतीकले गीतको सन्देश प्रभावकारी, आकर्षक र जीवन्त तुल्याएको छ । यसरी विम्ब-प्रतीक व्यवस्थाले प्रस्तुत गीतको भाव गहन, संवेद्य र सशक्त बन्न पुगेको छ ।

५.४.५ भाषा

गीतलाई आकर्षक रूपमा प्रस्तुत गरी श्रोता वा पाठकमा त्यसको सन्देश प्रदान गर्न भाषा अपरिहार्य मानिन्छ । भाषाविना गीतको रचना र सम्प्रेषण असम्भव हुन्छन् । अतः गीतमा प्रयुक्त भाषा सरल, शिष्ट, सरस, श्रुतिमधुर, सङ्क्षिप्त र चोटिलो हुनु सान्दर्भिक ठहर्छ । जसका कारण गीतको प्रभाव सशक्त एवम् जीवन्त बन्दछ ।

‘हामी केटाकेटीले’ नामक प्रस्तुत गीतमा पनि भाषाको कलात्मक उपयोग भएको पाइन्छ । व्याकरणिकयुक्त भाषा, पदक्रम विचलनयुक्त भाषा, विम्ब-प्रतीकजन्य भाषा आदिको मिश्रित संयोजनले गीतको कथ्यमा रौनकता थपेको छ । यसैगरी अन्त्यानुप्रासीय लययुक्त भाषा र विविध स्वर व्यञ्जनको आवृत्तिबाट उत्पन्न अन्तःलययुक्त भाषाले गीतको भावमा सघनता ल्याएको छ । व्याकरणिक पदक्रमयुक्त भाषाको अन्त्यानुप्रास लययुक्त भाषा ‘बा आमा ! हामीलाई पखेटा देऊ उडेर हामी देखाउँछौं, चन्द्रमाको निधारमा हाम्रो नाम लेखी आउँछौं’ को सुन्दर प्रयोग गरिएको छ । पदक्रम विचलन ‘हामी केटाकेटीले चकचक नगरे

के गर्ने ? अहिले गर्ने चकचक हो पछि गरौंला जे गर्ने' युक्त भाषा तथा लिङ्ग विचलनयुक्त भाषा - 'बा आमा ! हामीलाई पखेटा देऊ' आदि भाषाको समुचित प्रयोग गीतमा भएको पाइन्छ । यसरी भाषाको विशिष्ट प्रयोगले गर्दा गीत लयात्मक र श्रुतिमधुर हुन पुगी भाव प्रधान बन्न पुगेको छ ।

५.४.६ निष्कर्ष

'हामी केटाकेटीले' नामक शीर्षकमा आधारित प्रस्तुत गीतमा बालबालिकाको स्वतन्त्र, मौलिकता, बाल इच्छा, बाल अवसर, माया, प्रेरणा र तिनको भविष्यको लक्ष्य निर्दिष्ट सिर्जनशील चिन्तन र प्रतिभाको प्रष्फुटन गरिएको छ । बालबालिका देशका निर्माता हुन्, कर्णधार हुन्, खम्बा हुन् भन्ने भाव यहाँ व्यक्त भएको छ । बालमनोविज्ञान बुझेर उनीहरूको सुन्दर भविष्य निर्माणमा बाबुआमाले ममतामयी अवसर प्रदान गर्नु यस गीतको सन्देश रहेको छ । यसरी भावप्रधान विषयवस्तु, उच्च साहसिक दुरगामी कल्पना, अन्तः र अन्त्यानुप्रासीय लययुक्त सङ्गीत योजना, विम्ब-प्रतीकको विशिष्ट प्रयोग (चन्द्रमा, पखेटा), व्याकरणिक, विचलनयुक्त एवम् आलङ्कारिक भाषा योजनाले गीत रोचक, प्रभावकारी र सार्थक बनेको छ ।

५.५ 'आफूले ला'का लुगा' गीतको विश्लेषण

५.५.१ भाव

गीतको केन्द्रीय कथ्य वा त्यसले दिने सन्देश नै भाव हो । यो गीतको अनिवार्य तत्त्व हो । कुनै गीत रचनाको निश्चित उद्देश्य वा विचार हुन्छ, जसले श्रोता एवम् पाठकमा खास प्रभाव पार्दछ । भावविनाको गीत अर्थहीन र मूल्यहीन हुन्छ ।

'आफूले ला'का लुगा' गीतको विषयवस्तु व्यक्तिगत भेषभूषासँग सम्बन्धित छ । खासगरी मानवीय व्यक्तित्व प्रदर्शन गर्ने, मानिसको आधारभूत आवश्यकता अन्तर्गत पर्ने यस गीतको भाव व्यङ्ग्यप्रधान रहेको छ । परम्परादेखि हैकमवादी संस्कारमा हुर्कदै आएको नेपाली पुरुषवादी शासन सत्ताप्रति व्यङ्ग्य प्रस्तुत गर्नु उक्त गीतको भाव रहेको देखिन्छ । महिलालाई कजाएर नारी शोषण गर्ने पुरुषको अल्ल्छीपन, हेपाहा प्रवृत्ति, सामन्त र शासकीय चरित्रको खुलस्त चित्रण गर्दै उनीहरूले गर्ने ठूला, चिल्ला र गुलिया कुरा आज कसैले पत्याउन छोडिसकेका छन् । यिनै प्रवृत्तिका कारण आफ्ना काम कहिल्यै आफू नगर्ने, लगाएको कपडा समेत अरुलाई धुन लगाउने परनिर्भर, अल्ल्छी र कर्तव्यहीन आजका

पुरुषवादी नेपाली संस्कारको आलोचना गर्दै तिनका कर्तव्य, जिम्मेवारी, समाज र राष्ट्र निर्माणको दायित्व बोध गराउनु यस गीतको भाव रहेको पाइन्छ ।

मूलतः देश विकास गर्छु भनी हिँड्ने आजका राजनीतिक व्यक्तिहरूप्रति लक्षित यस गीतको भाव गीतमार्फत यसरी व्यक्त भएको छ :

केटाकेटीलाई तपाईं भन्न नसक्नेले

पकाएको खाना पस्की खान नसक्नेले

देश बनाउँछु भन्छु रसले

पत्याइदिने कसले ... कसले ... कसले ?

यसरी अरुलाई सम्मान गर्न नजान्ने अरुबाट सम्मान खोज्ने अनि गुलिया भाषण गरेर जनतालाई ढाँटी आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्दछन् भन्ने हिजोआजका नेपाली नेताकर्मिप्रति तीखो व्यङ्ग्य गरी तिनका कार्य शैली र चरित्रमा सुधार ल्याउनु यस गीतको भावभूमि रहेको पाइन्छ ।

५.५.२ कल्पना

‘कल्पना’ गीतको एक अनिवार्य तत्त्व हो । गीत रचना गर्नुका उद्देश्य वा भाव, विषयवस्तु, सङ्गीत र भाषा आदि गीतकारले कल्पनाद्वारा नै योजन गरेको हुन्छ । कल्पनाले गीतको भाव (सन्देश) लाई मूर्त र जीवन्त तुल्याउँछ ।

यस गीतमा पनि कल्पना तत्त्वको प्रबल र कलात्मक उपयोग गरिएको छ । आफूले लगाएका कपडा धुन नसक्ने आजका नेपाली पुरुषहरू विशेषतः राजनेता, कर्मचारी, मन्त्रीहरूले देशलाई सुन्दर, सम्पन्न र गरिमामय बनाउने कुराको कल्पना यहाँ गरिएको छ । वास्तवमा आफ्नो घर/परिवारमा समय दिन नसक्ने, घर गाउँ नै बनाउन नसक्ने नेताले देश विकासको मीठो कल्पना गर्दै आफ्नो जीवन व्यतीत गर्ने गरेको तीतो यथार्थलाई रचनाकारको कल्पनाबाट बाहिर प्रष्फुटन गरिएको छ । यस गीतमा पुरुषका कमजोरी, अलक्ष्मीपन, शोषण प्रवृत्ति, आडम्बरी प्रवृत्ति, भूटा र भ्रमात्मक व्यवहारको सूक्ष्म विश्लेषण गरी यथार्थ रूपमा देखाउने उच्च कल्पना गरिएको छ ।

५.५.३ सङ्गीत

गीतलाई आकर्षक र प्रभावकारी तुल्याउन सङ्गीतको भूमिका महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । गीतको सन्देश जीवन्त तुल्याउन, श्रोता/पाठकलाई आकर्षित गर्न, गीतलाई श्रुतिमधुर र

लयबद्ध बनाउन सङ्गीत अपरिहार्य हुन्छ । गीतमा अन्तः सङ्गीत र बाह्य सङ्गीत गरी दुई किसिमका सङ्गीत रहेका हुन्छन् । भाषाको नियमित आवृत्ति, अनुप्रास योजना, समध्वन्यात्मकताका कारण भाषिक सङ्गीत उत्पन्न हुन्छ । त्यसैगरी कृत्रिम वा यान्त्रिक तवरबाट विविध कलाकार र वाद्यवादनको माध्यमबाट सिर्जित वाद्य सङ्गीत हो । यी दुवै सङ्गीत गीतमा सान्दर्भिक देखिन्छ ।

प्रस्तुत गीतमा भाषिक सङ्गीतको सुन्दर प्रयोग भएको पाइन्छ । गीतमा प्रायः अन्त्यमा आएका समान वर्णावृत्ति (आफैँ-आफैँ, नसक्नेले-नसक्नेले), समध्वन्यात्मक वर्णहरू (वीर-शिर, भुरा-कुरा, पालिस-मालिस, रसले-कसले) तथा स्वर एवम् व्यञ्जन वर्णको अन्तः आवृत्तिले गीतमा भाषिक सङ्गीत सिर्जना भएको छ । उक्त गीत लेख्य लिपिमा भएको हुँदा अन्तः सङ्गीत लयबाट पनि सङ्गीत निर्माण भई रोचक र प्रभावपरक बन्न पुगेको छ ।

५.५.४ विम्ब-प्रतीक

अमूर्त वस्तुलाई मूर्त वा दृश्य रूपमा बुझाउन प्रयोग गरिने अलङ्कार विशेष विम्ब हो । त्यसैगरी विम्बकै विशिष्ट रूप प्रतीक हो । विम्ब मानसिक तस्वीरका रूपमा देखिन्छ भने प्रतीक त्यस वस्तुको छायाँ चित्रको रूपमा उपस्थित हुन्छ । गीतमा भाषिक अभिव्यक्तिको क्रममा विम्ब-प्रतीकको व्यवस्थापन गरिएको पाइन्छ । यसले गीतको भाव वा सन्देशलाई सरल, सङ्क्षिप्त र तिखर शैलीमा व्यक्त गर्दछ ।

माथिको गीतमा पनि विम्ब-प्रतीकको कलात्मक उपयोग भएको पाइन्छ । यहाँ लुगा, भाँडा, भुरा, छोराछोरी, आदि विम्बको कुशल संयोजन गरिएको छ । सामान्यतः गीतमा श्रव्य विम्ब (ठूला कुरा गर्नु, देश बनाउँछु भन्नु) स्पर्श सम्बन्धी विम्ब (लुगा धुनु, जुत्तामा पालिस लगाउनु)को समुचित प्रयोग भएको छ । प्रतीकको दृष्टिले हेर्दा परम्परित प्रतीक (पुरुषले लुगाफाटो नधुनु, भाँडा नमाऊनु, जुत्तामा पालिस नलगाउनु) तथा वैयक्तिक प्रतीकका साथै विश्वव्यापी प्रतीक योजनले यस गीतको भाव गहन र व्यङ्ग्यप्रधान बन्न पुगेको छ ।

५.५.५ भाषा

भाषा गीतको भाव सम्प्रेषणको अनिवार्य तत्त्व मानिन्छ । रचनाकारको मनोविम्बको प्रस्तुतिको सशक्त र सार्थक माध्यम नै भाषा हो । भाषाविना विचारको आदान-प्रदान हुन सक्दैन भने गीतको सन्देश पनि व्यक्त हुन सक्दैन । तसर्थ भाषा गीतमा महत्त्वपूर्ण तत्त्व बनेर आएको देखिन्छ ।

माथि विश्लेषित गीतमा पनि भाषाको सुन्दर प्रयोग गरिएको पाइन्छ । नेपालीमा प्रयुक्त कथ्य भाषा (भुरा), स्तरीय कोशीय वा व्याकरणिक भाषा (वीर, शिर), पदक्रम विचलन युक्त भाषा (केटाकेटीलाई तपाईं भन्न नसक्नेले) स्वभाविक विचलन युक्त भाषा (भुरा ... भुरा ... भुरा), कर्ता लोपोन्मुख भाषा, आनुप्रासिक भाषा (अन्त्यानुप्रासीय कसले-रसले, वीर-शिर, भुरा-कुरा) को समुचित प्रयोग यस गीतमा विचलनयुक्त आदि भाषिक प्रयोगका कारण गीतको भाषा बोधगम्य र सार्थक बन्न पुगेको छ ।

५.५.६ निष्कर्ष

‘आफूले ला’का लुगा’ शीर्षकमा आधारित विश्लेषित गीत भेषभूषा र व्यक्तित्वका साधनमा आधारित मानव उपयोगी विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेको छ । अर्काले धोइपखाली सुकिलो बनाएको लुगा लगाएर राम्रो बन्ने पुरुषवृत्ति राजनीतिमा पनि घुसेको छ । देश निर्माणको सुनौला सपना देखाएर आफ्नो घर-भवन, कलेज, अफिस निर्माण गर्ने आजका राजनेताको चरित्र उद्घाटन गर्नु र दृष्टवृत्तिको सुधार तथा अन्त्यमा जोड दिनु यस गीतको सार रहेको स्पष्ट हुन्छ । अतः व्यावहारिक विषयवस्तु, वैयक्तिक कमजोरी सुधार गर्ने सन्देश (भाव), देशलाई समृद्ध र जनतालाई सम्पन्न बनाउने उच्च कल्पना, अन्तः लयात्मक सङ्गीत विम्ब-प्रतीक संयोजन (दृश्य-परम्परित, विश्वव्यापी) तथा व्याकरणिक तथा विचलन युक्त र कथ्य स्तरको भाषा योजन आदिका कारणले प्रस्तुत गीत सफल, प्रभावकारी र सन्देशमूलक बनेको देखिन्छ ।

५.६ ‘कखगघ’ गीतको विश्लेषण

५.६.१ भाव

प्रस्तुत गीतको विषयवस्तु शैक्षिक संस्कारसँग सम्बन्धित रहेको छ । बालबालिकाले शिक्षा आर्जन गर्ने क्रममा सर्वप्रथम सिक्ने ‘कखगघ’ सम्बन्धी अक्षरात्मक धारणाको मूल्य र महत्त्वको बारेमा यस गीतमा स्पष्ट पारिएको छ । बालबालिकाको कलिलो उमेर खेल र मनोरञ्जनमा बित्दछ । यिनैका माध्यमबाट उनीहरूलाई सिकाइ गर्दा सिकाइ रोचक, मनोरञ्जनात्मक र प्रभावकारी हुन्छ । शिक्षकले स्वतन्त्र ढङ्गमा बालबालिकालाई सिक्ने स्वतः अन्तः प्रेरणा प्रदान गर्नुपर्दछ । बालमनोवैज्ञानिक विधि र पद्धतिमा गरिएको सिकाइ दिगो र प्रभावकारी बन्दछ भन्ने विचार यस गीतको मूल भाव बनेर आएको छ । उक्त भावमा आधारित गीतको एक अंश यस्तो छ :

क ख ग घ ए बी सी !
मसँग धेरै नजिस्की !
बाङ्गो पारेर लेखिन्छु
गोलो घेराले छेकिन्छु
अनि तैले थाहा पाउलास्
म जस्तो साथी कहाँ पाउँलास् ? (मान्छे बनौं, पृ.१०)

यसरी माथिका गीति शैलीमा बालबालिकाले सिकाइ गर्दा सरल, छिटो, सङ्क्षिप्त र रमाइलो ढङ्गमा बुझ्ने हुँदा उनीहरूका अक्षर ज्ञानको धारणा सजिलै बस्दछ भन्ने सार उक्त गीति अंशबाट स्पष्ट हुन्छ ।

५.६.२ कल्पना

हरेक व्यक्तिको अन्तर्करणमा कल्पना तत्त्व नैसर्गिक रूपमा रहन्छ । उचित समय, अवस्था र वातावरण पाएपछि त्यसले ठोस रूपमा विचार ग्रहण गर्दछ । कल्पना तत्त्व प्रबल हुँदै जाँदा तिनै कुराबाट यथार्थ धरातलमा पुग्न सकिन्छ । यसरी व्यक्त र अव्यक्त रूपबाट कल्पना मानव मस्तिष्कमा रहन्छ । साहित्य सिर्जना मूलतः सिर्जना, प्रतिभाद्वारा व्यक्त हुने हुँदा यो कल्पनाबाट भिन्न हुन सक्दैन । अतः साहित्यका हर विधामा यसको उपयोग अपरिहार्य मानिन्छ ।

गीतका सन्दर्भमा कल्पना अपरिहार्य ठहर्छ । कल्पनाबाट नै कुनै पनि गीतको सिर्जना हुन्छ र गीतकारले कल्पना गरेको आधारमा त्यसको भाव वा सन्देश व्यक्त भएको हुन्छ । प्रस्तुत गीतमा कल्पनाको प्रचुर प्रयोग गरिएको छ । बालबालिका देशका कर्णधार हुन् । शिक्षा र ज्ञानको ज्योतिले उनीहरू भित्रको अज्ञानतालाई हटाउँछ र प्रकाशरूपी ज्ञान, शिक्षारूपी चेतना प्रदान गर्दछ । बालबालिकाले कसरी अक्षर, शब्द र अङ्क सम्बन्धी धारणा र ज्ञान सजिलै बसाउन सक्छन् भन्ने कुराको कल्पना यस गीतमा गरिएको छ । साथै ती संस्कारलाई बाल मनोवैज्ञानिक पद्धति, रुचि, खेल, गीत-सङ्गीत आदिका माध्यमले गराउँदा उनीहरूले कुनै कठिन र भ्रन्फटविना नै गीतको रमाइलोसँग सिकाइ गर्न सक्छन् भन्ने बौद्धिक मनोवैज्ञानिक, कल्पना यहाँ गीतकारले गरेका छन् । यसरी साथीसंगी, गीत-सङ्गीतको माध्यमबाट शिक्षक-शिक्षिकाले शिक्षण गराउनु सिकाइमा श्रेयस्कर हुन्छ भन्ने बाल मनोभावनाको कदर र तिनका शैक्षिक सम्भावनाको दूरगामी सोचाइमा यस गीतको

कल्पना गरिएको छ । यहाँ अक्षरलाई बालबालिकाको साथीको रूपमा चित्रण गरी कल्पनाको सुन्दर र सार्थक प्रयोग गरेका छन् ।

५.६.३ सङ्गीत

मन मस्तिष्कलाई बोझरहित राख्न र हरहमेसा खुसी र आनन्दित रहन सङ्गीत प्राणीहरूको निम्ति आवश्यक मानिन्छ । मानव जीवनमा त यो अपरिहार्य नै ठहर्छ । विविध वस्तुहरूको अन्तः संयोजित गुञ्जनबाट सङ्गीत उत्पन्न हुन्छ । गीत त्यस्तो विधा हो जुन सङ्गीतरहित हुँदैन । दृश्य वा अदृश्य, अन्तः वा बाह्य, शब्द वा वाद्यवादन जुनसुकै रूपबाट गीतमा सङ्गीत संयोजन गरिएको हुन्छ । गीतका प्रकृतिअनुसार सङ्गीतको व्यवस्था गरिने हुँदा कथ्य वा मौखिक गीतमा वाद्यवादनयुक्त सङ्गीतको आकर्षक विन्यास रहन्छ । लिखित गीतमा शब्द र भाषाको कलात्मक विन्यासबाटै सङ्गीतको योजना गरिएको हुन्छ । यी दुवै सङ्गीत गीतको सन्देश सम्प्रेषणमा सान्दर्भिक मानिन्छ ।

माथि उल्लिखित गीत लेख्य प्रकृतिमा आधारित भएको हुँदा वर्ण/शब्दको आकृतिबाट सङ्गीत सिर्जना भएको छ । यस क्रममा विविध स्वर-व्यञ्जन वर्णको पुनरावृत्ति र तिनबाट उत्पन्न थुप्रै अनुप्रास योजनाले गीतमा लयात्मकता सिर्जना गरी पाठकलाई/श्रोतालाई सङ्गीत प्रदान गरेको छ । मूलतः अन्त्यानुप्रासीय लय योजनाले (ए बी सी-नजिस्की, लेखिदन्छु-छेकिदन्छु) तथा समान शब्दावृत्ति (पाउलास्-पाउलास्) आदिको श्रुतिमधुर गुञ्जनबाट अन्तः सङ्गीत उत्पन्न भएको छ । यसकारण प्रस्तुत गीतको सङ्गीत विशिष्ट र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

५.६.४ विम्ब-प्रतीक

गीतमा प्रयुक्त भाषा सामान्य बोलचालको स्तरदेखि काव्यिक स्तरसम्मको हुने गर्दछ । सामान्य पाठक/श्रोताभन्दा फरक क्षमता, उच्च बौद्धिक तहका सामाजिकका निम्ति प्रयोग गरिने भाषा साहित्यिक एवम् विशिष्ट प्रकृतिको हुन्छ । यस्ता भाषामा विम्ब-प्रतीक, उपमा, अलङ्कारादिको समेत कलात्मक प्रयोग भेटिन्छ । बौद्धिक गीतकार र प्राज्ञिक श्रोताको सहभागितामा आयोजित यस्ता गीतमा विम्ब-प्रतीकको विशिष्ट प्रयोग गरिएको हुन्छ । गीतको भाव वा सन्देशलाई लाक्षणिक एवम् व्यङ्ग्यात्मकले अनुभव गरेका, देखे सुनेका, पढे लेखेका, गरेका, घटेका विविध घटनालाई सिधै व्यक्त नगरी घुमाउरो ढङ्गले प्रस्तुत गर्न गीतमा विम्ब-प्रतीकको विशेष भूमिका रहेको हुन्छ ।

प्रस्तुत गीतमा पनि विम्ब-प्रतीकको सुन्दर प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यहाँ दृश्य, स्पर्शी तथा श्रव्य विम्बको सुन्दर प्रयोग गरिएको छ । दृश्य विम्बका रूपमा बालबालिकाले पहिलो सिकाइ धारणाका रूपमा प्रयोग गरिने अक्षर क ख ग घ, ए बी सी, अ आ इ ई उ ऊ, र गणितका अङ्कको धारणामा प्रयुक्त, १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९ र १० आएका छन् । साथै बालबालिकाका मिल्ने साथी भए जस्तै अक्षर र अङ्कका पनि धेरै साथी हुन्छन् भन्दै साथीलाई यहाँ विम्बको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसरी नै स्पर्श विम्बको रूपमा विविध अक्षर र अङ्कलाई कापीमा लेखेर देखाउनु रहेको छ । श्रव्य विम्बका रूपमा ती अक्षर र अङ्कको लयात्मक, साङ्गीतिक, लयवाचन/उच्चारण रहेको पाइन्छ । यसैगरी प्रतीक योजनाका कोणबाट हेर्दा नेपाली समाजमा प्रचलित घोकन्ते सिकाइको परम्परित प्रतीक, व्यक्तिगत प्रतीक तथा अङ्ग्रेजी वर्ण तथा गणितका असर सिकाइको विश्वव्यापी प्रतीकलाई गीतमा सुन्दर ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ आमालाई भन्दिनु (कुरा लगाउनु), आमाको गाली खानु (हप्काउनु), गाई चराउन जानु (सिकाइमा असफल हुनु) जस्ता प्रतीक योजनाले गीतको भाव गहन एवम् उच्च बन्न पुगेको छ ।

५.६.५ भाषा

भाषा गीतको अनिवार्य तत्त्व हो । यसकै आधारमा गीतकारले सुन्दर गीतलाई कथ्य र लेख्य रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । साथै श्रोता वा पाठक समक्ष गीतको भाव वा सन्देश सम्प्रेषण गर्दछ । गीतको भाषा सरल, रसिक, सङ्क्षिप्त चोटिलो र प्रभावकारी हुनुपर्दछ । कथ्य शैलीका स्थानीय भाषा, व्याकरणिक वा स्तरीय मानक भाषा तथा साहित्यिक वा आलङ्कारिक आदि सबै किसिमको भाषा गीतमा प्रयोग भएको पाइन्छ । सामान्यतः गीतमा सरल, सुबोध्य र प्रभावपरक भाषा सान्दर्भिक मानिन्छ ।

भाषिक कोणबाट हेर्दा यस गीतमा लयात्मक एवम् कवितात्मक भाषाको कलात्मक उपयोग भएको देखिन्छ । यहाँ कर्ताविहीन पदक्रम विचलनयुक्त भाषा 'बाङ्गो पारेर लेखिन्छु, गोलो घेराले छेकिन्छु', वचनमा विचलनयुक्त भाषा '४, ५, ६, ७, ८, ९, १० ! कापीका पानामा थपक्क बस् !' लगायत बालबालिका सहज, स्वस्फूर्त स्वाभाविक शाब्दिक प्रयोगका भाषा 'बाङ्गो पारेर लेखिन्छु, गोलो घेराले छेकिन्छु, भनेको नमान्ने अक्षरलाई इरेजरले मेटौंला' आदिले गीतको लय आकर्षक, श्रुतिमधुर साङ्गीतिक र सरस बनेको छ । यसरी उक्त गीतमा प्रयोग गरिएको भाषा सरल, बोधगम्य, सामान्य र विशिष्ट (काव्यात्मक)

रहेको छ । यसले गर्दा गीतको भाव तिख्खर, सन्देशमूलक, जीवन्त र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

५.६.६ निष्कर्ष

समग्रमा 'कखगघ' शीर्षकमा आधारित माथि विश्लेषित गीत शीर्षक, विषयवस्तु, परिवेश, सन्देश, सङ्गीत, भाषा आदिका कारण गीत सफल एवम् सार्थक बनेको छ । शैक्षिक बाल मनोवैज्ञानिक विषयवस्तु, बाल शिक्षा प्रदान गर्ने प्रभावकारी गीतशैली तथा बालगीत र मनोरञ्जनात्मक सिकाइबाट बालबालिकाले छिटो र सजिलै सिकाइ गर्न सक्छन् भन्ने भाव, बालबालिका भोलिका कर्णधार हुनाले तिनलाई स्वतन्त्र, फुल्ल-फुल्ल दिनुपर्छ भन्ने विशिष्ट कल्पना, शब्द र वर्णको आनुप्रासिक तथा अन्तः लयात्मक आवृत्तिमय सङ्गीत, काव्यिक वा विम्ब-प्रतीक योजना, भाषाको सरल, सरस र चोटिलो अभिव्यक्ति आदिका कारण उक्त गीत भावप्रधान बन्न पुगेको छ ।

५.७ 'गैरी गाउँले किसानका' गीतको विश्लेषण

५.७.१ भाव

समग्र गीतले श्रोता वा पाठकलाई दिने सन्देश भाव हो । यस गीतमा नेपाली सामाजिक कृषि पेसासँग सम्बद्ध किसानलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । श्रम गरी रगत पसिना बगाई दस नङ्गा खियाएर आफू र परिवारको हातमुख जोर्ने न्यून वर्गीय किसानका छोराछोरीहरू आर्थिक अभावकै कारण विद्यालय शिक्षाबाट वञ्चित हुनु परेको तीतो कथाव्यथाको प्रस्तुति यस गीतको भाव भूमि रहेको पाइन्छ । आफू जीवनभर माटोमा श्रम गरेर अन्न भित्र्याई अरु नेपालीलाई बचाउने किसानको छोराछोरीले पनि पढ्ने-लेख्ने अवसर पाउनुपर्छ । उनीहरूको मौलिक बाल अधिकार कुण्ठित गर्नु हुँदैन । यसमा सबैको ध्यान जानु अपरिहार्य छ भन्ने सन्देश वा विचार सम्प्रेषण गर्नु 'गैरी गाउँले किसानका' शीर्षक गीतको मूल मर्म रहेको देखिन्छ । उक्त भावलाई गीतकारले गीतमार्फत यसरी व्यक्त गरेका छन् :

गैरी गाउँले किसानका हामी साना छोराछोरी
स्कूल जाने बेला हिँड्नुपर्छ मेला
कोदालो बोकी ठमठम । (मान्छे बनौं, पृ.१२)

माथिको गीति अंशमा दुर्गम र विपन्न नेपाली ग्रामीण किसानका छोराछोरीहरूका पढ्ने, लेख्ने इच्छा, चाहना र विद्यालय, कलेज पढेर जागिर खाने, सुखमय जीवन बिताउने सपना अधुरै रहेको कटु सत्यता उद्घाटन भएको छ । उनीहरूका सपना, परिवार, समाज र राज्यले पूरा गरी दिनुपर्ने भाव यहाँ व्यक्त भएको छ ।

५.७.२ कल्पना

मनका सुन्दर सपनाहरूलाई जन्माउने र तिनलाई हुर्काइ बढाइ मूर्त विचारको रूपमा प्रकट गर्ने प्रथम सिर्जनात्मक तत्त्व कल्पना हो । भनौं यथार्थ जगत्को मूल रूप नै कल्पना हो । नयाँ विषय, वस्तु, घटना, सम्भावना, लक्ष्य, आदिको आधार तत्त्वको रूपमा कल्पनाको भूमिका अपरिहार्य मानिन्छ । मनलाई खुसी र आनन्द प्रदान गर्ने, जीवनलाई भन्फट मुक्त गराउने, दुःख पीडाबाट मुक्ति लिने, भोलिको सुनौला आशामा बाँच्ने जस्ता कुरामा यसले मानिसलाई सदैव सहयोग पुऱ्याउने गर्दछ ।

गीतको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा कल्पनाबाट नै गीतको सिर्जना हुन्छ र कल्पनामा नै गीतको अन्त्य पनि हुन्छ । कल्पनाविना गीत असम्भव हुन्छ । असम्भवलाई सम्भव तुल्याउने काम पनि कल्पनाबाट नै हुन्छ । प्रस्तुत गीतमा नेपाली ग्रामीण किसानका सन्तानका पढ्ने-लेख्ने सपना अवश्य पूरा हुनुपर्ने कल्पना गरिएको छ । अर्काका खेतबारीमा श्रम पसिना बगाइ जिन्दगी जिउन विवश किसानका छोराछोरीले चाहिँ बाबुआमाले जस्तो अशिक्षित जीवन बिताउन नपरोस् भन्ने चाहना यस गीतमा गरिएको छ । वर्षौंभरि श्रम गरेर पनि मीठो मसिनो खान धौ धौ पर्ने गैरी गाउँले किसान धेरै नेपाली कृषक वर्गको प्रतिनिधि पात्र हो । तिनका जस्तै हजारौं किसानहरूका सन्तान शिक्षाको उज्यालो अवसरबाट वञ्चित हुनु परेको दूरदर्शी कल्पना यहाँ गरिएको छ । तिनले पनि कम्तीमा गाँस, बास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत सेवा पाउनु पर्ने र त्यो दिन छिट्टै आउने कल्पना यस गीतमा गरिएको छ ।

५.७.३ सङ्गीत

गीतलाई रोचक, श्रुतिमधुर एवम् प्रभावकारी तुल्याउने विविध तत्त्वमध्ये सङ्गीत एक प्रमुख तत्त्व हो । गीतमा प्रयुक्त शब्द र तिनका नियमित आवृत्तिबाट सङ्गीत उत्पन्न हुन्छ । कथ्य भाषामा प्रयोग हुने सङ्गीतलाई भाषिक सङ्गीत भनिन्छ । मौखिक रूपमा प्रस्तुत गरिने गीतमा पनि वाद्यवादन संयोजन नहुँदा भाषाकै माध्यमबाट अन्तः सङ्गीत

सिर्जना हुने गर्दछ । मूलतः मौखिक गीतलाई श्रोता वा दर्शकलाई गीतको सन्देशप्रति आकर्षण गर्न वाद्यवादन युक्त सङ्गीत व्यवस्था गरिएको हुन्छ तर लिखित गीतमा यस्तो व्यवस्था हुँदैन । माथि उल्लिखित गीतमा भाषाका माध्यमबाट गीतमा सङ्गीत व्यवस्था गरिएको छ । स्वर-व्यञ्जन वर्णको आवृत्ति, समध्वन्यात्मक वर्णयोजना, आद्योनुप्रास (धान-धान), मध्यानुप्रास (कालो-कालो, बेला-मेला, मकै-मकै, मकै-सधैँ) जस्ता अनुप्रास योजनाले गीतमा लयात्मक सङ्गीत पैदा भएको छ । यसरी स्वर-व्यञ्जनको आवृत्तिबाट अन्तः सङ्गीत निर्माण भई गीतमा भाषा सङ्गीतको विशिष्ट संयोजन हुन पुगेको छ । सङ्गीतका दृष्टिले गीत कलात्मक र विशिष्ट रहेको देखिन्छ ।

५.७.४ विम्ब-प्रतीक

गीतलाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्न गीतमा विम्ब-प्रतीकको आयोजना गरिएको हुन्छ । गीतको सन्देश घुमाउरो रूपबाट श्रोता/पाठक समक्ष पुऱ्याउन यसको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । कुनै वस्तु, दृश्य, घटना, चित्र आदिको मानसिक चित्र विम्ब बनेर गीतमा प्रस्तुत भएको हुन्छ । यसैगरी कुनै वस्तुलाई बुझाउन प्रयोग गरिने सङ्केत वा चिन्हलाई प्रतीक भनिन्छ । विम्ब-प्रतीक योजना गरिएको गीत सुन्दर, आकर्षक र प्रभावकारी मानिन्छ ।

‘गैरी गाउँले किसानका’ शीर्षकको यस गीतमा पनि विविध रूपमा विम्ब-प्रतीकको कलात्मक उपयोग भएको छ । दृश्यविम्ब, श्रव्यविम्ब र गति सम्बन्धी विम्बले गीतको भाव वा सन्देश गहन तुल्याएको छ । दृश्य विम्बको रूपमा गैरी गाउँले किसान, उसका छोराछोरी, सेठ (जमिनदार, मालिक) आएका छन् । श्रव्य विम्बका रूपमा स्कुल जाने बेला हिँड्नुपर्छ, रिमाल हजुरबाले भनेका कुरा आदि आएका छन् । त्यसरी नै गति सम्बन्धी विम्बको रूपमा जुगमा एकदिन आउनु, गाउँमा एकछिन भनेर आउनु आएका छन् । प्रतीक योजनाका दृष्टिले हेर्दा स्थानीय प्रतीक, (गैरी गाउँ, किसान र उसका छोराछोरी, कोदालो, पेटमा मुसा नाच्नु), व्यक्तिगत प्रतीक (हजुरबा, सन्ते, किसान) आदिको कलात्मक संयोजनले उक्त गीतको भाव सन्देश व्यञ्जनात्मक र विशिष्ट बनेको देखिन्छ ।

५.७.५ भाषा

भाषा विचार विनिमयको सशक्त माध्यम हो । गीतको विचार वा भाव सम्प्रेषण गर्ने सफल र महत्त्वपूर्ण तत्त्व भाषा हो । गीतमा प्रयुक्त भाषा कथ्य र लेख्य दुवै प्रकृतिको हुन्छ ।

कथ्य भाषा सरल, सङ्क्षिप्त र चोटिलो हुन्छ भने लेख्य भाषा आलङ्कारिक, विशिष्ट र गहन हुन्छ । प्रस्तुत गीतमा लेख्य भाषाको प्रयोग गरिएको छ । व्यङ्ग्यात्मक, अनुभूति वा संवेद्य भाषा यस गीतमा उपयोग भएको छ । पदक्रम विचलनयुक्त भाषा (स्कूल जाने बेला हिँड्नुपर्छ, मेला, कोदालो बाँकी ठमठम), स्थानीय कथ्य स्तरको भाषा (असारको मैना ओढ्ने छाना छैन पानी पर्छ भ्रमभ्रम, धान रौप्छौं, धानै फल्छ, मकै रोप्छौं मकै फल्छ), नयाँ शब्दको प्रयोग (ठमठम, लमलम) आदिले यस गीतको भाषामा सरलता, सरसता र प्रभावकारिता सिर्जना गरेको छ । यसरी गीतमा भाषाको समुचित उपभोगले गीतको सन्देश सम्प्रेष्य र बोधगम्य बन्न पुगेको छ ।

५.७.६ निष्कर्ष

प्रस्तुत 'गैरी गाउँले किसान' शीर्षकको यस गीत विविध गीति तत्त्वको उचित संयोजनले सार्थक र प्रभावकारी रहेको छ । ग्रामीण-कृषि सम्बद्ध विषयवस्तु, किसान र तिनका छोराछोरीको सुन्दर, खुसीयाली समुन्नत शैक्षिक भविष्य निर्माण गरिनु पर्ने भाव/सन्देश, बालबालिका भोलिका कर्णधार हुनु, तिनलाई शिक्षा, ज्ञान र चेतनाको सुवासले फुलाउनु पर्ने उच्च कल्पना, अन्तःलय वा भाषिक आवृत्ति (स्वर-व्यञ्जन) गत सङ्गीत, व्यङ्ग्यात्मक वा लाक्षणिक अर्थयुक्त भाषा, कथ्य भाषा र ग्रामीण स्थानीय भाषा, पदक्रम विचलनयुक्त भाषा, विम्ब-प्रतीक युक्त भाषाशैली आदिका कारण यस गीतको भाव/ सन्देश प्रभावकारी बनेको छ । अतः विषयवस्तु, भाव, सङ्गीत भाषिक योजनाको सुगठित विन्यासले गीत विशिष्ट रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

५.८ 'नयाँ नेपाल' गीतको विश्लेषण

५.८.१ भाव

यस गीतको विषयवस्तु नेपालमा गणतन्त्र आएपछि बनेको नयाँ नेपाल रहेको छ । दस वर्षे जनयुद्धपछि नेपाली जनताको स्वायत्तता र मौलिक सार्वभौमिकताको पक्षमा निर्मित नयाँ सरकार, नयाँ शासकीय स्वरूप र सङ्घीयता जस्ता पक्षहरूलाई यहाँ गीतको विषयवस्तुको रूपमा चयन गरिएको छ । हजारौं नेपालीको रगत र बलिदानको बदलामा बनेको नयाँ सरकारको जनताको सेवामुखी न्याय, शासन व्यवस्थाको उच्च सपना साँचेका नेपाली जनताले अन्ततः न्यूनतम आधारभूत हक अधिकार सेवा सुविधा पनि नपाएको सत्य तथ्य तीतो यथार्थ कारूणिक रूपमा प्रस्तुत गर्नुमा यस गीतको भाव केन्द्रित रहेको छ ।

गरिब विपन्न तथा असहायका निम्ति लडाइँ गर्ने राजनीतिकर्मी नै आज आफ्नो स्वार्थमा चुर्लुम्म डुबेर देश र जनतालाई भुलेको, गरिबका भ्रोपडीमा आगो बल्न नसकेको, गरिबका दिन सुधिन नसकेको गुनासो मार्मिक ढङ्गमा चित्रण गरिएको छ । अतः गरिब, असहाय, न्यून वर्गीय श्रमिकहरूका जीवन स्तरमा सुधार एवम् परिवर्तन हुनुपर्ने, आधारभूत मानवीय आवश्यकता नेपाल सरकारले पूरा गरी दिनुपर्ने विचार प्रकट गर्नु नै यस गीतको भावभूमि बनेर आएको देखिन्छ । उक्त भाव गीतमा यसरी व्यक्त भएको छ :

नयाँ नेपाल आयो भन्छन्
केके केके ल्यायो भन्छन्
हाम्रो घरमा नयाँ नेपाल
आइदिन्छ त आमा ? !
हाम्रो चुहिने छानो उसले
छाईदिन्छ त आमा ? ! (मान्छे बनौं, पृ.१४)

५.८.२ कल्पना

सुन्दर भावना, इच्छा, चाहना, आशा, सपना आदिको मनोविम्ब नै कल्पना हो । कल्पना यथार्थको कोरा वृत्तचित्र हो जुन यथार्थ धरातलको प्रारम्भ विन्दु मानिन्छ । कल्पना सत्यको मूल आधार बन्न सक्दछ । प्रस्तुत गीतमा नेपाली जनताको मौलिक आविष्कारका निम्ति क्रान्तिको महसुस गरेर युद्ध गर्नु, युद्धपछि देशमा नयाँ संविधान, नयाँ सरकार र नयाँ नेपालको स्वरूपको सोचाइ राख्नु तथा जनताले पनि आफ्नो जीवनका दुःखी र कठिन यात्रा समाप्त गरी सुख सुविधायुक्त सुनौला दिनको आशा साँच्नु तर अन्ततः हात्ती आयो हात्ती आयो फुस्सा हुनु अर्थात् नेपाली जनता निराश बन्नु, तिनका मीठा सपनाहरू बिलाएर जानु जस्ता कुराहरू यस गीतको कल्पना रहेको पाइन्छ । लाखौं नेपाली विपन्न बालबालिकाका गाँस, बास र कपासको सुनौला आशा र चाहना नयाँ बन्ने संविधानले पूरा गर्ने रहर, अभिलाषा उक्त गीतमा कल्पना बनेर आएको छ । मूलतः गरिबको भ्रोपडीको चुहिने छानो सरकारले छाईदिन्छ र घामपानी, आँधीबेहेरिरहित सुरक्षित घरमा आनन्दले बस्ने इच्छा मनोभाव यस गीतको कल्पना रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

५.८.३ सङ्गीत

गीतमा ध्वनि/वर्णहरूको समान वा समध्वन्यात्मक आवृत्तिबाट निस्कने लयात्मक गुञ्जन सङ्गीत हो । यसलाई मौखिक वा सहज सङ्गीत भनिन्छ । यो गीतको नैसर्गिक सङ्गीत हो जुन शब्द योजना, भाषिक व्यवस्थापन, विम्ब-प्रतीक संयोजन आदिबाट उत्पन्न हुन्छ । यसले गीतलाई लयबद्ध, श्रुतिमधुर बनाई गीतको भाव वा सन्देशलाई निखर र प्रभावकारी तुल्याउँछ । सङ्गीत भाषा र वाद्ययन्त्र दुई किसिमबाट उत्पन्न हुन्छ । वाद्यवादनबाट निस्कने सङ्गीत कृत्रिम, क्षणिक तर बढी आकर्षक र प्रभावकारी हुन्छ । मूलतः मौखिक गीतमा वाद्यवादनयुक्त सङ्गीत व्यवस्था हुन्छ भने लेख्य वा लिखित गीतमा भाषिक सङ्गीतको अन्त लयात्मक संयोजन भएको हुन्छ ।

प्रस्तुत 'नयाँ नेपाल' शीर्षकको यस गीतमा भाषाका माध्यमबाट सङ्गीत सिर्जनाको व्यवस्था गरिएको छ । यस क्रममा वर्ण र शब्दका आवृत्ति र अनुप्रास योजनाले लयात्मक सङ्गीत झङ्कार उत्पन्न हुन पुगेको छ । अन्त्यानुप्रासीय सङ्गीत (भन्छन्-भन्छन्, आमा-आमा) आद्योनुप्रास सङ्गीत (हाम्रो-हाम्रो), समध्वन्यात्मक वर्ण आवृत्तिमय सङ्गीत (आइदिन्छ- छाइदिन्छ) आदि भाषिक सङ्गीतले गीतमा लय सिर्जना गरी सङ्गीत उत्पन्न भएको छ । यसले गर्दा गीत प्रभावकारी, सरल, आकर्षक र श्रुतिमधुर भएको देखिन्छ । यसरी भाषिक सङ्गीतका कारण उक्त गीत भाव सहज र सन्देश प्रवाहमय बनेको स्पष्ट हुन्छ ।

५.८.४ विम्ब-प्रतीक

कुनै वस्तुको मानसिक चित्रलाई विम्ब भनिन्छ भने वस्तुको छायाँ वा वस्तुलाई जनाउने चिन्ह वा सङ्केतलाई प्रतीक भनिन्छ । विम्बको विशिष्ट रूप प्रतीक हो । गीतमा विम्ब-प्रतीकको विशेष महत्त्व रहेको हुन्छ । गीतलाई सरल, सङ्क्षिप्त, चोटिलो र प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्नु विम्ब-प्रतीकको वैशिष्ट्य मानिन्छ । प्रस्तुत गीतमा पनि विम्ब-प्रतीकको कलात्मक उपयोग भएको पाइन्छ । यहाँ दृश्य विम्ब, श्रव्य विम्ब र गति सम्बन्धी विम्बको समुचित प्रयोग भएको देखिन्छ । दृश्य विम्बको रूपमा (गरिबका घरको चुहिने छानो, चोलो, जामा, भीरखोला, पुल), श्रव्य विम्ब (नयाँ नेपाल आयो भन्छन्, केके ल्यायो भन्छन्), स्पर्श विम्ब (जसले भेट्यो उसले कुट्छ खेल्न जाँदा पनि, नयाँ नेपाल आए भन्थे कुटे मलाई भनी), गति सम्बन्धी विम्ब (जताजता मोटर जान्छ उतै जाने हो कि ! साहुबाले यता भन्दै

उतै लाने हो कि !) ले गीतको भावलाई तिख्खर बनाएको छ । यसैगरी यस गीतमा परम्परित प्रतीक (तिम्मलाई चोलो मलाई जामा ल्याइदिन्छ त आमा), व्यक्तिगत प्रतीक (हराएका हाम्रा बालाई ल्याइदिन्छ त आमा, नयाँ नेपाल मेरो साथी बन्दिन्छ त आमा), स्थानीय प्रतीक (भीरखोला, पुल, सहर) आदि प्रतीकको सुन्दर प्रयोगले गीतलाई आकर्षक र सरस तुल्याएको छ ।

५.८.५ भाषा

भाषा गीतको महत्त्वपूर्ण एवम् अनिवार्य तत्व हो । विचार विनिमयको सशक्त माध्यम भाषा भएको हुँदा गीतको भाव (सन्देश) सम्प्रेषणमा यसको प्रमुख भूमिका रहेको हुन्छ । गीतकारको भाषिक अभिव्यक्ति नै गीतको सन्देश हो । तसर्थ भाषाविना गीतको कल्पना गर्न सकिँदैन । प्रस्तुत गीतमा भाषाको समुचित प्रयोग भएको पाइन्छ । यस गीतको भाषाशैली सरल, शिष्ट, सरस र बोधगम्य रहेको छ । लेख्य भाषाको विशिष्ट प्रयोगले गर्दा गीत रोचक र प्रभावकारी बनेको छ । आनुप्रासिक भाषा, विम्ब-प्रतीकात्मक भाषा, व्यङ्ग्यात्मक भाषा, स्तरीय नेपाली भाषा, व्याकरणिक भाषा आदिले उक्त गीतको भाषामा विविधता ल्याएको छ । यसैगरी गीतमा कवितामा प्रयुक्त लयात्मक भाषा प्रयोग भएको छ । विशेषतः यहाँ पदक्रम विचलनयुक्त भाषा (साहुबाले यता भन्दै - नयाँ नेपाल हाम्लाई खोज्दै), मध्यम आदरार्थी भाषा (तिम्लाई चोलो मलाई जामा ल्याइदिन्छ त आमा) का साथै मानक नेपाली व्याकरणयुक्त भाषा गीतमा उपयोग भएको छ । भाषा प्रयोगका दृष्टिले गीत विशिष्ट, बोधगम्य र प्रभावपरक रहेको छ ।

५.८.६ निष्कर्ष

माथि विश्लेषित गीतमा गीति तत्वको सुनियोजित संयोजन भएको छ । भावानुकूल विषयवस्तु, शीर्षक चयन, कल्पना, सङ्गीत, विम्ब-प्रतीक तथा भाषा आदिको व्यवस्थित प्रयोग गीतमा भएको पाइन्छ । नेपालको नयाँ स्वरूप र संरचना अनुरूपको शीर्षक, शीर्षकअनुरूप विषयवस्तु, देशको मुहार फेरिए पनि गरिबका दिन नफेरिएको, तिनका अभाव र पीडामा नयाँ सरकारले मलम लगाउन नसकेको सत्यता र ती समस्या पूरा हुनुपर्ने विचार केन्द्रित भाव, गरिबको दिन सुखद र सम्पन्न बनाउनु पर्ने उच्च कल्पना, वर्ण आवृत्ति र अनुप्रासयुक्त अन्तः लय/सङ्गीत, विम्ब-प्रतीकका दृष्टिले, श्रव्य र स्पर्श विम्बका साथै

स्थानीय, परम्परित र व्यक्तिगत प्रतीक तथा लेख्य स्तरीय सरल र कवितात्मक भाषाको कलात्मक प्रयोगले गर्दा 'नयाँ नेपाल' गीत सार्थक र सफल बन्न पुगेको छ ।

५.९ 'बन्दिनँ म बन्दिनँ' गीतको विश्लेषण

५.९.१ भाव

यस गीतमा बालबालिकाको मनोभाव र चाहनालाई विषयवस्तु बनाइएको छ । बालबालिकाका चञ्चले स्वभाव हुन्छन् । उनीहरूमा ठूला भनेको सहजै नमान्ने प्रवृत्ति र घमण्डी स्वभाव हुन्छन् । उचित माया स्नेह दिएर बालबालिकालाई सुधार गर्नुपर्दछ । तर केही बालबालिकाहरू बाबुआमा र दाजुदिदीको डर, त्रासबाट मात्र आफ्नो चरित्र परिवर्तन गर्दछन् । यसरी घरका अग्रजले दिने विविध दण्ड-सजाय र यातना हुन्छन् । जसमध्ये कुखुरो बन्नु पनि एक हो । यो सजाय बालबालिकाको निमित्त निकै कष्टकर हुन्छ । उनीहरूले घरमा भगडा गर्ने, भाइबहिनीलाई पिट्ने, भनेको नमान्ने गर्दा बाबुआमाले कुखुरो बनाई कठिन सजाय दिने गर्दछन् । उक्त सजाय गाह्रो र कठिन भएको हुँदा ठूला बालबालिकाले आफूभन्दा साना भाइबहिनीलाई माया गर्ने, भनेको मान्ने, समयमा स्कुल जाने कुराको चित्रण यस गीतमार्फत गरिएको छ । बालबालिकाको मनोभाव, इच्छा, चाहना, स्तर, अवस्था र समय अनुकूल उनीहरूलाई खेल्न, मनोरञ्जन, स्वतन्त्रता, गीत, भयरहित र दण्डहीन बालमैत्री व्यवहारबाट शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने विचार नै यस गीतको मूलभाव रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

समयमै स्कुल जान्छु खानेकुरा बाँडी खान्छु
अह्राएको पनि मान्छु बेला-बेला घुम्न जान्छु
यो के हो भन भन्दा जान्दिनँ म भन्दिनँ
बन्दिनँ म कुखुरो बन्दिनँ । (मान्छे बनौं, पृ.१६)

५.९.२ कल्पना

'कल्पना' गीतको अनिवार्य तत्त्व हो । गीतले के कस्तो भाव प्रस्तुत गर्दछ भन्ने कुराको पूर्व अनुमान नै कल्पना हो । गीतकारले गीतको विषयवस्तु र त्यसको भाव वा सन्देश कल्पना गरेर गीतको रचना गरेको हुन्छ । यस गीतमा कल्पना तत्त्वको विशिष्ट प्रयोग भएको पाइन्छ । बालबालिकाहरूले मनोविज्ञान, चाहना, रुचि, इच्छा, स्वतन्त्रता र मनोरञ्जन जस्ता आधारभूत पक्षहरूको उपयोग गर्न पाउनु पर्ने परिकल्पना गरिएको छ ।

बालबालिकालाई परमपरागत शैक्षिक विधि र प्रक्रिया अनुकूल शिक्षा नदिई मनोरञ्जनात्मक, स्वतन्त्र, मनोभावना र रुचिअनुसार शिक्षा, नैतिक संस्कार, उचित स्नेह प्रदान गरी उनीहरूमा असल बानी र ज्ञानगुणका कुराहरू सिकाउनुपर्छ, अनि मात्र तिनीहरूमा सद्गुण र चरित्रहरूको विकास गराउन सकिन्छ भन्ने कल्पना यस गीतमा गरिएको छ । यसरी गीतमार्फत् बाल चाहनाको विशिष्ट कल्पना गरिएको पाइन्छ ।

५.९.३ सङ्गीत

गीतमा सङ्गीत रहेको हुन्छ । विभिन्न रूपबाट सङ्गीतको व्यवस्था गरिएकोले गीत श्रुतिमधुर, आकर्षक र प्रभावकारी हुन्छ । पाठक वा श्रोतालाई गीतको सन्देशतर्फ डोच्याउने आधार तत्त्व पनि सङ्गीत नै हो । सामान्यतः गीतमा भाषिक सङ्गीत र वाद्ययन्त्र सङ्गीत गरी दुई किसिमका सङ्गीतको आयोजना गरिएको पाइन्छ । नियमित वर्णको आवृत्ति, अनुप्रास र तिनका माध्यमबाट उत्पन्न लयले सङ्गीत सिर्जना गर्दछ जुन भाषिक सङ्गीत हो । विशेषतः लेख्य गीतमा भाषिक सङ्गीतको विशिष्ट संयोजन गरिएको हुन्छ । कथ्य वा मौखिक गीतमा भने भाषिक सङ्गीतका साथै वाद्ययन्त्र सङ्गीतको समेत आयोजना गरिएको हुन्छ ।

माथिको गीत लेख्य गीति पद्धतिमा भएको हुँदा यसमा भाषिक लय सङ्गीतको कलात्मक प्रयोग भएको पाइन्छ । स्वर-व्यञ्जनको समान तथा समध्वन्यात्मक वर्णहरूका आवृत्तिले यस गीतमा अन्तः लय सिर्जना भई सङ्गीत उत्पन्न भएको छ । समध्वन्यात्मक शब्दहरू (जान्छु-मान्छु, बहिनीलाई-भाइलाई), समान शब्दको पुनरावृत्ति (बन्दिनँ-बन्दिनँ), अन्त्यानुप्रास (खान्छु-जान्छु, भन्दिनँ-बन्दिनँ) आदिका कारण उक्त गीतमा अन्तःलयकै रूपमा भाषिक सङ्गीत सिर्जना भएको छ । गीतलाई लयात्मक, मिठासपूर्ण, श्रुतिरम्य तुल्याई भावबोध गराउन यसले ठूलो सहयोग पुऱ्याएको छ ।

५.९.४ बिम्ब-प्रतीक

गीतमा भाषाका विविध स्थिति पाइन्छ । गीतमा प्रयोग हुने भाषा सामान्यदेखि विशिष्ट प्रकृतिको हुने गर्दछ । सामान्य भाषा सरल हुन्छ भने विशिष्ट भाषा आलङ्कारिक वा काव्यात्मक हुन्छ । घुमाउरो वा व्यङ्ग्यात्मक रूपबाट गीतको भाव वा सन्देश प्रकट हुने भाषा बिम्ब प्रतीकात्मक भाषा हो । यस्तो भाषा गीतमा विशिष्ट मानिन्छ । यस गीतमा पनि बिम्ब-प्रतीकयुक्तले भाषाको कलात्मक उपयोग भएको देखिन्छ । दृश्यबिम्ब, श्रव्यबिम्ब तथा

गति सम्बन्धी विम्ब लगायत परम्परितप्रतीक, स्थानीय तथा वैयक्तिक प्रतीकको उचित संयोजन यस गीतमा पाइन्छ । दृश्यविम्बका रूपमा भाइ, बहिनी, स्कुल, खानेकुरा, कुखुरो, लुगा आदि आएका छन् । त्यसैगरी श्रव्यविम्बका रूपमा मीठो गीत, बोलाउँदा हजुर भन्नु, साँचो कुरा बोल्नु आदिका साथै बेलाबेला फुर्सत जस्ता गति सम्बन्धी विम्बको विशिष्ट प्रयोग भएको छ । प्रतीकका दृष्टिले हेर्दा परम्परित प्रतीकका रूपमा भाइ, बहिनीलाई माया गर्नु, शिक्षक-अभिभावकले सजाय दिँदा कुखुरो बनाउनु आएका छन् । व्यक्तिगत प्रतीकका रूपमा म पात्र, सफा लुगा, साँचो कुरा, हँसिलो मुद्रामा बस्नु आदि आएका छन् । यसरी गीतमा विम्ब-प्रतीकको कलापूर्ण संयोजनले गीतको भाव सघन र ग्राह्य बन्न पुगेको छ ।

५.९.५ भाषा

गीतमा प्रयोग गरिने भाषा सरल, सरस, बोधगम्य र सम्प्रेष्य हुनुपर्छ र सर्वसाधारण श्रोता एवम् पाठकले बुझ्न सक्ने भाषिक संयोजनले गीतको भाषा विशिष्ट र प्रभावकारी हुन पुग्दछ । भाषा कथ्य र लेख्य दुई प्रकारको हुन्छ । गीतमा आवश्यकताअनुसार दुवै भाषाको उपयोग हुने गर्दछ । विशेषतः गीत कथनमा आधारित भएको हुँदा गीतमा कथ्य भाषाकै प्राचुर्य पाइन्छ । लेख्य गीतको भाषा भने स्तरीय, मानक र विशिष्ट हुन्छ । सामान्यतः गीतको भाषा सङ्क्षिप्त, चोटिलो, श्रुतिमधुर एवम् आकर्षक र प्रभावकारी हुनु वाञ्छनीय मानिन्छ ।

‘बन्दिनँ बन्दिनँ’ गीतमा लेख्य भाषाको स्तरीय तथा विशिष्ट रूपमा पाइन्छ । व्याकरणिक भाषा, मानक भाषा, काव्यात्मक भाषा आदिले गीतको भाषिक कलात्मकता प्रस्तुत गरेको छ । व्याकरणिक पद्धतिको मानक एवम् स्तरीय भाषाको अवलम्बन यस गीतमा गरिएको पाइन्छ । कहीं कतै पदक्रम विचलन युक्त भाषा तथा कर्ता लोप भाषाका साथै विम्ब प्रतीकात्मक साहित्यिक भाषाको सुन्दर प्रयोग गीतमा भएको देखिन्छ । यसरी भाषाको विशिष्ट प्रयोगका कारण गीत सम्प्रेष्य र बोधगम्य एवम् सन्देशपूर्ण बनेको छ ।

५.९.६ निष्कर्ष

माथि विश्लेषित उक्त गीतमा विविध तत्त्वको कलात्मक उपयोग भएको छ । विषयवस्तु र भावअनुकूल गीतको शीर्षक चयन बालबालिकालाई उनीहरूको मनोभावना अनुसार व्यवहार गर्नुपर्ने, शारीरिक र मानसिक यातना दिन नहुने, माया ममता र स्नेहपूर्ण व्यवहार गर्नुपर्ने भाव, बालबालिकाका स्वतन्त्र इच्छा चाहना र नैसर्गिक स्वभाव हुने मीठा

मीठा गीत गाउने रहर हुने, बेला बेलामा घुम्न जाने चाहना आदि हुने कुराको कल्पना, वैयक्तिक प्रतीक र दृश्य-स्पर्श विम्ब, मानक नेपाली भाषा आदिको समुचित विन्यासका कारण यस गीत सफल, सार्थक र प्रभावकारी बनेको छ ।

५.१० 'कोखभित्रै' गीतको विश्लेषण

५.१०.१ भाव

प्रस्तुत गीतको विषयवस्तु प्रजनन् प्रक्रियासँग सम्बन्धित छ । नेपाली सहरी समाजमा बढ्दै गएको भ्रुण हत्या गर्ने प्रवृत्ति र परम्पराको अन्त्य गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गर्ने अभिप्रायः नै यस गीतको भाव बनेर आएको पाइन्छ । छोराछोरी दुवै बराबरी भन्ने उक्तिलाई उल्लङ्घन गर्दै छोरा भए जन्म दिने र छोरी भए गर्भमा नै तुहाई बालकको स्वतन्त्रपूर्वक जन्मन पाउने बाल अधिकार हनन गर्ने नेपाली पुरुष संस्कृतिको सूक्ष्म व्यङ्ग्य विद्रोह गर्दै छोरीले पनि छोरा जस्तै जन्मन पाउनु पर्छ भन्ने विचार प्रकट गर्नु नै यस गीतको मूल भाव रहेको देखिन्छ । उक्त भाव गीतमा यसरी व्यक्त भएको छ :

कोखभित्रै कुच्चो लाई-लाई

छोरी नफाल

बा ल

छोरीबिना बन्दैन है नयाँ नेपाल (कोखभित्रै, पृ.१८)

यसरी छोरालाई जन्म दिने पनि छोरी नै हुन् । उनको अभावमा घर शून्य हुन्छ । समाज असभ्य हुन्छ, देश मरुभूमि हुन्छ, पुरुषको जीवन चल्दैन, संसारमा मानव सृष्टि रोकिन्छ भन्ने उच्च, गम्भीर मानवतावादी स्वर (सन्देश) यस गीतको भाव रहेको पाइन्छ ।

५.१०.२ कल्पना

यस गीतमा कल्पनाको विशिष्ट प्रयोग भएको छ । यहाँ गीतकारले छोरा र छोरी एकै रथका दुई पाङ्गा भएको कल्पना गरेका छन् । जसरी एक पाङ्गाले मात्र रथ गुड्दैन त्यसैगरी पुरुषबाट मात्र जीवन चल्न सक्दैन भनेका छन् । धर्तीलाई सुन्दर बनाउने, मातृभूमिलाई फुलाउने, देशलाई समृद्ध तुल्याउने र देशको स्वाभिमान उच्च राख्ने क्रममा छोरीको भूमिका महान् हुन्छ भन्ने परिकल्पना गीतकारले गरेका छन् । छोरीको अस्तित्व रक्षाको निम्ति छोरीकै औपदेशिक एवम् चेतनाधर्मी वाणी महान् हुने कुराको कल्पना गर्दै छोरीकै माध्यमबाट बाबुआमालाई चेतना भरिदिने सोचाइ अनुरूप गीतको भाव र त्यसको

सम्प्रेषण गर्ने प्रभावकारी पात्रको रूपमा छोरीलाई नै समाख्याता चयन गर्नु रचनाकारको गीत रचनाको विशिष्ट कल्पना रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

५.१०.३ सङ्गीत

गीतमा सङ्गीत तत्त्व अपरिहार्य मानिन्छ । सङ्गीतले गीतको भावलाई तिखर बनाउँदै श्रोता/पाठकलाई प्रभाव एवम् आकर्षण थप्दछ । सङ्गीतविनाको गीत अर्थहीन हुन्छ । गीतमा शब्द सङ्गीत र वाद्यमूलक सङ्गीत दुवैको विन्यास गरिएको पाइन्छ । कथ्य वा मौखिक गीतमा वाद्य सङ्गीतको समुचित व्यवस्था गरिएको हुन्छ भने लेख्य गीतमा शब्द सङ्गीत आयोजना गरिएको हुन्छ । वर्ण, शब्द आदिको आवृत्ति, अनुप्रास आदिका कारण लिखित गीतमा सङ्गीत, सिर्जना गराई पाठक/श्रोतालाई गीति सन्देश प्रदान गरिएको हुन्छ । यस गीतमा पनि भाषिक सङ्गीतको कलापूर्ण प्रयोग गरिएको छ । यहाँ 'बहिनीलाई-भाइलाई, जान्छु-खान्छु जस्ता समध्वन्यात्मक शब्द आवृत्ति, अन्त्यानुप्रासीय (भन्दिनँ-बन्दिनँ, खान्छु-जान्छु, भन्दिनँ-बन्दिनँ, सघाउँछु-गाउँछु) शब्दले गीतमा लय सिर्जना गरी अन्तः सङ्गीत उत्पन्न भएको छ । यसरी भाषाको माध्यमबाट यस गीतमा भाषिक सङ्गीत निर्माण भई गीत आकर्षक, लयात्मक, श्रुतिमधुर एवम् प्रभावपरक बन्न पुगेको छ ।

५.१०.४ विम्ब-प्रतीक

कुनै वस्तुको सादृश्य भल्काउने मानसिक चित्र विम्ब हो भने विम्बको विशिष्ट रूप प्रतीक हो । गीतमा विम्ब-प्रतीकले गीतको भाषालाई (सन्देशलाई) घुमाउरो अर्थबाट प्रस्तुत गर्दछ । भनाइलाई आलङ्कारिक, व्यङ्ग्यात्मक, चोटिलो र प्रभावकारी रूपमा व्यक्त गर्नु विम्ब प्रतीकको विशेषता मानिन्छ । यस गीतमा पनि विम्ब-प्रतीकको विशिष्ट प्रयोग भएको पाइन्छ । दृश्यविम्ब (कोखमै छोरीको हत्या गरेको देख्नु, सारङ्गी देख्नु, छोरा-छोरीलाई आमाले जन्म दिएको देख्नु), श्रव्य विम्ब (बा-आमालाई जन्म दिने पनि आमा नै भएको कुरा सुन्न, सारङ्गी बजेको सुन्नु), स्पर्श सम्बन्धी विम्ब (सारङ्गीलाई औंलाले रेट्नु, ताली बजाउनु) को विशिष्ट प्रयोग भएको छ । साथै विश्वव्यापी प्रतीक (छोरीलाई भ्रुण नै हत्या गर्नु, बाआमालाई जन्म दिने व्यक्ति पनि छोरी नै हुनु), स्थानीय प्रतीक (खोल्सैपिच्छे सुनको पुल हाल्नु, केवलकारमा बग्नु) को समुचित एवम् विशिष्ट प्रयोग पाइन्छ । अतः विम्ब-प्रतीक संयोजनले उक्त गीत सुन्दर र अभिव्यञ्जनात्मक बनेको छ ।

५.१०.५ भाषा

भाषा गीतको अनिवार्य तत्त्व हो । भाषाविना गीतको कल्पना गर्न सकिन्न । गीतको भाषा सरल, सरस र आकर्षक हुन्छ । गीतमा सामान्य र विशिष्ट (काव्यात्मक) दुवै भाषा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सामान्य भाषा बोधगम्य हुन्छ भने विशिष्ट भाषा क्लिष्ट एवम् कठिन हुन्छ । खासगरी गीतमा व्याकरणिक, आनुप्रासिक, विचलनयुक्त, स्वाभाविक, नयाँ शब्द निर्माण आदि भाषाहरूको कलापूर्ण संयोजन रहेको हुन्छ । यस गीतमा पनि भाषाको कुशल प्रयोग भएको देखिन्छ । आदरमा विचलनयुक्त भाषा (बाबा तिम्लाइ जन्म दिने, आमा तिमिलाइ नि), लयात्मक भाषा, कवितात्मक भाषा, आवृत्तिजन्य र आनुप्रासिक भाषा (लाई-लाई, नफाल - बा ल, खोल्सै पिच्छे- थुम्कै पिच्छे), अन्त्यानुप्रासीय भाषा (नफाल- नेपाल, थिइन्-दिइन्, बा ल - नेपाल) को कलात्मक एवम् विशिष्ट प्रयोग भएको छ । यसरी गीतमा लयात्मक, श्रुतिमधुर तथा प्रभावकारी भाषाले गीत बोधगम्य बन्न पुगेको छ ।

५.१०.६ निष्कर्ष

यसरी मानव जगत्मा आधारित प्रजनन सम्बन्धी विषयवस्तु, मानवका छोरी जातिको अस्तित्व संरक्षण, छोरीप्रति दया, माया, मानवता, छोरी र छोरोमा समान भाव, छोरीले पनि समाज र राष्ट्रको निम्ति ठूलो योगदान दिन सक्ने, छोरी नभई देश निर्माण हुन नसक्ने, घर व्यवहार चलन नसक्ने, सृष्टि सञ्चालन हुन नसक्ने भएको उच्च कल्पना, वर्ण तथा शब्द आवृत्ति र विविध आनुप्रासिक अन्तः लय वा सङ्गीत विम्ब-प्रतीक योजना-श्रव्य दृश्य विम्ब तथा परम्परित, स्थानीय प्रतीक व्यवस्था लगायत सरल, सरस, व्याकरणिक, स्तरीय मानक भाषा तथा विचलनयुक्त भाषाका कारण प्रस्तुत गीतको भाव सन्देशमूलक बनेको देखिन्छ ।

५.११ फुटकर कविताहरूको विश्लेषण

हास्यव्यङ्ग्य कवि अर्जुन पराजुलीले २०५५ सालदेखि हालसम्म एकसय भन्दा बढी कविताहरू लेखेका छन् । उनको कवितामा बहुदलीय व्यवस्थामा देखा परेका विकृति-विसङ्गति, शैक्षिक, राजनीतिक एवम् प्रशासनिक अनियमिततालाई विषयवस्तु बनाइएको छ । खासगरी २०५५ सालदेखि २०५८ साल बिचको फुटकर कविताको सूचीलाई हेर्दा गोरुगधा सम्वाद, स्वास्नी कसकी राम्री, सुन्दरी प्रतियोगिता, गाउँ जस्ता कविताहरू चर्चित रहे । त्यसैगरी २०६० सालपछि राजा ज्ञानेन्द्रद्वारा गरिएको शाही घोषणपछि पेशा राम्रो

प्रतिगमन, जङ्गबहादुरको पुनर्मिलन, मेरो शहरमा, आयो विद्यार्थी ठिटो आयो, सत्र साल भाग-२, हामी, बूढो नेता, राजाहरू विक्रीमा छन्, बालाई चिठी, देशमा नभएको देश जस्ता कविताहरू पाठक र स्रोतासामु निकै लोकप्रिय बने । मानवीय चरित्र सुधार, सामाजिक सुधार र समुन्नति एवम् राष्ट्रिय समृद्धिको सन्देश उनका कविता रचनामा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । विशेषतः नेपाली समाजभित्र देखिएका विविध नराम्रा र कमजोरी पक्षलाई शिष्ट, व्यङ्ग्य र मन्द हास्यको साथमा प्रस्तुत गरी सबैलाई चेतना, ज्ञान र मनोरञ्जन प्रदान गर्ने सन्दर्भबाट कवि पराजुलीका फुटकर रचनाहरू स्तरीय मानिन्छन् । उल्लेखित फुटकर कविताहरू मध्ये जनमत साहित्यिक मासिक पत्रिका (वर्ष २३, अङ्क ९, २०६३ असोज) मा सङ्कलित पराजुलीका केही फुटकर कविताहरूलाई कविताका तत्त्वहरू विषयवस्तु, संरचना, भावविधान, लयविधान, कथन पद्धति, भाषाशैली, उद्देश्य र शीर्षकीय सार्थकताको आधारमा यसप्रकार क्रमशः विश्लेषण गरिएको छ :

५.१२ 'सत्रसाल भाग दुई' कविताको विश्लेषण

५.१२.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपालको २०१७ सालको पञ्चायती व्यवस्थाको राजनीतिक परिवेश रहेको छ । खासगरी राजा महेन्द्रले एकलौटी ढङ्गबाट राजतन्त्र चलाएको कुराप्रति जनताहरूको असन्तुष्टिलाई कवितामा व्यक्त गरिएको छ । नेपालीहरू सहिद बनेर ल्याएको प्रजातन्त्रको दुरुपयोग गरी जनताको मौलिक हकअधिकार हनन गर्दै जनतामाथि नै राज गर्ने तत्कालीन राजा महेन्द्र, उनका सरकार र मतियारहरूलाई व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने सन्दर्भमा 'सत्रसाल भाग दुई' कविताको विषयवस्तु आधारित छ । राजाको निरङ्कुश पञ्चायती व्यवस्थाको नाममा दोहोरिएको जनयुद्धका विविध पक्षहरू नै उक्त कविताको विषयवस्तु बनेर आएको छ ।

५.१२.२ संरचना

यस कवितामा आन्तरिक र बाह्य संरचनाको सन्तुलित संयोजन रहेको छ । आन्तरिक संरचना अन्तर्गत वर्ण शब्दका आवृत्ति, अनुप्रास योजना, भावको गहनता रहेको पाइन्छ । बाह्य संरचनाका रूपमा आख्यान योजना, श्लोक संख्या (३२ श्लोक), २६ पङ्क्ति पुञ्ज (पृ. ९) को अन्त्यानुप्रासीय आख्यान संरचना रहेको छ ।

५.१२.३ भावविधान

प्रस्तुत कविता भावविधानका दृष्टिले सशक्त रहेको छ । जनताका निम्ति भनेर ल्याएको प्रजातन्त्र (२००७) का नाममा नेता, कर्मचारी र धनाढ्य तथा राजाले मनोमानी ढङ्गबाट गरेको सरकार गठन एवम् राज्य सञ्चालनप्रति नेपाली जनताहरूको रोष, असन्तुष्टि, नैराश्य आदि कुराको अभिव्यक्ति गरी तत्कालीन निरङ्कुशताको उद्घाटन गर्नु यस कविताको भाव हो । गरिब, असहाय, शोषित, पीडित नेपालीहरूलाई विशेषतः मौलिक अधिकारको व्यवस्था गर्नुपर्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य, गास, बास, कपास, रोजगार र सुरक्षाको प्रत्याभूति नेपाली जनतालाई गराउनु पर्ने विचारलाई कविले व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा व्यक्त गरेका छन् । विशेषतः यथार्थको सत्योद्घाटन, जनताका मौलिक अधिकार जस्ता पक्षमा वकालत गर्नुमा उक्त कविताको भावविधान केन्द्रित रहेको छ । जस्तै :

सत्रसाल भाग दुई

तिमीले हामीलाई प्रजातन्त्र दिनु पर्देन

तिम्रा प्रजामा को को पर्छन् हामीलाई थाहा छ

तिमीले हामीलाई शान्ति पनि दिनु पर्देन

तिम्रा शान्तिले के के गर्छन् थहा छ । (सत्रसाल भाग दुई, पृ. ४५)

५.१२.४ लयविधान

यस कविता लयका दृष्टिले सशक्त रहेको छ । कविताका विविध पङ्क्तिमा प्रयुक्त शब्दले आवृत्तिका माध्यमबाट लय सिर्जना गरेका छन् । कविताको प्रारम्भमा (तिमीले, तिमीले, तिमीले, तिमीले) समान शब्दको पुनरावृत्तिबाट आद्योनुप्रास लय उत्पन्न भएको छ । त्यसैगरी कवितांशको बिचमा समान शब्दावृत्ति (हामीलाई हामीलाई, के के, को को) ले मध्यानुप्रास तथा अन्त्यका समवर्णहरू (दिनु पर्देन-दिनुपर्देन, थाहा छ - थाहा छ) का आवृत्तिका कारण अन्त्यानुप्रास लय सङ्गीत उत्पन्न भएको छ । यसरी लयविधानको दृष्टिले कविता आकर्षक एवम् विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

५.१२.५ कथनपद्धति

प्रस्तुत कविताको कथनपद्धति कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति उक्त ढाँचाको द्वितीय पुरुषीय (तिमी) दृष्टिविन्दुमा केन्द्रित रहेको छ । कविले आफ्ना विचारलाई प्रस्तुत गर्ने कथन माध्यमका रूपमा कतै तिमी तथा कहीं त्यो घन्टाघर भनि सम्बोधन गरेका छन् । खासगरी

कविले द्वितीय पुरुष दृष्टिविन्दुको आख्यान शैलीको अवलम्बन गरी पञ्चायती सरकार, राजतन्त्र र तिनका हिमायतीहरूप्रति दह्रो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

५.१२.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल, सरस, सङ्क्षिप्त, रोचक र प्रभावकारी रहेको छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तिनै स्रोतका शब्द चयन गरिएको छ । यसैगरी शैलीका दृष्टिले हेर्दा समाख्यान शैली, वर्णनात्मक, चित्रात्मक वा दृश्यात्मक शैली तथा व्यङ्ग्यात्मक शैलीको सुन्दर प्रयोग गरिएको छ । भाषाशैलीका दृष्टिले कविता प्रभावकारी आकर्षक र विशिष्ट रहेको छ ।

५.१२.७ उद्देश्य

प्रस्तुत कविताको उद्देश्य नेपालको २०१७ सालको पञ्चायती निरङ्कुश राजतन्त्रको यथार्थ चित्रण गर्नुमा केन्द्रित रहेको छ । जनताले रगत बगाएर स्थापना गरेको प्रजातन्त्रको दुरुपयोग गरी नेपाली जनतालाई नै दमन र शोषण गर्ने तत्कालीन सरकारको विरोध र आलोचना गर्दै नेपाली जनतालाई मौलिक अधिकार र सार्वभौमसत्ता तुल्याउनु यस कविताको उद्देश्य हो । नेपालीहरू स्वतन्त्र ढङ्गबाट बाँच्न पाउनुपर्ने विचार व्यक्त गर्नुमा उक्त कविता उद्देश्योन्मुख रहेको छ ।

५.१२.८ शीर्षकीय सार्थकता

माथि विश्लेषित कवितांशको शीर्षक विषयवस्तु र भावका दृष्टिले सार्थक रहेको छ । खासगरी नेपालको प्रजातन्त्र पुन स्थापना पछिको पञ्चायती राजतन्त्र र त्यसप्रतिको व्यङ्ग्य प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भबाट उक्त कविताको शीर्षक अर्थपूर्ण रहेको छ । यसरी प्रस्तुत कविता शीर्षक 'सत्रसाल भाग दुई' अभिधाभन्दा लक्षणा वा प्रतीकात्मक कार्यका दृष्टिले औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

५.१२.९ निष्कर्ष

यसरी विषयवस्तु, संरचना, भावविधान, लयविधान, कथनपद्धति, भाषाशैली, उद्देश्य तथा शीर्षक आदिका दृष्टिले कविता रोचक, प्रभावकारी औचित्यपूर्ण एवम् विशिष्ट रहेको छ ।

५.१३ 'मेरो नाममा एक मिनेट' कविताको विश्लेषण

५.१३.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपालको पञ्चायती शासन कालको सुरक्षा प्रशासनसँग सम्बन्धित रहेको छ । तत्कालीन राजतन्त्रको एकलौटी सरकार रहँदा सरकार र राजतन्त्रको विरोध गर्ने नेपाली जनताहरूलाई कडा निगरानी गर्ने सुरक्षा संयन्त्र र तिनले निर्दयीपूर्वक जनतामाथि गरेका अमानवीय थिचोमिचो, अन्याय, दमन र शोषण जस्ता पक्षहरू नै यस कविताको विषयवस्तु रहेको पाइन्छ । खासगरी मानवीय शोषणलाई यस कविताको विषयवस्तुको रूपमा चयन गरिएको छ ।

५.१३.२ संरचना

भाव र आख्यानको सन्तुलित संरचनाले कवितालाई सार्थक तुल्याएको छ । कवितामा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना सशक्त रहेको छ । आन्तरिक संरचना अन्तर्गत वर्ण आवृत्ति र तिनबाट उत्पन्न विविध अनुप्रासले कवितामा लय र सङ्गीत उत्पन्न गर्दै भाव सघनतामा सहजता ल्याएको छ । बाह्य संरचना अन्तर्गत आख्यान योजना, तिन श्लोक कविता पुञ्ज, चौतिस हरफे कविता संरचना (पृ. ४५) तथा अन्त्यानुप्रासीय संरचना रहेको छ ।

५.१३.३ भाव विधान

भावका दृष्टिले कविता उच्च रहेको छ । तत्कालीन पञ्चायती शासन व्यवस्थाका विविध कमजोरी र नकारात्मक पक्षहरूको सत्य तथ्य स्मृति गराउनु, राजकीय सुरक्षाकर्मीहरूले जनतामाथि गरेका अमानवीय ज्यादती, शोषण र जनताप्रति रोष प्रकट गर्नु, राजतन्त्र र सुरक्षा तन्त्रमाथि जनताले विरोध गर्दा उनीहरूलाई दण्ड सजाय दिनु, कवि एवम् साहित्यकारहरूले कविता व्यङ्ग्य प्रस्तुत गर्दासमेत उनीहरूको जीवनमा चुनौति देखिएका कुरालाई कविले बडो मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । विशेषतः सत्य र मौलिक अधिकारको निम्ति आवाज उठाउँदा कवि सुरक्षाकर्मीको गोलीबाट मृत्युको सिकार बन्ने आशङ्काको दुखद भाव कवितामा व्यक्त भएको छ । जस्तै :

गोली आइनपुगुन्जेलसम्म
सास फेरेको फेरै गर्नु पर्छ मैले
अरु केही गर्न भ्याउँदिन म
गोली आइपुगेपछि खाएर दिनाउनु पर्छ

निदाएपछि सास फेर्न फुर्सद पाउँदिन म
साथी हो !

साथी हो । मेरो नाममा एक मिनेट
मौनधारण घोषणा गरि राखे हुन्छ

कविता सुनाउन फेरी आउँदिन म । (मेरो नाममा एक मिनेट, पृ. ४५)

५.१३.४ कथन पद्धति

कविले आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा प्रथम पुरुषीय दृष्टिविन्दुको सुमुचित उपयोग गरेका छन् । यसका साथै तृतीय पुरुष केन्द्री (ऊ पात्र) दृष्टिविन्दुको समाख्यान शैली अवलम्बन गरेका छन् । यसरी कवितामा प्रथम पुरुषीय शैलीको कविप्रौढोक्ति र तृतीय पुरुषीय कविनिबद्ध वक्तृप्रौढोक्ति ढाँचा रहेको पाइन्छ ।

५.१३.५ भाषाशैली

भाषाशैलीका आधारमा हेर्दा कवितामा सरल भाषा र काव्यात्मक शैलीको उपयोग भएको देखिन्छ । आगन्तुक, तत्सम र तद्भव तिनओटै स्रोतका भाषा तथा व्यङ्ग्य शैली वर्णनात्मक तथा समाख्यानात्मक काव्यशैलीको रोचक प्रयोग पाइन्छ ।

५.१३.६ उद्देश्य

नेपालमा प्रजातन्त्रको उदयपछिको पञ्चायती शासन व्यवस्थामा जनताहरूलाई निर्धक्क रूपबाट हिडडुल गर्न र बोल्न स्वतन्त्रता थिएन भन्ने कुराको यथार्थ चित्रण गर्नु यस कविताको उद्देश्य रहेको छ । बहुदलीय व्यवस्था अनुकूल प्रजातन्त्रको आगमन भएर पनि नेपालीहरूले आफ्नो मौलिक हक अधिकारको समुचित उपयोग गर्न नपाएकोमा असन्तुष्टि प्रकट गर्नु र सरकारले गरेको अन्यायपूर्ण शासन अन्त्य गरी सुनिश्चित मानव अधिकारको व्यवस्था गर्नु कविताको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

५.१३.७ शीर्षकीय सार्थकता

भाव, विषयवस्तु र शीर्षकका दृष्टिले कविता सान्दर्भिक रहेको पाइन्छ । अभिधा र लक्षणा दुवै कोणबाट उक्त कविताको शीर्षक 'मेरो नाममा एक मिनेट' अर्थपूर्ण रहेको छ । यहाँ अभिधा अर्थमा कविले आफ्नै घटना अनुभूतिलाई समेटेका छन् भने प्रतीकात्मक दृष्टिले हेर्दा मृत कवि वा साहित्यकार तथा राणा विरोधी क्रियाकलापमा संलग्न विद्रोही

नेपालीहरूलाई संकेत गरिएको छ । यसरी कविताको शीर्षक दुवै कोणबाट औचित्यपूर्ण रहेको पाइन्छ ।

५.१३.८ निष्कर्ष

माथि विश्लेषित कवितालाई कविताका तत्वहरूका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । संवेदनायुक्त र मानवीय जगत्का विषयवस्तु भित्री र बाहिरी संरचना, मानवताको वकालत गरिएको भाव, श्रुति मधुर लयविधान, मिश्रित कथन शैलीआदिका दृष्टिले कविता सरल, चोटिलो र प्रभावकारी रहेको देखिन्छ ।

५.१४. 'हामी' कविताको विश्लेषण

५.१४.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा हामी नेपालीहरूको कमजोरी र खराब आचरण-व्यवहार (क्रियाकलाप)लाई विषयवस्तु बनाइएको छ । नेपाली सामाजिक संस्कार र राजनीतिक क्षेत्रमा देखिएका नकारात्मक पक्षहरूलाई विशेषतः टपक्क टिपेर कविले व्यङ्ग्य, शिष्ट र मीठो शैलीमा प्रस्तुत गरेका छन् । किसान, मजदुर, नेता, कर्मचारी, सुरक्षाकर्मी आदि सबैको चारित्रिक स्वभाव र दुष्प्रवृत्ति एवम् नराम्रा क्रियाकलापहरू उक्त कविताका विषयवस्तु हुन् ।

५.१४.२ संरचना

कवितामा अन्य विधामा जस्तै संरचना पक्ष पनि महत्वपूर्ण मानिन्छ । कवितालाई आन्तरिक र बाह्य संरचनाले सुदृढ तुल्याएको हुन्छ । बाह्य पक्षले कविताको आन्तरिक भाव शब्दहरूको सम आवृत्ति, समध्वन्यात्मक वर्ण संयोजन, ८२ श्लोकको जम्मा ९ पङ्क्तिपुञ्ज (जनमत, पृ. ४६) को लघु संरचना रहेको छ ।

५.१४.३ भावविधान

कविताले श्रोता एवम् पाठकमा जे सन्देश वा विचार प्रदान गर्दछ, त्यो भाव हो । विविध नेपालीहरूको मनोवृत्ति र कार्यशैलीको शाश्वत उद्घाटन गर्नु यस कविताको भाव हो । मानवीय खराब क्रियाकलापप्रति व्यङ्ग्यको शिष्ट भटारो हान्नु, विभिन्न क्षेत्र र पेशासँग आबद्ध मानिएका नकारात्मक तथा कमजोरी पक्षलाई हटाएर चारित्रिक सुधार तथा सत्कर्ममा लाग्ने मानवतावादी ज्ञान, चेतना र शिक्षा प्रदान गर्नुमा मूलतः कविताको भावविधान केन्द्रित रहेको छ । व्यङ्ग्यको एक झलक यस्तो छ :

हामी
किसानको
जमिन जोत्ने हलो खोसेर
होटलको
चिकेन रोष्ट र मिटबल जोच्छौं ।
धान रोप्ने खेतमा घर रोच्छौं र हामी
खाने बेलामा चामल खोज्छौं । (पृ. ४६)

५.१४.४ लयविधान

कवितामा प्रयुक्त शब्दका विविध वर्णहरूका आवृत्तिबाट निस्कने श्रुतिमधुर ध्वन्यात्मक गुञ्जन नै लय हो । यसले कविताको भावलाई उजिल्याउँछ र कविताबोधमा प्रभावकारिता ल्याउँछ । माथिको कवितामा विविध वर्णहरूको आवृत्तिले लय सिर्जना गरेको छ । विशेषतः कवितामा अन्त्यानुप्रासीय (हामी-हामी, किसानको-होटलको, जोच्छौं-रोच्छौं-खोज्छौं) लयको सुन्दर प्रयोग भएको छ ।

५.१४.५ कथनपद्धति

कविले कविता वर्णनका क्रममा अपनाएको आख्यान शैली कथनपद्धति हो । यस कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (हामी पात्र केन्द्री) मा आधारित कविवक्तृप्रोढोक्ति उक्ति ढाँचाको उपयोग गरिएको छ । कविले समग्र नेपालीहरूको कमजोरीपन र नकारात्मक कार्यव्यवहारलाई सङ्केत गरी व्यङ्ग्य गर्ने सन्दर्भमा स्वयम् आफू पनि कमजोरीको सिकार बन्न पुगेको खुलासा कविताको शीर्षकबाट व्यक्त भएको छ । अतः यस कविताको आख्यानशिल्प आत्मकेन्द्री बहुवचन शैलीमा केन्द्रित रहेको छ ।

५.१४.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषा सरल र सङ्क्षिप्त रहेको छ भने शैली वर्णनात्मक एवम् संस्मरणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । कवितामा शब्द चयनका दृष्टिले आगन्तुक, तत्सम र तद्भव स्रोतका भाषिक शब्द प्रयोग गरिएको छ भने शैलीका रूपमा अनुभवजन्य स्मृतिशैली, दृश्य-बिम्बात्मक चित्रात्मक शैली, वर्णनात्मक तथा शिष्ट व्यङ्ग्य शैलीको समुचित उपयोग गरिएको छ ।

५.१४.७ उद्देश्य

यस कविताको मुख्य उद्देश्य नेपालीहरूको आचरण, सोचाइ र कार्य व्यवहारमा सुधार तथा परिवर्तन ल्याउनु हो । खासगरी नेपालीहरू आफ्नो हैसियत र यथार्थ धरातललाई बिसर्ग देखासिकी र तडकभडकमा लाग्दा उन्नति गर्न नसकेको तीतो सत्यता उद्घाटन गर्नुमा कविताको उद्देश्य केन्द्रित छ । नेपालीहरूले आफ्नो भाग्य र भविष्य आफैले सत्कर्म गरेर बनाउनु पर्ने आशय यस कविताको उद्देश्य हो ।

५.१४.८ शीर्षकीय सार्थकता

प्रस्तुत कविताको शीर्षक 'हामी' ले समग्र नेपालीहरूलाई सङ्केत गरेको छ । अतः अभिधाभन्दा प्रतीकात्मक अर्थका दृष्टिले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ । 'हामी' भनेर कविले कमजोरी र खराब आचरण भएका सबै विधा र क्षेत्रका मानिसलाई निर्देश गर्ने सन्दर्भबाट शीर्षक रचिएको हुँदा उक्त कविताको शीर्षक औचित्यपूर्ण रहेको पाइन्छ ।

५.१४.९ निष्कर्ष

समग्रमा माथिको कविता विषयवस्तु विविधता, संरचनागत सुदृढीकरण, भाषागत गहनता, लयगत (अत्यानुप्रासीय) विविधता, कविवक्तृप्रौढोक्ति उक्ति ढाँचा, सरल र सङ्क्षिप्त भाषिक शैली, मानवीय चरित्र कार्य व्यवहारमा सुधार गर्ने उद्देश्य तथा समग्र नेपालीलाई प्रतिनिधित्व गर्ने शीर्षक आदिका दृष्टिले प्रस्तुत कविता उपयुक्त रहेको देखिन्छ ।

५.१५ 'राजाहरू बिक्रीमा छन्' कविताको विश्लेषण

५.१५.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपालको राजतन्त्र रहेको छ । नेपालमा युगौँदेखि चल्दै आएको राजकाज प्रणाली एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सर्ने क्रममा राजा वीरेन्द्रका हत्यापछि भाइ ज्ञानेन्द्रले राजा भई देश चलाएको घटना सन्दर्भलाई यस कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ । अतः दरबारिया कार्य, घटना तथा तिनबाट उत्पन्न विविध मनोवृत्ति स्वयम् चर्चा, टिप्पणीलाई कविताको विषयवस्तुको रूपमा चयन गरिएको छ ।

५.१५.२ संरचना

यस कविताको संरचना पक्ष प्रबल रहेको छ । भाव र आख्यानको सन्तुलित संरचना अनुरूप आन्तरिक र बाह्य दुवै पक्षको उचित संरचना कवितामा पाइन्छ । आन्तरिक

संरचना अन्तर्गत समध्वन्यात्मक वर्ण आवृत्ति र तिनबाट उत्पन्न विविध अनुप्रासयुक्त लय संरचना तथा भावगत गहनता रहेको छ । बाह्य संरचनामा ५ श्लोकको ५६ पङ्क्ति पुञ्जको लघु आयाम (पृ. १) को कविता संरचना रहेको छ । साथै अन्त्यानुप्रासीय लय तथा आख्यानको सुगठित संरचना कवितामा पाइन्छ ।

५.१५.३ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भाव पक्ष निकै सशक्त रहेको छ । कवितामा देशका नायक, राजपरिवार तथा राजतान्त्रिक परिपाटीमाथि खरो आलोचना गर्नु, सत्यताको उद्घाटन गर्नु र राजमहाराजको बदनियतप्रति तीखो व्यङ्ग्य हान्नु यस कविताको भावविधान रहेको देखिन्छ । साथै सुनियोजित, नीतिगत तथा विधिको राजतान्त्रिक राज्य व्यवस्था हुनुपर्ने विचार व्यक्त गर्नु कविताको भाव हो । राजाको जनता विरोधी क्रियाकलापप्रति टिप्पणी गरिएको एक अंश कवितामा यसरी व्यक्त भएको छ :

मान्छे नमरेको रात
राम्रोसँग निन्द्रा नपर्ने
हेलिकप्टरमा चढेर
मर्निङ्वाक गर्ने
दूरवीनले हेरेर जनताको लास गन्ने
मुन्टो बङ्ग्याउने
ठीक छ, ठीक छ भन्ने
राजाहरू बिक्रीमा छन् (राजाहरू बिक्रीमा छन्, पृ. ४७)

५.१५.४ लयविधान

यस कविताको लयविधान सरस एवम् श्रुतिरम्य रहेको छ । विशेषतः कवितामा अन्त्यानुप्रासीय लय संयोजनको कुशल उपयोग भएको छ । यसका साथै मध्यानुप्रास लय योजनाले कवितालाई अन्तः सङ्गीत प्रदान गरेको छ । मध्यानुप्रास लय अन्तर्गत बुझ्ने-बुझ्ने, नबुझ्ने-नमान्ने आदि समध्वन्यात्मक वर्ण आवृत्ति आएका छन् । यसैगरी अन्त्यानुप्रासीय लय विधानमा नपर्ने-गर्ने, गन्ने-भन्ने-मान्ने-मार्ने, मुसार्ने-सार्ने आदि वर्ण/शब्दावृत्तिले सहयोग गरेका छन् ।

५.१५.५ कथनपद्धति

कविले कविता वर्णन गर्ने आख्यान शिल्प नै कथन पद्धति हो । यस कवितामा प्रथम पुरुषीय दृष्टिविन्दु (म पात्र केन्द्री) कविवक्तृप्रौढोक्ति उक्ति ढाँचाको आख्यान शैली अपनाइएको छ । कवि स्वयम्ले आफ्ना विचार पूर्व स्मृति वा दृश्ययोग्य अनुभूति प्रवाह गर्दै समाख्यानधर्मी कथन पद्धतिको सुन्दर प्रयोग गरेका छन् ।

५.१५.६ भाषाशैली

भाषा र शैली कविताका अनिवार्य घटक हुन् । भाषा कविताको अर्थगत आधार हो भने शैली कवितात्मक भाषालाई सम्प्रेषण गर्ने प्रभावकारी माध्यम हो । कविले तिनै स्रोतका भाषाको मिश्रित प्रयोग गरेका छन् । शैलीका दृष्टिले हेर्दा कवितामा काव्यात्मक शैली, सङ्क्षिप्त, सरल र सरस शैली वा समाख्यान शैलीको कुशल प्रयोग रहेको छ ।

५.१५.७ उद्देश्य

पाठकलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्दै ज्ञान तथा चेतना प्रदान गर्नु मूलतः कविताको उद्देश्य रहेको पाइन्छ । यस कवितामा पनि पाठकलाई आनन्द, कौतूहलता, जिज्ञासा प्रदान गर्दै ऐतिहासिक यथार्थको ज्ञान गराउनु, दरबारिया तन्त्रको फोहोरी र स्वार्थपूर्ण चरित्रको उद्घाटन गर्नु, राजा रजौटाहरूलाई मानवीय चेतनाको पाठ सिकाउनु आदिमा उक्त कविताको उद्देश्य केन्द्रित रहेको छ ।

५.१५.८ शीर्षकीय सार्थकता

प्रस्तुत कविता भाव र उद्देश्य दुवै रूपबाट सार्थक रहेको छ । खासगरी राजाहरूलाई किनबेचको साधन बनाउने विचार अनुरूपको 'राजाहरू बिक्रीमा छन्' भन्ने कविता अभिधा अर्थमा भन्दा व्यञ्जना वा व्यङ्ग्यात्मक दृष्टिले निकै प्रभावकारी र औचित्यसिद्ध रहेको छ ।

५.१५.९ निष्कर्ष

समग्र कविताको विश्लेषणलाई हेर्दा कवितामा विषयवस्तु अनुकूल घटना संयोजन, प्रबल संरचना दरबारिया सत्यको खुलासा गरी राजा महाराजाहरूको चरित्र सुधार गर्नु पर्ने भाव प्रदान गर्नु, कविकथन शैली अपनाउनु, अन्त्यानुप्रासीय लय ढाँचाको सरस र सुमधुर प्रयोग गरिनु, सत्यको प्रकाश पार्नु र पाठकलाई चेतना एवम् मनोरञ्जन प्रदान गर्ने उद्देश्य लगायत प्रतीकात्मक वा व्यञ्जनात्मक अर्थका दृष्टिले शीर्षक सार्थक र विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

परिच्छेद छ

उपसंहार तथा समग्र निष्कर्ष

६.१ उपसंहार

अर्जुन पराजुलीको जन्म २०२० साल श्रावणमा मध्य नेपालको बागमती अञ्चलअन्तर्गत काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको ज्याम्दीमा भएको हो । पिता होमनाथ पराजुली र माता यदुकुमारी पराजुलीको जेष्ठ सुपुत्रको रूपमा यिनको जन्म भएको हो । निम्न वर्गीय परिवारमा जन्मेका पराजुलीले ६ वर्षको उमेरदेखि औपचारिक शिक्षा आरम्भ गरेका थिए । खेतीपातीबाट आफ्नो गुजारा चलाउँदै आएको उक्त परिवारमा जन्मिएका पराजुलीको बाल्यकाल साथीहरूसँग गट्टा, डन्डीबियो, बागचाल र खोपी खेल्दै बितेको थियो । बागदेवी प्राथमिक विद्यालय काभ्रेबाट प्राथमिक शिक्षा आरम्भ गरेका पराजुलीले पब्लिक युथ क्याम्पसबाट २०४५ सालमा बि.कम. उत्तीर्ण गरेका छन् ।

अर्जुन पराजुलीले २०३७ सालबाट बागदेवी प्राथमिक विद्यालय काभ्रेमा शिक्षण पेशामा संलग्न भएपछि आफ्नो जगिरे जीवनको प्रारम्भ गरेका हुन् । २०३९ सालमा लोकसेवा आयोगले लिने परीक्षामा खरिदार पदमा एक नम्बरमा नाम निकाले भने सरकारी जागिरमा देखा पर्ने घुसखोजी, भनसुन तथा भ्रष्टाचार जस्ता विकृति जस्ता विकृतिप्रति घृणा भाव पैदा भएका कारण पराजुलीले क्षेत्री अदालत काठमाडौँको खरिदार पदबाट २०५० सालमा राजिनामा दिएर आफ्नो जागिरे जीवनबाट विश्राम लिएका हुन् । हाल भुँडीपुराण प्रकाशनको संस्थापकको रूपमा काम गर्दै आएका छन् । २०४० सालमा काठमाडौँको थर्मस्थली निवासी विष्णुप्रसाद घिमिरेकी छोरी उर्मिला घिमिरेसँग वैवाहिक बन्धनमा बाँधिएका पराजुलीको दाम्पत्य जीवन एक छोरा र एक छोरीका साथ सुखपूर्वक बितिरहेको छ । निम्न वर्गीय परिवारमा जन्मिएका पराजुलीको बाल्यकाल अभावै अभावमा बितेको भए तापनि हाल उनको जीवन सुखमय र सन्तोषपद रहेको छ । आफ्नो जन्मस्थान काभ्रे छोडेर जागिरे जीवनको सिलसिलामा आफ्नो परिवारसहित काठमाडौँको विभिन्न स्थानमा बस्दै आएका पराजुली हाल बालाजु स्थित आफ्नै घरमा बस्दै आएका छन् ।

बाबुले वाचन गर्ने देवी भागवत, रामायणको श्लोक, ग्रामीण भेगमा घाँस दाउरा गर्न जँदा गाइने विरहका गीतको प्रभाव बाल्यकालमा नै पराजुलीमा परेको थियो । दोलालघाटको मेलामा गाइने दोहोरी, प्रकृति, समाजमा रहेका विपन्न मानिसहरू तथा

जनावरप्रतिको मोह नै उनका साहित्यिक प्रेरणाका स्रोत हुन् । सर्वप्रथम २०२८/०२९ सालतिर **खसीबोकाको बिलौना** फुटकर कविता लिएर अनौपचारिक रूपमा साहित्य यात्रा आरम्भ गरेका पराजुलीले **शोकपुकार** (२०३७/०३८) शोक काव्यको रचना गरेका हुन् तर पराजुलीको उक्त फुटक कविता र शोकपुकार शोककाव्यको पाण्डुलिपि समेत वर्तमान समयमा उपलब्ध छैन् । उनको पहिलो पुस्तकाकार कृति भने **आन्द्रालोक** (२०५४) कविता सङ्ग्रह हो । नेपाली हास्यव्यङ्ग्य कविताको विकासमा अलग्गै स्थान कायम गर्न सफल पराजुलीको साहित्यिक व्यक्तित्वको अर्को पाटो बाल गीतकार व्यक्तित्व पनि हो । विभिन्न पत्रपत्रिका तथा पुस्तकहरूमा बाल गीतहरू प्रकाशित गरेका पराजुलीका पुस्तकाकार बालगीत सङ्ग्रहका रूपमा **मान्छे बनौं** प्रकाशित छ ।

विविध व्यक्तित्वका धनी अर्जुन पराजुलीले विभिन्न कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुने सिलसिलामा र केही व्यक्तिगत रूपमा नेपालको पचपन्न जिल्लाहरू र युएई कतार, भारत, मलेसिया र सिङ्गापुर देशहरूको समेत भ्रमण गरेका छन् । २०६३ सालमा नागार्जुन साहित्यिक प्रष्ठानद्वारा 'नागार्जुन वार्षिक रचना पुरस्कार' पाउनुका साथै सामाजिक जागरण मञ्चद्वारा 'नागरिक कवि' (२०६५) द्वारा सम्मानित भएका छन् ।

आधिकारिक रूपमा समाज सेवकका रूपमा परिचित नभए पनि उनी समाजका दीन दुःखीप्रति दया, माया, प्रेम र सहानुभूति देखाउने व्यक्तित्वको रूपमा परिचित छन् । 'भुँडीपुराण' संस्थाका संस्थापकका साथै 'सिस्नो पानी नेपाल' संस्थाको र काठमाडौं बानेश्वरमा अवस्थित 'पाठशाला' विद्यालयका संस्थापक समेत रहेका पराजुलीको संस्थापक व्यक्तित्व सशक्त रहेको छ । साहित्य सिर्जनाको अलावा, समसामयिक दृश्य, घटना, विषयवस्तु तथा राजनीतिक अवस्थाप्रति चिन्तित पराजुली विविध चेतनामूलक र उद्देश्यपरक कार्यक्रमहरूमा संलग्न हुन्छन् भने पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाको अध्ययनद्वारा आफ्नो फुर्सदको समयको सदुपयोग गर्छन् ।

अर्जुन पराजुली लाम्चो अनुहार भएका न दुब्ला न मोटा शारीरिक कद भएका अग्ला तथा सेतो वर्णका छन् । स्वाभाविक उचाइ र मोटाइ भएका पराजुलीलाई उनको कसिलो र तन्दुरुस्त शारीरिक रूपाकृतिले बाह्य व्यक्तित्वको परिचय दिन्छ । सदैव चिन्तनशील र गम्भीर व्यक्तित्वका धनी पराजुली आफ्ना सम्पर्कमा आउने हरेक व्यक्तिसँग मुसुक हाँसेर विनम्रतापूर्वक बोल्नुका साथै आत्मीय व्यवहार गर्छन् । आफ्ना कारणले कसैलाई दुःख नपुगोस् भन्ने कुरामा सचेत पराजुली आन्तरिक रूपमा संवेदनशील व्यक्तित्व हुन् ।

समाजमा कसैलाई ठूलो, सानो जातभात, गरिब र धनी भनी भेदभाव नगर्ने उनी सबैसँग मित्रवत् व्यवहार गर्छन् । भौतिक विलासिता भन्दा सादा जीवनमा विश्वास राख्ने पराजुली केही महत्वाकांक्षी पनि छैन । आफ्नो जुनसुकै काम कुरा अन्य व्यक्तिको भन्दा फरक हुनु पर्छ भन्ने उनको धारणा रहेको छ ।

२०२८/२९ तिर **खसीबोकाको बिलौना** फुटकर कविता लिएर अनौपचारिक साहित्ययात्रा आरम्भ गरे तापनि पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित उनको पहिलो कृति **आन्द्रालोक** (२०५४) कविता सङ्ग्रह हो । यो उनको उत्कृष्ट व्यङ्ग्य कविता सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रह भित्र जम्मा १८ वटा फुटकर हास्यव्यङ्ग्य प्रधान कविताहरू सङ्कलित छन् । नेपाली समाजमा घटेका विविध पक्षहरूलाई यस कवितामा विषयवस्तु बनाइएको छ । खासगरी शिक्षा, राजनीति, प्रशासन, साहित्य, समाजमा देखिएका भएका सत्यतथ्य घटना, कार्य, कमजोरी र विकृति-विसङ्गतिलाई टपक्क टिपेर सूक्ष्म हाँसो र तीव्र व्यङ्ग्य कलाको माध्यमबाट समाज सुधार तथा मानवीय चरित्र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु प्रस्तुत कृतिको भाव भएको पाइन्छ ।

संरचनाका दृष्टिले हेर्दा जम्मा ६३ पृष्ठको लघु मध्यम आयाम रहेको छ । जसमा आन्तरिक र बाह्य दुवै संरचना सफल रहेको छ । बाह्य संरचनाले आन्तरिक भाव पक्षलाई बचाएको छ । साथै सबै कवितामा भाव र आख्यानको सन्तुलित विन्यास रहेको देखिन्छ । लयको कोणबाट हेर्दा गद्य ढाँचाको अनुप्रासीय (अन्त्यानुप्रास, मध्यानुप्रास, आद्योनुप्रास) लयको सुन्दर, लयात्मक एवम् श्रुतिमधुर प्रयोग भएको छ । यसले गर्दा कविताको भाव सम्प्रेषणमा आकर्षक र प्रभावकारिता सिर्जना गरेको छ । कथन पद्धतिको आधारमा हेर्दा विविध दृष्टिविन्दुमा आधारित कविकथनयुक्त शैलीको कवि वक्तृप्रोढोक्ति ढाँचा तथा कविको कथन प्रस्तुत गर्ने समाख्याता केन्द्री कविनिबद्ध वक्तृप्रोढोक्ति ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यसैगरी भाषा शैलीको कोणबाट हेर्दा सरल, सङ्क्षिप्त, चोटिलो, व्यङ्ग्यात्मक, आलङ्कारिक, आख्यानात्मक, चित्रात्मक तथा वर्णनात्मक शैलीको कुशल उपयोग पाइन्छ । उद्देश्यको आधारमा हेर्दा सामाजिक, राजनीतिक, प्रशासनिक एवम् शैक्षिक सुधार गर्नु, समाज र राष्ट्रलाई सम्मुनत तुल्याउनु, मानव चरित्रमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु रहेको छ । शीर्षकीय चयनका आधारमा हेर्दा विषयवस्तु, आख्यान र भावानुकूल रहेको छ । प्रत्येक कविताको शीर्षकले सिङ्गो कविताको भाव समेटेको छ । यसैगरी समग्र कविताहरूको समुच्चय भावका रूपमा कविता कृति **आन्द्रालोक** (२०५४) कविता सङ्ग्रह नामकरण

गरिएको छ । मानिसले जे-जति सत् असत् कार्यहरू गर्दछन् ती सबै पेटको लागि अर्थात् आन्द्रा भर्नका लागि नै गर्दछन् । यो नेपाली र सिङ्गो विश्व मानव समाज आन्द्रैआन्द्राको भण्डार हो भन्ने प्रतीकात्मक आशयबाट प्रस्तुत कृतिको शीर्षक सार्थक, औचित्यपूर्ण र प्रभावकारी रहेको छ ।

आन्द्रालोक (२०५४) कविता सङ्ग्रहपछि अर्जुन पराजुलीको अर्को पुस्तकाकार कृति **मान्छे बनौं** बालगीत सङ्ग्रह हो । प्रस्तुत **मान्छे बनौं** नामक शीर्षकको यस गीतिसङ्ग्रहभित्र जम्मा नौ वटा गीतहरू सङ्कलित छन् । ती सबै गीतलाई गीतका तत्त्वहरू भाव, कल्पना, सङ्गीत, विम्ब-प्रतीक तथा भाषाका कोणबाट सरल र सङ्क्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ । भावका दृष्टिले हेर्दा **मान्छे बनौं** गीतमा सभ्य र आदर्श मानव बन्नु पर्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । मानव भाव, विचार, गुण र कर्मले महान बन्नु पर्ने कल्पना गरिएको छ । गीतमा भाषिक सङ्गीत, श्रव्य दृश्य विम्ब, परम्परित, स्थानीय प्रतीक तथा व्याकरणिक, काव्यात्मक तथा पद विचलन युक्त भाषाको विशिष्ट संयोजन रहेको छ । यसले गर्दा उक्त गीत सार्थक र सफल बनेको छ ।

यसैगरी 'बाआमाले' गीतमा पनि गीति तत्त्वको कुशल संयोजन भएको छ । भावका कोणबाट हेर्दा बाआमाले छोराछोरीलाई जागिर, महत्त्व, विदेश, पद प्रतिष्ठाभन्दा नैतिक आचरणका कुराहरू सिकाउनु वेश हुन्छ । कल्पनाका दृष्टिले हेर्दा छोराछोरीलाई ठूला व्यक्ति बनाउने सपना जस्तै आदर्श र सदाचार बनाउनुमा जोड दिनुपर्ने कल्पना, भाषिक वर्ण/शब्दावृत्तिबाट उत्पन्न मौखिक लयात्मक भाषिक सङ्गीत, विविध विम्ब-प्रतीक योजना, भाषा सरल, सम्प्रेष्य र बोधगम्य हुनुले उक्त गीत प्रभावकारी र बोधगम्य बनेको छ ।

'हामी केटाकेटीले' गीतमा पनि गीत तत्त्वको समुचित उपयोग भएको छ । केटाकेटीको स्वभाव चञ्चले हुन्छ, स्वतन्त्र खेल्न, हाँस, बोल्न, घुम्न-पढ्न पाउनुपर्छ भन्ने बाल अधिकारजन्य मनोवैज्ञानिक भाव यस गीतमा व्यक्त भएको छ । बालबालिकाले अवसर पाए इतिहासमा नाम राख्ने, ठूला काम गरेर देखाउने, पढी लेखी ठूलो मान्छे बन्ने सुनौला कल्पना शब्द आवृत्तिजन्य भाषिक सङ्गीत, विम्ब-प्रतीकयुक्त भाषा, व्याकरणिक तथा विचलनयुक्त भाषाले गीतको भाव/सन्देश विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

'आफूले ला'का लुगा' शीर्षकको उक्त गीतमा सामन्त प्रवृत्ति बोकेका नेपाली पुरुषवादी संस्कारप्रति व्यङ्ग्यको तीखो अभिव्यक्ति भाव प्रस्तुत गरिएको छ । आफ्नो सामान्य काम समेत गर्न नसक्ने पुरुषले देश बनाउँछ, जनतालाई सेवा सुविधा दिन्छु भन्नु

केवल भ्रुट र भ्रमको सन्देश बाँड्नु हो भन्ने भाव यस गीतमा प्रस्तुत भएको छ । छोराछोरीलाई सम्मान गर्नुपर्ने, देशको उन्नति प्रगतिमा लाग्नु पर्ने, भनाइलाई कर्ममा उतार्नु पर्ने, नेता, कर्मचारी, अब बौद्धिक वर्गको चरित्र र व्यवहारमा परिवर्तन आउनु पर्ने कल्पना गीतमा गरिएको छ । साथै भाषिक सङ्गीत, विम्ब-प्रतीकयुक्त भाषा, आदिले गर्दा उक्त गीत प्रभावकारी बनेको छ ।

‘कखगघ’ शीर्षकको गीतमा बालमनोविज्ञानको शैक्षिक ज्ञानात्मक धारणालाई भावपूर्ण तवरबाट व्यक्त गरिएको छ । खेल, मनोरञ्जन, गीत, कविता जस्ता लयात्मक तरिकाबाट आजका बालबालिकालाई अक्षर सिकाउनुपर्छ भन्ने भाव बालबालिका सुनौला फूल हुन् । तिनको सुन्दर सिर्जना, शैक्षिक ज्ञान, उनीहरूका इच्छा, भावना र स्वतन्त्रताको विशिष्ट कल्पना गीतमा गरिएको छ । साथै विम्ब-प्रतीकयुक्त भाषा, भाषिक सङ्गीत व्यवस्थाले गीत लयात्मक हुनुका साथै भाव संवेद्य बनेको छ ।

‘गैरी गाउँले किसान’ गीतको मूल भाव नेपाली समाजका निम्न वर्गीय श्रमिक किसानहरूको जीवन स्तर सुधार हुनुपर्छ भन्ने रहेको छ । किसानले आफू शैक्षिक अन्धो भएर पनि छोराछोरीलाई शिक्षाको उज्यालो ज्योति दिने सपना साँच्नु, छोराछोरीले अरुले जस्तै विद्यालय जाने अवसर पाउनु, अभाव र विपन्नताबाट मुक्तिको अपेक्षा गर्नु, सरकारले गरिबीको पीडामा मलम लगाई दिने आशा गर्नु जस्ता स्वभाविक मानवीय कल्पना यस गीतमा गरिएको छ । यसैगरी गीतमा सरल र बोधगम्य भाषा, भाषिक सङ्गीतको श्रुतिमाधुर्य प्रयोग भई गीत विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।

‘नयाँ नेपाल’ नामक गीतमा गीत तत्त्वको समुचित विन्यास भएको छ । विषयवस्तु र भावको कलात्मक संयोजन भएको छ । हजारौं नेपालीको बलिदानबाट निर्मित नयाँ नेपालले गरिब, विपन्न र असहायका निम्ति कुनै राहत दिन नसकेको तीतो यथार्थ प्रस्तुत गर्नु यस गीतको भावभूमि हो । देश र जनतालाई समृद्ध तुल्याउन युद्धको परिकल्पना गर्नु, देशमा अशान्ति हुनु, देशमा राजतन्त्र हट्नु, गणतन्त्र र लोकतन्त्र छाड्नु जनताले आधारभूत मौलिक अधिकार पाउनु जस्ता कल्पना गीतमा गरिएको छ । यसरी नै व्याकरणिक भाषा, काव्य भाषा, विम्ब-प्रतीकजन्य भाषा तथा भाषिक सङ्गीत आदिका कारण उक्त गीत सार्थक र प्रभावकारी बनेको देखिन्छ ।

‘बन्दिनँ बन्दिनँ’ शीर्षकको गीतमा बालबालिकाको मनोभावना व्यक्त भएको छ । बालबालिकालाई विभिन्न सजाय दिने, परिवार र स्कुलको कुसंस्कारप्रति विद्रोह गरी तिनको

अन्त्य गर्नुपर्ने विचारमा उक्त गीतको भाव प्रस्तुत भएको छ । बालबालिकालाई दण्ड सजाय दिनु हुँदैन भन्ने आशय यस गीतको भाव रहेको छ । कल्पनाका कोणबाट हेर्दा आजका बालबालिकाले स्वतन्त्र रूपमा माया प्रेमयुक्त वातावरणमा पढ्न पाए भने भोलि असल र ठूला मान्छे बन्ने छन् कल्पना गरिएको छ । साथै भाषिक आवृत्तिगत लय सङ्गीत, विम्ब प्रतीक संयोजन, सरल, लेख्य, विशिष्ट, काव्यात्मक, व्याकरणिक तथा स्तरीय भाषिक प्रयोगले उक्त गीत सार्थक र प्रभावकारी बनेको छ ।

‘कोखभित्रै’ नामक उक्त गीति शीर्षक यस गीतसङ्ग्रहको अन्त्य गीत हो । समग्र गीतको भाव समेट्ने उक्त गीतमा मानवतावादी स्वरको उद्घोष गरिएको छ । छोराछोरी समान हुन् । छोराको जन्मने, सिकने अधिकार भए जस्तै छोरीले पनि यस धर्तीमा जन्म लिई बाबु आमाको उचित माया स्नेहमा हुर्किएर देश र समाजको निम्ति योगदान दिन सक्छे । तसर्थ छोरीलाई कोखभित्रै मारुनु हुँदैन भन्ने चेतनाधर्मी सन्देश प्रस्तुत गर्नु यस गीतको मूल मर्म हो । समाजले परिवर्तन गर्न, अन्त्य गर्न नसकेको उक्त प्रथालाई तिनै बाबुआमाका छोरीहरूले चेतना भर्न सक्छन् । छोरीहरू घर-परिवार, समाज र राष्ट्रको निम्ति देवतातुल्य छन्, तिनको अभावमा पुरुष जीवन चलन सक्दैन न त सृष्टि नै चलन सक्छ भन्ने कल्पना यस गीतमा गरिएको छ । भाषिक सङ्गीत, विम्ब प्रतीकयुक्त भाषा, व्याकरणिक, विचलनयुक्त, स्वाभाविक, स्तरीय नेपाली भाषा आदिको उचित विन्यासले उक्त गीत सार्थक, सफल र विशिष्ट बन्न पुगेको छ । अतः **मान्छे बनौं** गीतसङ्ग्रहका सबै गीतहरू विषयवस्तु, शीर्षक, भाव/सन्देश, कल्पना, सङ्गीत, विम्ब प्रतीक तथा भाषा प्रयोगका दृष्टिले सार्थक र प्रभावकारी रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

यसरी समष्टिमा **मान्छे बनौं** प्रतिनिधि कविता शीर्षकभित्र समेटिएका विविध गीतहरू बालमनोभावना, रुचि, जिज्ञासा, इच्छा, चाहना, लक्ष्य, उद्देश्य, आवश्यकता र परिस्थिति सापेक्ष रहेका छन् । मूलतः बालबालिकालाई मनोरञ्जन, प्रेरणा र हौसला प्रदान गर्दै शैक्षिक माध्यमबाट भोलीको असल मान्छे बनाउनु पर्ने विचार यस गीत सङ्ग्रहमा उल्लेख भएको छ । साथै अभिभावक र सम्बद्ध जिम्मेवार पक्षले आफ्ना बालबालिकालाई ठूलो मान्छे होइन, असल मान्छे बनाउनु महान्ता हो भन्ने सार व्यक्त भएको छ ।

त्यसैगरी पराजुलीका केही हास्यव्यङ्ग्य फुटकर कविताहरू समेत प्रकाशित रहेका छन् । ती प्रकाशित फुटकहरूमा ‘सत्रसाल भाग-२’, ‘मेरो नाममा एक मिनेट’, ‘हामी’, ‘राजाहरू बिक्रीमा छन्’ कविताहरूलाई कविताका तत्त्वहरू विषयवस्तु, संरचना, भावविधान,

लयविधान, कथनपद्धति, भाषाशैली, उद्देश्य, शीर्षकीय सार्थकता आदिका रूपमा सङ्क्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ । नेपाली समाजका विविध पक्षमा देखा परेका कमजोरी, विसङ्गति, भ्रष्टता, दुष्प्रवृत्ति, मानवीय शोषण, दमन जस्ता पक्षहरूको तीतो यथार्थबाट समाजसुधार तथा मानव चरित्र सुधारको ध्येय उल्लेखित कविताहरूको रहेको छ ।

६.२ निष्कर्ष

अर्जुन पराजुली सुरुका आभ्यासिक रचनादेखि हालसम्म अथक रूपमा साधनारत साहित्यकार हुन् । प्रारम्भका रचनामा प्रकाशनगत उदासिनता पाइए तापनि उनका रचना क्रमशः परिष्कृत र परिमार्जित बन्दै गएका छन् । २०४६ सालपछि देखा परेको नेपाली राजनीतिक अस्थिरता, भ्रष्टाचार, जनदवाव तथा कर्मचारी तन्त्रमा देखिएका खिचातानीका कारण क्षेत्रीय अदालत काठमाडौँबाट खरिदार पदमा राजिनामा दिई स्वतन्त्र जीवनयापन गर्न थालेपछि उनी विशेष गरेर हास्यव्यङ्ग्यात्मक कविता यात्रामा सक्रिय रहे । मूलतः पराजुली देश भित्रका सामाजिक, आर्थिक, प्रशासनिक भ्रष्टाचार एवम् राजनीतिक विसङ्गति तथा शैक्षिक विकृतिलाई विषयवस्तु बनाउँदै शिष्ट, व्यङ्ग्य र मधुर हाँस्यशैली अपनाई साहित्य रचना गर्ने साहित्यकार हुन् । नेपालीहरूले गरेका कु-कृत्यहरू, तिनका दुष्प्रवृत्ति, अमानवीय व्यवहार, भ्रष्ट र हिंसात्मक कार्यहरूलाई नजानिदो तवरले सरल, शिष्ट र नम्र शैलीमा प्रस्तुत गरी नेपालीहरूको चारित्रिक शुधार गर्नु तथा आदर्श र सम्पन्न समाज वा राष्ट्रको निर्माण गर्नु उनको काव्यात्मक वैशिष्ट्य मानिन्छ । भाव पक्षमा भन्दा शैली पक्षमा चर्को मोह राखेर तयार पारिएको उनका कविताहरू अनुप्रास मोहले ओतप्रोत छन् ।

कवि अर्जुन पराजुली कविता र गीत लेखिरहने तर तिनलाई पुस्तकाकार कृतिका रूपमा प्रकाशन गर्न नहतारिने व्यक्ति हुन् । आफू नै संस्थापक रहेको भुँडीपुराण प्रकाशन संस्था भएपनि कविता छपाइ हाल नहतार गर्ने प्रवृत्ति उनमा छैन । सायद यसै कारणले गर्दा पराजुलीको एउटा मात्र पुस्तकाकार कृति **आन्द्रालोक** (२०५४) कविता सङ्ग्रह प्रकाशित छ भने अर्को पुस्तकाकार कृति **मान्छे बनौ** बालगीत सङ्ग्रहका साथै केही फुटकर कविताहरू पनि प्रकाशित छन् । संख्यात्मक रूपमा उनको पुस्तकाकार कृति केही कम भएपनि गुणात्मक रूपमा उच्च र सवल देखिन्छ । साहित्यका विविध विधामा आफ्नो लेखनी अगाडि बढाएका पराजुलीको सफल विधा भने हास्यव्यङ्ग्य कविता नै हो । बालसाहित्य अन्तर्गत बाल गीत सङ्ग्रह मार्फत नेपाली साहित्यमा पुऱ्याएको योगदान उल्लेख्य रहेको छ ।

बालबालिकाको बाल मनोभावना, रुचि, जिज्ञासा, इच्छा, चाहना, लक्ष्य, उद्देश्य तथा आवश्यकता अनुसार हौसला प्रदान गर्दै शैक्षिक माध्यमबाट भोलिको असल मान्छे बनाउनु पर्ने विचार व्यक्त भएको **मान्छे बनौ** बालगीत सङ्ग्रह पराजुलीको साहित्य लेखनको अर्को उत्कृष्ट कृति हो ।

यसैगरी पराजुलीको फुटकर कविता 'सत्रसाल भाग-२' प्रजातन्त्र उदय पछिको राजा त्रिभुवनको एक तन्त्रिय शासन व्यवस्था, त्यसले जनतामा ल्याएको नैराश्य र अधिकार वञ्चितका कुरालाई लिएर विद्रोहको भाव व्यक्त गरिएको छ । 'मेरो नाममा एक मिनेट' कविता मार्फत् नेपालीहरूले आफ्नो अधिकारको माग गर्दा तत्कालीन सुरक्षा प्रशासनबाटै मृत्युको सिकार बन्नु पर्ने सम्भावनाको कारुणिक भाव व्यक्त गरिएको छ । अर्को फुटकर कविता 'हामी' शीर्षकमा सबै नेपालीहरूको उन्नति र कर्मविहिन सोचाइ तथा कार्यशैलीप्रति व्यङ्ग्य भाव प्रहार गरिएको छ । 'राजाहरू विक्रीमा छन्' कविता शीर्षक मार्फत् राज्य सञ्चालनको नाममा आफ्नै वंशको हत्या गरेर राजा बन्ने नेपाली राजसंस्कारको विरोध तथा व्यङ्ग्य प्रस्तुत छ साथै राजा विरेन्द्रको वंशज विनास र यस्ता विनासकारी राजाहरू पैसाको लोभमा कुनै पनि दिन बेचिन सक्छन् भन्ने व्यङ्ग्य भाव चित्रण गरिएको छ ।

समग्रमा अर्जुन पराजुली नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा क्रियाशील साहित्यकार हुन् । उनका काव्यहरूले पराजुलीलाई हास्यव्यङ्ग्य कविका रूपमा परिचित गराएका छन् । नेपाली साहित्यका विविध लेख, रचना, बालगीत तथा फुटकर कविताहरूको रचना गर्ने पराजुली प्रतिभा सम्पन्न स्रष्टा हुन् । आफूले हात हालेका सबै विधामा उत्कृष्टता पाएका पराजुलीको सर्वोत्कृष्ट विधा भने व्यङ्ग्य प्रधान कविता नै रहेको छ । साहित्यको माध्यमबाट जीवन र जगत्प्रति सचेतना छर्दै आएका पराजुलीका व्यङ्ग्य कविताहरूले गणतन्त्र प्राप्तिको आन्दोलन २०६२/०६३ मा उल्लेख्य भूमिका खेलेको पाइन्छ । तसर्थ आधुनिक नेपाली कविता साहित्यको श्रीवृद्धिमा लागि परेका पराजुलीको साधना निरन्तर रूपमा अगि बढी रहेको छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज र बट्टी विशाल भट्टराई (२०६३). **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**. (दो.सं.) काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन ।
- ज्ञवाली, रामप्रसाद **'जनमत'**. (वर्ष : २३ अङ्क : ९, २०६३, असोज, पृ. ३३) काभ्रे : जनमत प्रकाशन ।
- त्रिपाठी र अन्य (सम्पा.) (२०६०). **नेपाली कविता र काव्य भाग-४**. (चौथो सं.) ललितपुर : साभ्ना प्रकाशन ।
- दुवाल, मोहन (सम्पा.) **'जनमत'**. (वर्ष : २३ अङ्क : ९, २०६३, असोज) काभ्रे : जनमत प्रकाशन ।
- पराजुली, अर्जुन (सम्पा.) **भुँडीपुराण**. (भाग १७), काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- पराजुली, अर्जुन (२०५४). **आन्द्रालोक**. काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- पराजुली, अर्जुन, **मान्छे बनौं**, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- पँगेनी, मित्रलाल, (२०५४), **जनमत**. (वर्ष २३, अङ्क ९, २०६३, असोज, पृ. ४४) काभ्रे : जनमत प्रकाशन ।
- पाँडे, रामकुमार (२०५४), **'आन्द्रालोक'** भूमिका. भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- पौडेल, यज्ञकुमार (२०६८). **कन्हैया नासननीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : त्रि.वि. ।
- बराल, कृष्णहरि (२०६०). **गीत सिद्धान्त र इतिहास**. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, रामकृष्ण (२०६४). **देवकोटाको बाल कविताको अध्ययन**. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- भादगाउँले, अमृत (२०६२). **कोसेली** (२०६२, असोज ८, पृ. २६), काठमाडौं ।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल (२०६२). **शोधविधि**. (ते.सं.) ललितपुर : साभ्ना प्रकाशन ।

परिशिष्ट
शोधनायकसँग लिइएको अन्तर्वार्ता

१. तपाईंको जन्म कहिले र कहाँ भएको थियो ?

उत्तर : मेरो जन्म २०२० सालमा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको ज्याम्दीमा भएको हो ।

२. तपाईंको न्वारानको नाम के हो ?

उत्तर : मेरो न्वारानको नाम हरिप्रसाद पराजुली हो ।

३. तपाईंको बाबु आमाको नाम के हो ?

उत्तर : मेरो बाबुको नाम होमनाथ पराजुली र आमाको नाम यदुकुमारी पराजुली हो ।

४. तपाईं कुन छोरा हो ?

उत्तर : म जेठो छोरा हुँ ।

५. पारिवारिक पृष्ठभूमि कस्तो थियो ?

उत्तर : निम्न वर्गीय परिवार थियो ।

६. दाजु भाइ र दिदीबहिनी कति जना छन् ?

उत्तर : पाँचजना दाजुभाइ छौं तर दिदीबहिनी छैन ।

७. बाल्यअवस्था कसरी र कहाँ बित्यो ?

उत्तर : बाल्यअवस्था साथीहरूसँग गट्टा, डण्डिबियो, बागचाल र खोपी खेल्दै काभ्रेको ज्याम्दीमा नै बित्यो ।

८. औपचारिक शिक्षाको प्रारम्भ कहाँबाट र कहिले भयो ?

उत्तर : औपचारिक शिक्षाको प्रारम्भ बागदेवी प्राथमिक विद्यालय ज्याम्दीबाट पाँच वर्षको उमेरबाट भयो ?

९. एस.एल.सी. कति सालमा कुन विद्यालयबाट पास गर्नु भयो ?

उत्तर : २०३७ सालमा सर्वमङ्गला मा.वि., काभ्रेबाट पास गरेको हो ।

१०. उच्च शिक्षा कहाँबाट कति सालमा पुरा गर्नु भयो ?

उत्तर : उच्च शिक्षा पब्लिक युथ क्याम्पस काठमाडौँबाट २०४५ सालमा पुरा गरेको हुँ ।

११. अध्ययनकालीन कठिनाइ र सुविधाहरू केही छन् ?

उत्तर : निम्न वर्गीय परिवार हुनाले अध्ययनको क्रममा सुविधा भन्दा पनि कठिनाइ नै धेरै भेल्लु पथ्यो ।

१२. विवाह कति सालमा, कति वर्षको उमेरमा र कोसँग गर्नु भयो ?

उत्तर : विवाह २०४० सालमा, २० वर्षको उमेरमा उर्मिला घिमिरेसँग भयो ।

१३. तपाईंका छोरा छोरी कति जना छन् ?

उत्तर : मेरो एक जना छोरा र एक जना छोरी छन् ।

१४. तपाईंका छोरा छोरी कहाँ के-के गर्दै छन् ?

उत्तर : छोरो अष्ट्रेलियामा अध्ययनरत छ भने छोरी अमेरिकामा अध्ययनरत छिन् ।

१५. के कस्ता पारिवारिक वियोगहरू आइ परे ?

उत्तर : २०५७ सालमा हजुरआमाको निधन भयो भने २०६१ सालमा आमाको मृत्यु भयो ।

यी दुःखद घटना मेरो पारिवारिक वियोगका रूपमा आइपरे ।

१६. हालको पारिवारिक स्थिति कस्तो छ ?

उत्तर : हालको पारिवारिक सन्तोषजनक नै छ ।

१७. तपाईं कुन धर्ममा विश्वास गर्नु हुन्छ ?

उत्तर : मलाई कुनै पनि धर्मप्रति विश्वास छैन ।

१८. हालसम्म प्राप्त गर्नु भएको सम्मान तथा पुरस्कार के के हुन् ?

उत्तर : नागार्जुन वार्षिक पुरस्कार, नागरिक कविद्वारा सम्मान र सयपत्री राष्ट्रिय सम्मान प्राप्त गरेँ ।

१९. पुरस्कार प्राप्त गर्दा कस्तो अनुभव भयो ?

उत्तर : पुरस्कार भनेको चिज अरुले मूल्याङ्कन गरेर प्रदान गर्ने हो । मलाई त्यसले खासै केही प्रभाव पार्दैन ।

२०. तपाईंले कुन कुन देशको भ्रमण गर्नु भएको छ ?

उत्तर : मैले युएइ, भारत, मलेसिया, कतार र सिङ्गापुरको भ्रमण गरेको छु ।

२१. तपाईंलाई कुन कुन भाषाको ज्ञान छ ?

उत्तर : नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाको ज्ञान छ ।

२२. काठमाडौँ बालाजुमा कति सालदेखि बसोबास गर्दै आउनु भएको हो ?

उत्तर : २०५७ सालदेखि बसोबास गर्दै आएको हो ।

२३. तपाईंले जागिरे जीवन कसरी सुरु गर्नु भयो ?

उत्तर : मैले २०३७ सालदेखि नै बागदेवी प्राथमिक विद्यालय काभ्रेबाट जागिरे जीवन सुरु गरेको हुँ ।

२४. तपाईंले सरकारी जागिर पनि खानु भयो ?

उत्तर : खरिदार पदमा मैले सरकारी जागिर खाँँ ।

२५. काठमाडौँ क्षेत्रीय अदालतको खरिदार पदबाट कति सालमा राजिना दिनु भयो ?

उत्तर : २०५० सालमा राजिनामा दिएको हुँ ।

२६. राजिनामा दिनु पर्ने कारण के थियो ?

उत्तर : सरकारी जागिरमा देखा पर्ने घुसखोरी, भनसुन तथा भ्रष्टाचारको कारण राजिनामा दिएँ ।

२७. तपाईंले कति वर्षको उमेरदेखि साहित्य सृजना गर्न थाल्नु भयो ?

उत्तर : मैले आठ/नौ वर्षको उमेरदेखि साहित्य सृजना गर्न थालेको हो ।

२८. साहित्यिक क्षेत्रमा कति सालदेखि प्रवेश गर्नु भयो ?

उत्तर : साहित्यिक क्षेत्रमा २०२८/०२९ सालदेखि अनौपचारिक रूपमा प्रवेश गरें ।

२९. तपाईंको पहिलो साहित्यिक रचना कुन हो ?

उत्तर : मेरो पहिलो साहित्यिक रचना 'खसीबोकाको बिलौना' कविता हो ।

३०. साहित्य लेखनमा को-को बाट प्रेरणा पाउनु भयो ?

उत्तर : समाजमा रहेका विपन्न वर्गका मानिसहरू, प्रकृति, भागवत गीताका श्लोकहरू, जात्रा मेलामा गाइने दोहोरी गीतहरूबाट प्रेरणा पाएँ ।

३१. साहित्य लेखनको कुन विधामा विशेष रुचि राख्नु हुन्छ ?

उत्तर : कविता विधामा मेरो विशेष रुचि छ ।

३२. हालसम्म कुन कुन विधामा कलम चलाउनु भएको छ ?

उत्तर : हालसम्म कविता, गीत, बालगीत र केही व्यङ्ग्य लेखनमा कलम चलाएको छु ।

३३. कुन विधाबाट साहित्य लेखनको प्रारम्भ गर्नु भयो ?

उत्तर : कविता विधाबाट साहित्य लेखनको प्रारम्भ गरें ।

३४. सर्वप्रथम प्रकाशित पुस्तकाकार कृति कुन हो र त्यो कुन विधाको थियो ?

उत्तर : पहिलो प्रकाशित कृति 'होसियार' गीति सङ्ग्रह हो ।

३५. हालसम्म प्रकाशित भएको पुस्तकाकार कृतिहरू के के हुन् ?

उत्तर : प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू 'होसियार', 'आन्द्रालोक' र 'मान्छे बनौ' बालगीत सङ्ग्रह हुन् ।

३६. तपाईंका प्रकाशित कृतिहरू कुन कुन विधामा आधारित छन् ?

उत्तर : गीत र कविता विधामा आधारित छन् ?

३७. आफूलाई कुन कुन व्यक्तित्वको रूपमा चिनाउनु हुन्छ ?

उत्तर : म आफूलाई विशेष गरी कवि, गीतकार र सामाजिक व्यक्तित्वका रूपमा चिनाउन चाहन्छु ।

३८. हाल कुन क्षेत्रमा सङ्लग्न हुनुहुन्छ ?

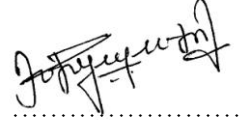
उत्तर : हाल म पाठशाला विद्यालयको सु-सञ्चालनमा सङ्लग्न छु ।

३९. व्यङ्ग्य कविता लेख्नुको कारण के हो ?

उत्तर : देशको प्रतिकूल राजनीतिक अवस्था, आर्थिक प्रशासनिक भ्रष्टता, विकृति विसङ्गति अमानवीय व्यवहारको पर्दा फास गरी आदर्श र सम्पन्न समाज तथा राष्ट्रको निर्माण तर्फ सङ्केत गर्नको लागि लेख्ने गरेको हुँ ।

४०. तपाईंको साहित्यप्रतिको दृष्टिकोण के हो ?

उत्तर : लेखेको कुराले पढ्नेको वा सुन्नेको मन छुन्छ भने त्यो साहित्य हो, छुँदैन भने होइन । साहित्य जति शक्तिशाली हुन्छ, उसले मनलाई त्यति नै जोडदारसँग छुन्छ ।

अर्जुन पराजुली
शोधनायक